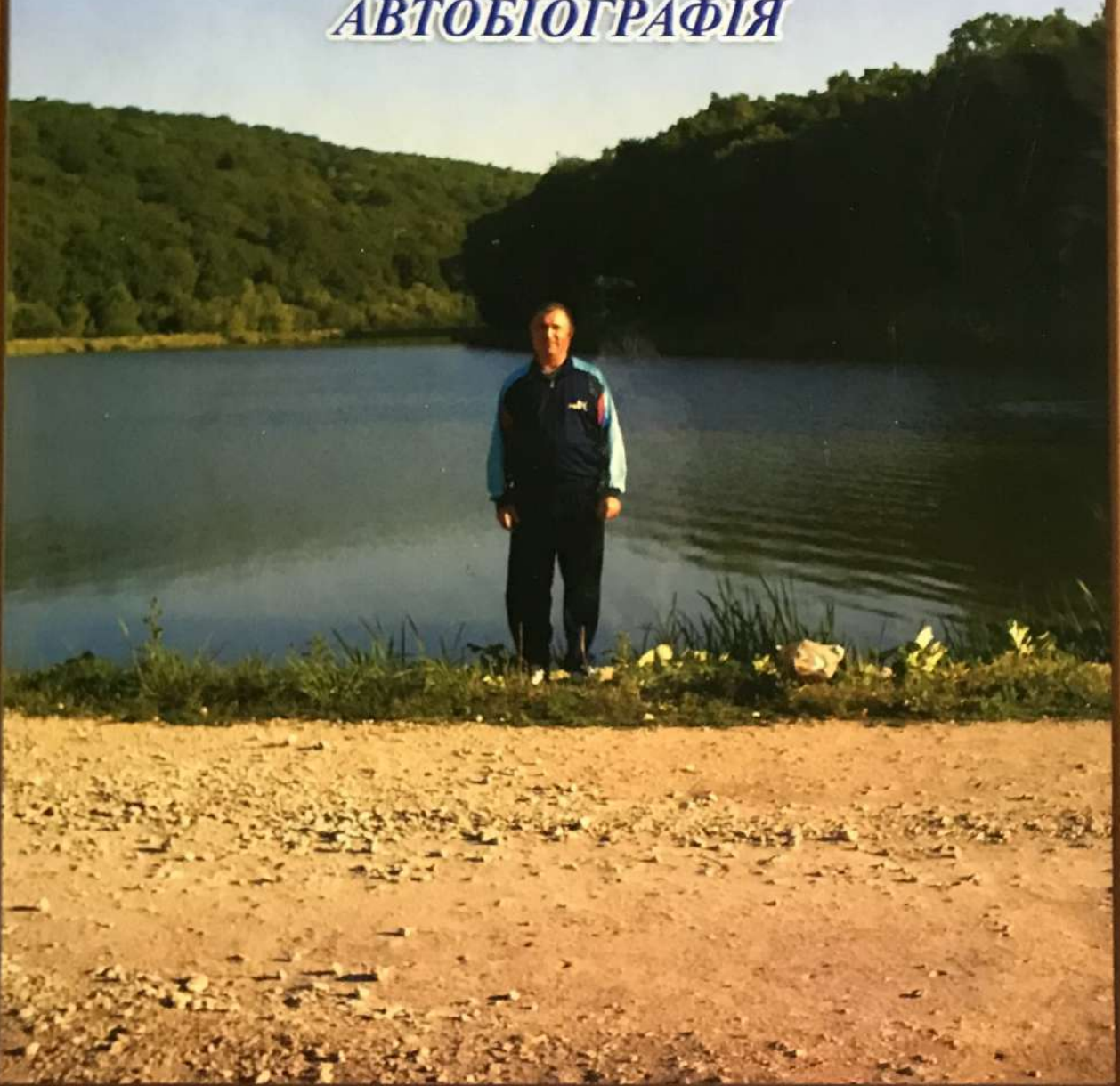

Олександр Бацура

НА БЕРЕГАХ МОГО ДИТИНСТВА

*ХУДОЖНЯ
АВТОБІОГРАФІЯ*

*Душа летить в дитинство, як у вирій,
Бо їй на світі тепло тільки там.*

Ліна Костенко

НА БЕРЕГАХ МОГО ДИТИНСТВА

ХУДОЖНЯ АВТОБІОГРАФІЯ

Чернівці
«Місто»
2019

УДК 821.161.2'06-1

Б 31

О.Ф. Бацура

Б 31 **На берегах мого дитинства.** Художня автобіографія /
О.Ф. Бацура. – Чернівці : «Місто», 2019. – 136 с. Іл.

Сиджу на крутому березі і вдивляюся у швидкоплинні хвили ріки. А вона усе котить і котить свої хвили, жене мої думки за думками. То радісними, то сумними спогадами повниться моя душа. Як солодко, як тепло і затишно сидіти мені тут на березі мого дитинства...

Ця повість не для широкого кола читачів. Сімейна хроніка адресована лише найближчим мені людям, а ще нащадкам, яким, сподіваюсь, також буде небайдужа історія їхнього роду. Писав спогади про себе, родину, друзів, сусідів, однокласників, колишню епоху і тодішній Вільховець, якими вони запам'яталися в дитинстві. До цього ще додав свої невеличкі, і часом іронічні, коментарі про минуле і сьогодення.

© О.Ф. Бацура, 2019

© ВІЦ «Місто», 2019

17 січня 1999 року, Чернівці, неділя, по обіді

Ще в юності я декілька разів поривався вести щоденник, та все якось духу не вистачало. І ось нарешті, сьогодні, після довгих вагань та сумнівів, взявся писати у товстому сірому зошиті сімейну хроніку. Зауважу, що у такому ж, але зеленому за кольором зшитку формату А4, я вже впродовж кількох років викладаю на папері власне бачення найважливіших суспільних подій у реальному часі, то ж сірий – присвячую мемуарам.

Звати мене Олександр Федорович Бацура і мешкаю я в місті Чернівці на вулиці Південно-Кільцевій, де разом зі мною живуть дружина – Ганна Василівна (дівоче прізвище Білик) та двоє синів – Віктор і Дмитро.

Народився я 25 січня 1950 року, але в офіційних документах вказую іншу дату – 5 березня, бо саме це число записане у свідоцтві про народження. Чому так сталося – достеменно не відомо. А оскільки з раннього дитинства в родині святкували мої іменини саме на Тетянин день, то я продовжую цю традицію, а про 5 березня іноді зовсім забуваю як про особливий день в календарі.

На світ я з'явився у дуже мальовничому селі з гарною українською назвою Вільховець. За тодішнім адміністративно-територіальним поділом, воно входило до складу Новоушицького району Кам'янець-Подільської області, пізніше перейменованої на Хмельницьку.

Я розумію, що наразі щось змінити майже неможливо, але мені дуже прикро, що славетний Кам'янець-Подільський в середині ХХ століття втратив своє значення як регіональний центр. Це всесвітньовідоме старовинне історично значиме місто, яке ще у XVII столітті було одним з найбільших духовних і культурних осередків України, згодом центром великої губернії, певний період навіть столицею Української Народної Республіки, водночас стало провінційним. Натомість заштатне повітове містечко з такою собі, як і воно саме непримітною назвою Плоскирів-Проскурів, стало обласним центром. Якби нинішньому Хмельницькому повернути його попередню назву, то напевне, можна було б вести якусь мову й про відновлення

історичної справедливості щодо Кам'янця-Подільського як адміністративного центру Поділля. Але, як відомо, справедливості немає. То ж залишимо все, як є.

7 лютого 1999 року, Чернівці, неділя, ранок

У сім'ї я був третьою дитиною. Старшого брата звали Леонідом, а сестру – Євгенією. За переказами, своєю появою на світ я зобов'язаний батькові. Ні, не в тому розумінні, про яке ви щойно подумали. Річ у тім, що брат був старшим од мене на тринадцять років, а сестра – на одинадцять. От батько й замислився, що за кілька років діти підростуть і залишать домівку, а вони зостануться вдвох з дружиною, розійдуться по кутках, набурмосяться і будуть чекати старості. А оскільки така перспектива його зовсім не влаштовувала, то своїми роздумами він поділився з мамою і та, подумавши, зрештою погодилася, що таки варто народити ще одну дитину. Слава Богу, що так сталося, а то в іншому випадку ви б не читали ці рядки.

**Мені один рік. Перше слово
маляти ще попереду.**

Ім'я мені обирала сестра. На той час у сім'ї батькового молодшого брата Євгена, що жив у Сибіру, був син, якого звали Шурою. То ж сестра заявила батькам: «Якщо у них є Шурик, то хай і у нас також буде Шурик». У місцевій транскрипції це ім'я пишуть і вимовляють як Шурик, тобто через літеру «і». Саме так довгий час мене називали рідні, друзі та знайомі. Олександром я став у школі, а Сашею – в університеті. А таке рідне й милозвучне з дитинства звертання до мене на ім'я Шурик нині, на жаль, чую вкрай рідко.

Стара хата, в якій я народився, стоїть і донині. Сіни розділяють її на дві половини. В одній мешкала бабуся, а в іншій – п'ятеро нас. Тісняви я не пам'ятаю, бо коли до сестри чи брата приходили друзі, то вони перебиралися на бабусину половину, щоб не заважати батькові, який готувався до уроків.

Бацура Федір Степанович, так його звали, був вчителем місцевої середньої школи. Він працював з 17-річного віку і до моменту мого народження вже мав за плечами солідний педагогічний стаж, а також декілька місць роботи в школах Муровано-Куриловецького району сусідньої Вінниччини. Там в 1936 році в селі Погорілова він познайомився з мамою – Торською Ганною Петрівною, яка щойно стала студенткою технікуму. Наприкінці цього ж року вони побралися і вже в вересні наступного у них з'явився синочок, а ще через півтора року й донечка.

Батько і мати.

У 1947 році сім'я переїхала у Вільховець, де Федору Степановичу запропонували посаду вчителя біології у місцевій середній школі. Для нього це було пониженням в посаді, адже до цього він кілька років був директором.

Наша оселя знаходилася в одному із адміністративно-господарських центрів Вільхівця на головній вулиці, яка, чи не єдина в селі, на той час була вимощена бруківкою. Поруч були сільська рада, клуб, два магазини, лікарня, поштове відділення, початкова школа та заготівельний пункт.

Зовсім неподалік, як годиться на перехресті кількох доріг, знаходилася простора базарна площа. Кожної неділі з самого досвітку на прилеглих вулицях був неабиякий рух. Підводами,

вантажівками та легковими автомобілями, мотоциклами й велосипедами, а переважно пішки, односельці та мешканці десятка навколишніх сіл поспішали на ринок. Тут в середині минулого століття можна було купити майже все необхідне для тодішнього сільського життя, від чомусь неймовірно дефіцитних на той час синьки і дріжджів – до гарної корови чи коня. А ще базар був місцем різноманітних спілкувань, зустрічей з рідними та друзями, побачень з коханими, особливо бажаними, коли твоя симпатія проживала в іншому селі. Це була територія демонстрації моди, де із захопленням чи то з іронією можна було посудачити про побачене на комусь вбрання, зачіску або якийсь незвичний аксесуар. На базарі не тільки торгувалися, але й заводи́ли знайомства, закохувалися, сперечалися та пліткували. Щонеділі зранку й до полудня на базарній площі, як ніде інде, вирував згусток життєвої енергії. В обід же людське море вщухало, транспортні і піші потоки плинули у різні боки, зокрема і по нашій вулиці. Багато з тих, хто базарував, заходили до нас в оселю, щоб поспілкуватися, замовити шиття чи приміряти якусь обновку або помилуватися розкішним квітником, що яскраво бував у весняно-літній період року.

21 лютого 1999 року, Чернівці, неділя, по обіді

Більшість із нас чомусь рідкого задумується над тим, з якого ми роду-племені, хто були наші родоначальники, як вони жили і про що мріяли. Я гадаю, що нині в Україні знайдеться небагато людей, які реально цікавляться історією свого роду, зберігають сімейні реліквії чи традиції. Та це й не дивно. Впродовж віків ми не мали власної держави, а ті, хто над нами владарював, прагнули стерти з нашої пам'яті усе, що пов'язане із славним минулим наших предків.

Про власний родовід я дізнався із розповідей бабусі, батьків та родичів.

У подружньої пари Наталі та Парфентія Бацури було двоє синів Степан та Іван. Старший Степан, одружившись, покинув батьківську садибу і придбав житло в центрі села, де переважно мешкали єврейські родини. Степан Парфентійович Бацура – мій

дідусь по батьківській лінії. Він був священнослужителем і носив розкішну бороду. Через неї на фотографіях виглядав набагато старшим за свої роки. Бабуся розповідала, що дід Степан любив майструвати, багато читав, був строгим і справедливим, увесь вільний час проводив на пасіці. Він любив пригощати медом рідних та знайомих, а особливо малечу. Мама, час від часу, згадуючи свекра, завжди підкреслювала, що він був дуже доброю людиною. У дитинстві дідусь мені часто снівся в образі пасічника, хоча я його ніколи й не бачив, бо він помер ще до мого народження.

**Бравий військовий праворуч –
то мій дід Степан.**

**Дідусь, бабуся, батько
та дядько Євген (ліворуч).**

Я вже згадував, що у батька був молодший брат Євген, який після закінчення школи поїхав в місто Запоріжжя, де навчався, а згодом працював на заводі «Запоріжсталь». З початком війни працівників цього підприємства евакуювали до Західного Сибіру у місто Сталінськ (нині Новокузнецьк) Кемеровської області. Згодом тут у сибірській тайзі звели металургійний гігант – «Запсіб», де мій дядько пропрацював аж до виходу на пенсію.

Його сім'я, як і наша, складалася з п'яти осіб: дружини Ніни і трьох дітей – Шури, Слави і Люди.

**Мої двоюрідні брати і сестра –
Саша, Люда і Слава.**

**Дядько Євген
на будівництві Запсібу.**

**Бабуся в гостях у дядька Євгена. Зліва на право –
Слава, бабуся, Люда, дядько Євген і тітка Ніна.**

Євген Степанович Бацура тривалий час був керівником одного зі структурних підрозділів металургійного комбінату і його родина жила досить заможнo. Разом з дружиною дядько майже щороку відпочивав на курортах Кавказу. Окрім великої міської квартири у них була садова ділянка з дачним будинком, гараж і автомобіль «Волга». На той час це було дуже «круто». Бабуся і батько регулярно надсилали до Кемеровської області посилки з гостинцями і підтримували листування. У Вільховець дядько Євген та тітка Ніна приїжджали рідко, а тому зустрічі з ними були великим сімейним святом. З особливим нетерпінням їх очікувала бабуся, яка сумувала за молодшим сином і онуками. Одного разу, влітку 1967 року, до нас завітав на кілька днів мій двоюрідний брат В'ячеслав. На жаль, ця недовга зустріч не стала початком тісних й тривалих контактів між нами, двоюрідними братами і сестрами, про що я особисто дуже жалкую. Де і як нині живуть сім'ї моїх сибірських родичів – невідомо. Згадую лише те, що колись Олександр жив на Кубані, В'ячеслав – у Новокузнецьку, а Людмила – в Україні, здається, у Полтаві.

27 листопада 1999 року, Чернівці, субота, вечір

У сім'ї дідуся Івана було четверо дітей: Костянтин, Анастасія, Марія та Софія, яка померла шістнадцятирічною.

Хочу зробити невеличкий відступ і вибачитися перед читачами за детальний і дещо монотонний стиль в цій частині спогадів, адже розбираючи генеалогічні хитросплетіння, вивчаючи родинні зв'язки важко знайти жвавий і цікавий стиль. І ще. У своїх мемуарах я прагну розповісти про якомога більше родичів, що також не додає оригінальності та експресії. Зрештою, ви можете пропустити ці однотипні розповіді і не блукати лабіринтами мого родоvodu та перейматися тим, хто кому і ким доводиться, а перейти до інших, можливо, цікавіших, сторінок.

Так трапилося, що моя двоюрідна тітка Марія з-поміж інших женихів обрала однофамільця, через це я тривалий час помилково вважав її чоловіка Андрія (якому казали Андрушка) батьковим двоюрідним братом. Та й звідкіля мені було знати, хто з них

мій кровний родич, адже обоє сприймали мене з любов'ю. У подружжя народилися дві донечки Надія і Лідія. Старша Надя була ровесницею Льоні, вчилася з ним в одному класі, і часто заходила до брата та сестри у різних справах. Згодом вона працювала на пошті, яка на той час знаходилася навпроти нашого подвір'я, і я бачився з нею набагато частіше, ніж з багатьма іншими родичами. Близькі стосунки між нами збереглися впродовж усього життя. А ще Надя, Ліда та тьотя Марія часто навідувалися до мами, щоби пошити якісь обновки або перепочити й поділитися новинами, повертаючись з базару, крамниці чи сільської ради. Щоразу вони приносили нам гостинці. Це нині односельці рідко коли заходять в гості просто так, не повідомивши про свій візит заздалегідь. А тоді не те, що родичі і сусіди, а навіть малознайомі люди за будь-якої нагоди, а переважно в свята чи вихідні, могли запросто зайти на подвір'я і поговорити з господарями. Часто до них приєднувалися інші перехожі й імпровізований гурт міг довго спілкуватися на різні теми.

Тьотя Марія та дядько Андрій залишили в пам'яті незабутній слід, бо саме дружні стосунки з ними, а згодом з їхніми дітьми і онуками Галиною та Оленою, а також з іншими родичами сприяли розвитку в мені своєрідного психологічного інструментарію,

Оленка Григорчук. Не тільки родичка, але й вихованка, послідовниця і популяризатор педагогічної спадщини Бацури Ф.С. Нині заступник директора, вчитель біології Вільховецької середньої школи.

що дає змогу вирізнити у свідомості тонкощі родинних взаємин, відчувати що таке рідна кров, усвідомити, що окрім сімейного кола ти небайдужий іншим близьким людям, які тебе люблять, цінують і поважають, бо ти належиш до родини, бо свій, а ти, в свою чергу, відповідаєш їм взаємністю.

Дружні зв'язки нашої сім'ї склалися з багатьма родичами. Зокрема, з родиною мого двоюрідного дядька Костянтина, що загинув на війні. Його дружину звали Оленою. Малим я часто навідувався до тітки, виконуючи різні бабусині доручення. У

моїх згадках вона залишилася привітною жінкою з гарними рисами обличчя і добрим характером. Часто вона мене пригощала чимось смачним: чи то грушкою, чи парним молоком. Залишившись вдовою, тітка виховала двох синів – Андрія та Володимира. У молодшого сина та його дружини Віри, які мешкають у Вільхівці, також двоє дітей – Володя та Надя. Наші родинні взаємини з сім'єю брата Володимира тривають і донині. А от зустрічей з Андрієм не пам'ятаю, ймовірно, через те, що він був значно старшим і поїхав навчатися в Чернівці, коли я був ще зовсім малим. Згодом одружився і переїхав жити на Одещину в місто Рені, де працював у міській раді. У нього двоє дітей – Наталя та Тетяна.

**Тітка Марія і дядько Андрій,
їх дочки Ліда (зліва) та Надя,
зять Василь та онучка Галя.**

**Зібралася уся родина. Тітка Олена, Андрій, Віра з Володею-меншим,
Володимир, Галя, Наташа, а попереду ровесниці – Надя і Таня.**

Родинне щастя моєї двоюрідної тітки Насті за мірками людського життя тривало недовго. Побравшись з Опанасом Шевчуком, народивши двох дітей, вона важко захворіла й померла. Незабаром пішов у вічність і її чоловік, залишивши круглими сиротами малолітніх Ганну та Семена. Племінників на деякий час прихистила тітка Марія. Закінчивши семирічку, Ганя пішла працювати і невдовзі вийшла заміж за Марка Могилу. Жили вони у батьківській хаті біля урочища під назвою Ярок, яке було улюбленим місцем для зимового відпочинку. Стрімкі схили дозволяли споруджувати тут трампліни та прокладати складні лижні траси, до яких потрапляв і Марків город. Незграбні лижники-початківці іноді ламали на городі деревця чи наносили іншу шкоду, тож господар нерідко відчитував винуватців. Іноді діставалося й мені, і жодні родинні зв'язки не бралися до уваги. Дітей сестри Ганни звали Софія та Анатолій. Могилу Анатолія Марковича мешканці декілька термінів поспіль обирали Вільховецьким сільським головою.

**Сестра Ганна з чоловіком
Марком та дочкою Сонею.**

Мій троюрідний брат Семен (Симон) Шевчук після школи поїхав на Донбас здобувати фах. До речі, так вчиняла більшість тодішніх сільських юнаків, для яких це була чи не єдина можливість позбутися кріпацтва та злиднів. Чому кріпацтва? А тому, що до середини септесятих років минулого століття сільським жителям не видавали паспортів і вони не могли покинути село. Юнаки та дівчата мали можливість залишити його лише за певних умов: коли йшли в армію, ставали студентами або переїжджали на постійне місце проживання на незаселені

території. Впродовж року, а особливо влітку, в сільській раді вели прийом одночасно декілька «вербувальників». Одні обіцяли рай на чужих землях, а інші розповідали про принади життя у великих індустріальних центрах та на заводах і шахтах Донбасу. Таким чином держава долала дефіцит робочих рук. Отож Семен уклав угоду і вступив до професійно-технічного училища, де діяв принцип повного державного забезпечення. Після закінчення ПТУ він відпрацював кредит на одній із донецьких шахт. Одружившись на землячці Євгенії, повіз її на Схід, але та, не сприйнявши тамтешні правила життя, вмовила чоловіка повернутися додому. Молоді почали будувати власну оселю. Зводили житло вкрай важко, бо будівельних матеріалів у вільній продажі не було та й грошей не вистачало. Власноруч били камінь, випалювали вапно, носили з лісу дерево. Допомогали в будівництві хати й родичі, особливо тітка Марія і дядько Андрій, який був майстерним теслею.

Мене завжди обурювала та неймовірна дискримінація, яка існує у нас між громадянами щодо забезпечення житлом. Певне, ніхто в цій країні не дасть зрозумілої і чіткої відповіді на просте й однозначне питання: чому міські жителі отримували й отримують житло безкоштовно, а сільські – такої можливості позбавлені? Заспокоюю себе лиш тим, про що писав раніше: на світі справедливості немає.

Решту життя Семен працював зв'язківцем на місцевому радіовузлі. У подружжя Шевчуків народилася донька Ніна, яка після закінчення Чернівецького державного університету працює вчителем на Хмельниччині.

Брат Семен з дружиною Євгенією (ліворуч), сестрою Ганною, дочкою Ніною та племінником Анатолієм.

4 грудня 1999 року, субота, Чернівці, вечір

Дівоче прізвище моєї бабусі – Понуркевич. У сім'ї Тихона Понуркевича та Олени Косець було шестеро дітей: Олександра, Ганна, Ольга, Марія, Олексій і Катерина. Бабусиних сестер я добре знав і часто малим навідувався до них у гості, а от їхнього брата ніколи не бачив. Його ім'я в родині згадувала вкрай рідко. Річ у тім, що Олексія, який не сприйняв ідею колективізації,

Усі мої бабусі. Стоять (зліва на право) – Марія, Ольга, Катерина, сидять – Олександра і Ганна.

ув'язнили й вивезли на заслання. За однією із версій, він пропав безвісти, а за іншою, менш ймовірною, йому якимось чином вдалося емігрувати до Канади.

Не оминули родину Понуркевичів й сталінські репресії. Чоловіка бабусиної сестри Ганни, Григорія Ворошука, забрали

Мої сестри – Галя, Валя, Женя, Ніна та Інна.

У Ріжку. Бабусі (зліва на право) – Ганна, Олександра, Ольга. Онуки – Інна, я, Світлана та Галя.

й закатували у 1937 році. В дитинстві я довго не міг зрозуміти значення слова репресований, яке чув від старших. Дитяча душа інтуїтивно відчувала тільки біль і страх. Інтуїція мене не підвела. Вже дорослим я дізнався про страшні звірства, які тоталітарний режим чинив над власним народом, і як жорстоко ставилася тодішня влада до сімей «ворогів народу». Зокрема, бабусину сестру Ганну і її дочок Софію і Надію відправили на поселення до далекої Туви. З Сибіру вона повернулася лише з однією дочкою... Одного разу, проїздом, я зустрічався у місті Лева з двоюрідною тіткою Надією та її дітьми Анатолієм і Світланою. З сестрою-ровесницею я і раніше часто бачився та товаришував, коли вона приїжджала у Вільховець на канікули до бабусі Гані. Добре пам'ятаю її довгу русяву косу і веселу вдачу.

Середуща бабусина сестра Ольга також залишилася вдовою. На фронті її чоловік Марко Бачура дістав важке поранення в живіт і невдовзі помер у військовому шпиталі. Всі їх діти: Петро, Надія, Іван та Ганна працювали у школі. Більше того, зять Василь і невістка Люба так само були вчителями. До навчання і виховання дітей була долучена й друга невістка – Марія, яка працювала у дитячому садку. І лише зять Петро обрав інший фах – був знаним в окрузі шевцем. В родині Ольги та Марка Бачури був ще один син – Володя, який помер немовлям.

**З сестрою Світланою
зі Львова.**

Сім'я тітки Надії, що вчителювала у молодших класах, та її чоловіка Петра Петраша, була чималенькою – син Віктор і три доньки: Галина, Ніна і Лідія. Найбільше я товаришував з Вітею, бо ми були ровесниками. Згадую наші спільні походи до лісу, різноманітні дитячі ігри і спортивні баталії, а також танцювальні вечори. Закінчивши школу, він вступив до Української сільсько-господарської академії (місто Київ). Згодом жив і працював на Закарпатті. Тітка Надія та дядько Петро зробили все можливе і

неможливе у ті складні часи, щоб доньки теж здобули вищу освіту. Старша з дочок, Галя, з якою я також спілкувався в дитинстві, стала педагогом і нині живе в Костромі. Закінчила педагогічний інститут і Ніна, яка тривалий час працювала в Молдові. А от наймолодша з сестер – стала медиком. Нині Лідія мешкає у Харкові. Зі своїми троюрідними сестрами Ніною та Лідією я ближче познайомився нещодавно, коли виникла ідея надрукувати сімейну хроніку.

**Бабуся Ольга в оточенні синів,
дочок, зятів і невісток.**

Чи не найчастіше у дитинстві, з-поміж інших родичів, я зустрічався з дядьком Іваном Бацурою. Він працював на різних посадах, зокрема, і під орудою мого батька, коли був лаборантом в кабінеті біології. З ним можна було бути розкутим і ділитися таємницями, бо він був ріднею, своїм, який не підведе, не здасть, а навпаки, захистить і допоможе. Дядько мав веселу вдачу, часто жартував. Мені було цікаво слухати дотепні жарти й анекдоти, а ще потішні історії з його юності, про службу в армії та знайомство з майбутньою дружиною. Дядько Іван з тіткою Марією жив у батьківському домі, який стояв на перетині доріг, якими мені доводилося часто ходити на город, до лісу чи в інших справах. На зворотній дорозі іноді заходив до них і бабусі Ольги, щоб перепочити та побавитися із сестрою Женею, дещо молодшою за мене та ще зовсім малими Інною та Валею. З

**У бабусі Ольги було 4
дітей та 12 онуків. На
світлинці – син Іван та
невістка Марія, онуки:
Вітя, Галя, Інна та Женя.**

Женею одружився мій товариш і сусід Толя Божаковський.

Найстарший з дітей бабусі Ольги – Петро Маркович Бацура на початку педагогічної кар'єри працював у селі Калюс, розташованому на лівому березі Дністра, за десять кілометрів від Вільхівця. Там він познайомився з колегою і майбутньою дружиною Любою. Обоє любили купатися і часто перепливали, тоді ще не дуже повноводну річку, сягаючи бессарабського берега. А невдовзі й назовсім перебралися на протилежний бік Дністра в село Гвіздівці Сокирянського району, щоб учити грамоти місцевих дітей. З дядьком Петром мені зустрітися не довелося, а от із його сином Олегом несподівано стрівся у Чернівцях. Він розшукав мене через спільних знайомих, коли приїздив у наше місто у справах, а заодно, щоб провідати маму та сестру Люду. Так я з усіма родичами й познайомився. Дуже швидко у нас склалися теплі дружні стосунки. Ми часто телефонували один одному, ділилися пережитим і планами на майбутнє. Мені надзвичайно

Весілля. Дядько Іван, тітка Надія, тітка Ганна, дядько Петро, тітка Марія, Ліда, Льоня, бабуся Ольга, Толя, Оля, Женя. Валя, Вітя, тітка Ганя, Леся, Валя, дядько Зіновій, дядько Василь, тітка Ганна, Інна, Галя.

жаль, що через підступну хворобу Олег дуже швидко пішов із життя.

Петро і Любов Бацури.

Її в родині усі ласкаво називали Ганнусею... Одного недільного ранку, коли я нетерпеливо очікував чим же таким смачненьким пригостить мене сьогодні бабуся, до хати зайшла незнайома жінка, що поверталася з базару. Судячи із розмови, це була одна із наших родичок, яка мешкала в іншому селі і довго не

була у Вільхівці. Гостя цікавилася родиною і бабуся почала розповідь про одну із племінниць. Я уважно слухав і дізнався, що та навчалася в педінституті і була дуже вродливою. І вдома, і у вузі поклонників їй не бракувало: то ж вибирати свою долю було з кого. Серед інших однокурсників, не зводив з неї очей зовсім непоказний хлопець, якого звали Василем. Він кульгав, був сором'язливим і довго боявся підійти до дівчини. Та, як відомо, долі вершаться на небесах. Вона вибрала саме його, сама до кінця не розуміючи, чому так сталося. Коли через багато років я, обережно, добираючи слова, переповідав тітці історію, почуту в дитинстві, Ганна Марківна не заперчила жодного слова. Тривалий час з чоловіком, Василем Семеновичем Міняйлуком, вони жили у сусідньому селі Слобідка і працювали у місцевій школі. Коли на Дністрі почали зводити ГЕС, їх діти: Валера, Ольга та Володя переїхали в місто енергетиків Новодністровськ. Невдовзі покликали до себе й маму.

Тут і тітка, і брати, і сестри.

Серед бабусиних сестер доля особливо неприхильною була до Марії. Вона двічі виходила заміж і двічі втрачала дітей. Важко для матері знайти жорстокіше випробування. Перший шлюб не склався, тож невістка, яка жила у приймах, вимушена була піти з дому чоловіка, залишивши там найдорожче – крихітну донечку Ганнусю. Спроби, в буквальному розумінні, викрасти дитину були невдалими. Переживши трагедію, вона вдруге виходить заміж і переїжджає у Стару Гуту. Але й тут доля до неї була жорстокою. В бійці смертельно поранили її сина Сашу... Дочка бабусі Маньки, яка виросла

без мами, Ганна Пресліцька, працювала у продмазі, що знаходився поруч з нашим домом. Я довго не знав, що вона наша родичка. Чи то бабуся затаїла образу на її батька, чи з інших причин, але до племінниці вона ставилася непривітно. Всупереч старшим, з тіткою я родичався, часто спілкувався і добре пам'ятаю її усмінене обличчя і завжди доброзичливий погляд. Товаришував з її старшим сином Вілею. Брат був у мене за старшого дружбу на весіллі у селі Шманьківчики на Тернопільщині у далекому 1971 році. Знаю й інших своїх братів і сестер з Пресліцьких: Альфреда, Станіслава та Валентину.

Наймолодша бабусина сестра Катерина, яка була ровесницею мого батька, вийшла заміж за Федора Войтенка. В сім'ї Войтенків народилося три донечки: Поліна, Олена та Галина, а також син Іван, який рано помер.

Якщо всі інші мої двоюрідні дяді і тьоті були старшими за мене, то Галя, навпаки, молодшою і я не розумів чому маю називати її тьотею. Плутанини додавало й те, що мої брат і сестра, а за ними і я, всіх бабусиних сестер називали не бабусями, а тьотями. От і розберися в цьому хитросплетінні – хто кому і ким доводиться та як кого називати.

Найстарша донька Катерини і Федора Войтенків Поліна, яка була улюбленицею моєї бабусі, закінчила педінститут і викладала математику у селі Калюс, де вийшла заміж за колегу по професії Миколу Кукуряка. Згодом, коли Кукуряки переїхали у Вільховець і працювали вчителями у нашій школі, подружжя дуже часто приходило до нас у гості. Одне з таких відвідин чомусь запам'яталося надовго. Наприкінці літа, надвечір, відчинилася хвіртка і з-під горіхового листя показалося дитя, що сиділо на руках у бабусі Катерини, а поруч крокували тітка Поліна з чоловіком. Бабуся вийшла назустріч гостям, взяла мою сестричку Наталю і вони зникли у квітнику, де буяли жоржини. Тітка Поліна підійшла до мене й дала гостинця... Микола Іванович Кукуряк, який працював директором Вільховецької середньої школи, нині живе в США у сина Сергія.

Про тітку Олену я знаю менше, бо вона жила у Житомирі і зустрічалися ми дуже рідко. Можливо тому, ці побачення були такими зворушливими і тітка запам'яталася напрочуд доброю

Старша в родинній ієрархії тітка Галя (з піднятою рукою) та її племінники Галя, Вітя, я, Женя і подружка Наташа Коваль (поруч).

В гості до моєї бабусі йдуть племінниця Поліна з чоловіком Миколою Кукураком, сестра Катерина з внучкою Наташею.

і привітною. У неї є син Сергій, що нині проживає в Росії. Наймолодша з сестер – Галина свого часу закінчила біологічний факультет Чернівецького університету і працює вчителем у нашій школі. Вона вийшла заміж за Анатолія Христіна, який очолював місцеве колективне господарство, і у них народилося дві доньки – Оксана і Людмила. Мої наймолодші троюрідні сестри нині живуть і працюють у Хмельницькому.

19 грудня 1999 року, неділя, Чернівці, вечір

В сімейному альбомі зберігається особливо дорога мені фотографія, на якій зображена бабуся Олександра. В середині літа вона усміхнена стоїть на східцях біля ганку в біленькій хустинці, тримаючи в руках шиття. Будинку майже не видно, бо він увесь потопав у квітах. В моїй уяві сформувався саме такий її привітний, усміхнений образ, що випромінює тепло і домашній затишок.

Звичайно, вона була різною, і користуючись сучасною термінологією, я б охарактеризував її як особу харизматичну, авторитарну й авторитетну. В селі вона була таким собі неформальним лідером, до порад якого багато хто прислухався. Її вплив базувався на природній кмітливості, життєвій мудрості й освіченості.

Вона навчалася в школі, читала пресу, релігійну і художню літературу, ходила в кіно, слухала радіо, дивилася телевизор, а отже була досить поінформованою в різних сферах буття. То ж цілком природно, що на тлі інших своїх ровесників і односельчан вона була неординарною особистістю, цікавим співрозмовником та мудрим порадиником.

В бабусі було море позитиву, але були і недоліки. Із-за свого надмірного бажання знати якомога більше новин та бути в курсі всього, що діється в селі і навіть за його межами, вона іноді потрапляла в неприємні ситуації. Постійному потоку інформації сприяло ряд об-

ставин. По-перше, це розташування нашої оселі в центрі села, де завжди було багатолюдно. По-друге, багато наших родичів та знайомих, які жили в навколишніх селех: Маціорську, Слобідці, Ставчанах, Старій і Новій Гутах, Глимбівці, Рудківцях, Калюсі, Хребтієві, Кучі, Малій Шурці, буваючи на базарі, весіллях, празнику чи хрестинах, часто заходили до нас в гості і розповідали різноманітні новини. По-третє, вона була знаною в окрузі кравчиною, шити у якої було дуже престижно, то ж клієнтів їй не бракувало. А де клієнти, там знову таки новини і вільні вуха. Так в чому тут, скажете ви, крамола? Де недоліки? А справа в тому, що бабуся не тільки збирала і поширювала новини, але й на власний розсуд їх інтерпретувала. Це незвичне слово використане тут не випадково, бо не можу ж я отак прямо сказати про рідну бабуся, що вона розпускала плітки. Часом її фантазія заходила так далеко, що від початкової версії, почутої від когось новини, майже нічого не залишалось. Байдуже, коли мова йшла про якусь нейтральну подію, але коли домисли торкалися когось

Моя бабуся Сяня.

особисто та зачіпали за живе, тоді доходило до образ і суду. Розповідь про такий випадок.

В кінці 50-тих – початку 60-тих чомусь стало модним масово захищати честь і достоїнство особи в суді. Чи то суддям і народним засідателям набридло розглядати нудні однотипні справи і вони вирішили урізноманітнити репертуар, чи держава захотіла вдосконалити моральне обличчя будівника комунізму, чи казні бракувало надходжень – нам не відомо. Але судові засідання, де розглядалися цивільні позови громадян за нанесені образи, наклепи чи синці, стали масовим явищем. Іноді такі суди були виїзними і в сільському клубі наступав аншлаг.

То ж коли в черговий раз із бабусиних уст вирвалася, м'яко кажучи неправдоподібна історія, хтось із односельців образився не на жарт і подав на неї в суд. Ввечері посильний сільської ради (була колись така посада) приніс Олександрі Тихонівні повістку на виїзне засідання і вона, тривожачись, не спала всю ніч. Вранці настрої у бабусі був гнітючим. А тут ще син почав кепкувати: «Мамо, ти не дуже переживай і не бери дурниць до голови, якщо тобі присудять 15 діб і конвоюють до райцентру, то не біда. Я часто буваю у Новій Ушиці, тож носитиму передачі». А ще через хвилю: «А, може, все-таки візьмеш сухарів?». Батько вів себе так безапеляційно, бо був переконаний, що ніякого серйозного покарання правопорушниці не буде. Малоймовірно, щоб жінці поважного віку присудили 15 діб за обмову. Очевидно, все обійдеться нотаціями чи штрафом. Будучи великим противником отих пліток і безкінечних розмов, які годинами вели його мати і дружина, він в душі навіть був радий, що одна з них за це поплатилася, і сподівався, що надалі вони будуть обачнішими. Я мовчки стояв неподалік і нічого не розумів, мені було жаль мою бабусю.

Суддя присудив Бацурі Олександрі Тихонівні публічно вибачитися за некоректну поведінку. Цим справа й скінчилася.

У нас із бабусею склалися чудові стосунки. Навіть дрібних чвар я не пам'ятаю. У моєму дитячому розвитку, формуванні звичок вона відіграла виключну роль. Бабуся мене любила, оберігала, повчала. Розповідала мені малому казки і різні історії, купляла іграшки й солодоші, годувала чимось смачненьким. Згодом

завжди дбала, щоб я був гарно одягнутий (як кравчиня вона могла це зробити), мав можливості готувати уроки і відпочивати.

Образно кажучи, всі її зусилля були спрямовані на те, щоб з мене в майбутньому вийшло щось путнє.

12 березня 2000 року, неділя, Чернівці, перед обідом

Бабусю Олександру в селі називали Сянькою. Вона народилася в 1895 році у заможній сім'ї й була найстаршою дитиною. Мешкала багатодітна родина Понуркевичів у центрі села поруч з народною школою та церквою. Мій прадід Тихон був освіченою людиною і мав доволі міцне селянське господарство, багато поля і худоби, добротний будинок, а ще різноманітні господарські будівлі. Тож коли настали часи колективізації, сім'ю прадіда розкуркулили, а його сина Олексія вивезли до Сибіру. Цю тему в нашій родині старалися оминати, щоб не ятрити душу та не накликати біду. Іноді проходячи з бабусею повз оселю, де вона народилася, я помічав, що вона прискорювала ходу і намагалася не дивитися в той бік. Очевидно, їй було боляче, адже там пройшла значна частина її життя, залишилася материнська любов і батьківська наука, сімейні традиції, звички та улюблені справи.

Для бабусі одним з таких уподобань впродовж усього життя були квіти. Ні в кого в селі, на той час, не було такого квітника, як у неї. Щойно розтане сніг, а на осонні перед її вікнами стрімко набирають росту зозуліні черевички (царська корона), нарциси, тюльпани, конвалії. На початку літа цвіли півонії, коситень (іриси), лілії, троянди. А в другій половині літа – канни, флокси, айстри і жоржини. Останні були її особливою любов'ю. Вона висаджувала зо два десятки найрізноманітніших сортів цих квітів і коли десь дізнавалася про нову різновидність, то прагнула будь-якою ціною долучити її до власної колекції. Сотні, а може й тисячі людей милувалися її квітами.

Мені ж змалку чомусь найбільше подобалася те місце в бабусиному квітнику, де росли мальви, любисток і м'ята. І хоча дві останні рослини квітами назвати можна лише умовно, бо їх цвітіння не вражає, зате вони мали іншу перевагу – особливий

Бабусине захоплення й гордість.

неповторний запах, коли їх зірвати і потерти в руках або покласти в окріп. Очевидно, мене теж купали в цьому зіллі, тому воно так мене притягувало. Терти в руках м'яту, любисток чи полин, а потім нюхати позеленілі долоні — ця звичка зі мною й донині.

А ще мене дуже приваблювали інші запахи, які часто поширювалися з бабусиною кухнею, коли вона готувала якісь смаколики. Традиційно

в неділю вдосвіта вона йшла на базар та купляла м'ясо, птицю і молочні вироби найвищого гатунку, бо не шкодувала грошей для придбання якісних і свіжих продуктів. Страви готувала висококалорійні. Картоплю смажила здебільшого на вершковому маслі, а котлети у неї прямо таки купалися в смальці чи олії. Часто споживала свіжу і в'ялену рибу: сазана, сома, судака, морену чи веризуба, яких поставляли рибалки з придністровських сіл. В неї завжди була сметана, сир, вершкове масло, різні види повидла й варення, цукерки та печиво. Дуже часто клієнти пригощали її садовою, городиною та цитрусовими.

Бабуся Сяня дуже любила колотюху. Ця різновидність ряжанки готується наступним чином. Пряжене молоко певний період томиться в печі аж допоки на поверхні не утворюється пінка темно-коричневого кольору, завтовшки з палець. До підготовленого таким чином молока, додається сметана і продукт ставиться на скисання. Згодом, до нього добавляють перегрітий сир великими грудочками і все розколючують. Звідси — колотюха. Інша назва — завдаване молоко. Пікантності кулінарному виробу додають кусочки рожево — коричневої пінки та грудочки сиру, які хрустять на зубах... Кращого молочного продукту я не знаю. Особливо смакує завдаване молоко зі свіжоприготовленою мамалигою.

Хочу поділитися ще одним бабусиним рецептом, який став

традиційним і в моїй сім'ї — це «масляничин борщ». Нарізану великими кубиками картоплю та нашинковану цибулю доводять до готовності й додають кілька ложок несолодкої сметани, продовжуючи кип'ятити страву, а згодом солять та кладуть кусочок вершкового масла. До столу її подають з грінками або сухариками. Ця страва швидко готується і дуже калорійна.

А до свят чи урочистих подій в нашій місцевості готували рубану ковбасу, яку бабуся також любила. Кишку начиняли шматочками найкращого м'яса та сала, добавляли різноманітних спецій, зверху натирали кров'ю і запікали в печі. Щоб така ковбаса довго не псувалася, її заливали смальцем в глиняному горщику та зберігали в погребі. Мені, як найменшому в сім'ї, завжди перепало щось добреньке з бабусиних делікатесів.

Бабуся Олександра вела спосіб життя, який кардинально відрізнявся від загальноприйнятого. Вона майже ніколи (за винятком періоду німецької окупації) не працювала в колгоспі та й на городі з роскалем чи сапою я її бачив надзвичайно рідко. Найбільше на що вона була здатна — так це поратися в саду чи її улюбленому квітнику.

Домашньої живності в неї не було зовсім. Бабусину частину спільного з нами городу обробляли наймані працівники. Вони ж допомагали їй і в інших господарських справах: білили хату, прибирали в льоху чи на горищі, ремонтували огорожу, прали постільну білизну тощо.

Одягалася Олександра Тихонівна гарно і добротно, мала вишукані речі, користувалася парфумами.

На той час, про який йдеться в моїй розповіді, близьких друзів у бабусі було обмаль. Щиро й відверто спілкувалася вона лише з рідними сестрами і то не з усіма. З її слів знаю, що до війни найближчими товаришами й товаришками у неї були євреї. Вони мешкали поруч з нашою оселею в центрі села і працювали

Наймолодший в сім'ї.

в крамниці, на пошті, лікарні, народній школі, побутовій майстерні, заготівельному пункті. Саме в єврейському середовищі бабуся збагатилася багатьма навичками, зокрема, навчилася добре шити, готувати смачні страви, модно одягатися, доглядати за собою. Про них (євреїв) вона розповідала переважно позитивне, підкреслюючи їх готовність прийти на виручку тим, хто потрапив у безвихідь.

Очевидно, прагнучи ще більше зблизитися з єврейською громадою, вона не перешкоджала своєму старшому сину одружитися на єврейській дівчині Вірі. Проте цей шлюб проіснував недовго, оскільки Віра невдовзі захворіла і змушена була виїхати в регіон з іншим кліматом.

Хочу розповісти ще два реальні епізоди стосунків нашої родини з євреями. Коли Женя в дитячому віці захворіла на дифтерію і захворювання зайшло так далеко, що відлік йшов на години, то саме євреї приклали надзусилля, щоб дістати потрібні ліки і врятувати хвору. Дуже швидко вони з'ясували, що необхідна вакцина є в одному з віддалених сіл і за лічені години організували її доставку кур'єром.

Цей епізод їх безкорисливого й небайдужого відношення до інших людей не передавався б у нашій сім'ї з покоління в покоління, як вияв глибокої шани і вдячності, якби не така деталь. Поруч у наших добрих знайомих іншої національності були необхідні ліки, але вони не захотіли їх надати, мотивуючи це тим, що можливо вони пригодяться їм самим. Та Бог їх милував, а вакцину, коли сплив термін придатності, вони викинули. Ось так, по-нашому.

Другий епізод такий. Щойно з'явився інтернет я, з цікавості, набрав ім'я та прізвище батька і натрапив на мемуари нашого земляка-емігранта з Ізраїлю під назвою «Нова Ушиця, серпень 1974 року». В них він детально описав епізод часів Другої світової війни за участю Федора Бацури з Вільхівця, який, ризикуючи власним життям і членів своєї сім'ї, зібрав радіоприймач, слухав зведення з фронту і попередив через зв'язкову в новоушицьке гетто про наближення відступу німців. Це дало змогу врятуватися багатьом в'язням. Мене вразив не сам факт батьківського

вчинку, про який я чув раніше, а те, що єврейський народ пам'ятає добро, як власне, і ми пам'ятаємо їх милосердя і жертвність.

22 лютого 2004 року, неділя, Чернівці, вечір

Сьогодні ми пишемо мемуари удвох. Поруч зі мною внучка Наталя, якій три з половиною роки, і вона старанно виводить на папері різні букви та візерунки. Час від часу ми обмінюємося письмовим приладдям, тому в зошиті частина слів написано синьою пастою, а решта — чорною.

Незважаючи на матеріальні труднощі, які на початку 50-х переживала вся країна, моє дитинство було щасливим. З перших днів свого життя я був оточений турботою і любов'ю рідних. В злиднях ми не жили й не голодували, а навпаки — мали сякий-такий достаток: власний будинок, найнеобхідніші меблі, одяг та взуття, різноманітну й доволі калорійну їжу. Батько працював учителем і регулярно отримував заробітну плату. Певний заробіток мали мама та бабуся, що були кравчинями і займалися індивідуальною трудовою діяльністю, оскільки перша була домогосподаркою, а друга — пенсіонеркою. Це я до того, що в абсолютній більшості наших односельців можливості заробляти «живі гроші» не було. В той час за їхню працю в колективному сільськогосподарському виробництві (колгоспі) їм нараховували, так звані, «трудодні». А вже згодом за них давали невелику грошову оплату, а переважно розраховувалися зерном та іншою сільгосппродукцією. Вижити на такі доходи було нереально. Від голоду й смерті спасало особисте підсобне господарство, де утримували худобу і птицю, вирощували городину та фрукти.

Тут я хочу заробити набагато довший відступ. Особисті підсобні господарства населення, з одного боку, дійсно були єдиною заперукою виживання селян, а з іншого — були і до нині залишаються формою добровільного усвідомленого закріпачення сільського населення в Україні. Далі я писатиму «крамолу», яку абсолютна більшість селян не сприймає і ніколи не сприйме, маючи на те свої аргументи. Це мої оціночні судження, які є непопулярними, бо фахівці не хочуть про це говорити вголос для широкого загалу. Мова піде

саме про підсобні господарства і їх роль у долі країни. Десь наприкінці 50-х — початку 60-х років минулого століття тодішній керівник Радянського Союзу Микита Хрущов, відвідавши США, захотів реформувати соціально-економічний устрій країни на американський лад. В цих його прагненнях я вбачаю значний позитив. Реформи, насамперед, торкалися Збройних Сил, адміністративного устрою та сільського господарства. Останнє планувалося індустріалізувати, об'єднавши орні землі особистих підсобних господарств, а також майно і землю колгоспів і радгоспів у великі агропромислові холдинги та спеціалізовані ферми, які повністю мали забезпечити державу сільськогосподарською продукцією. Сільське населення мало купувати всі продукти харчування — від петрушки і цибулі до м'яса, молока і яєць — в продовольчих магазинах. А щоби селяни скоріше відмовилися від ведення особистих господарств, їх обклали непомірними податками. Платити треба було за утримання кожної одиниці худоби, птиці чи плодове дерево. Селян змушували в обов'язковому порядку здавати шкури свійських тварин, а спеціально призначені інспектори ходили подвір'ями і все контролювали. Сільські населені пункти планувалося перетворити у дачні містечка котеджного типу і повністю нівелювати різницю у рівні і способі життя сільського та міського населення. Побічним ефектом від реформування сільських територій мало стати розкріпачення селян і перетворення їх на вільних людей.

Курський селянин Микита Хрущов хотів змінити і значно прискорити цивілізаційний поступ країни, але «партійна еліта» не дала йому цього зробити. Не підтримали його і селяни, які боялися втратити невеличкі земельні наділи, що в той час були єдиним порятунком від голодної смерті.

Зауважу, що в абсолютній більшості цивілізованих країн не має особистих підсобних господарств, але тамтешні люди зовсім за цим не жалкують і живуть краще за нас. В цьому я переконався особисто, коли нещодавно проходив навчання з організації управління аграрним виробництвом в країнах Євросоюзу. Нині й у нас помітні зміни у стиранні різниці між містом і селом. Отож, об'єктивні закони розвитку суспільства діють.

Адміністративна реформа, авторства М.С. Хрущова, була спрямована на укрупнення населених пунктів, районів та областей,

шляхом їх об'єднання. Створювалися раднаргоспи, які фактично означали федералізацію великих союзних республік і передачу влади на місцевий рівень. Чисельність Збройних Сил Радянського Союзу, як і військовий бюджет значно скорочувалися з тим, щоби кошти направити на соціальний розвиток. Кінцевою метою таких структурних змін в економіці, обороноздатності та адміністративному устрої мало стати різке підвищення продуктивності праці, що є запорукою успішного і заможного життя в будь-якій країні.

На щастя, мої батьки були не настільки залежні від особистого приватного селянського господарства, як переважна більшість односельців. Ми не вирощували молодняка ВРХ, не тримали корови, проте в нас був гарний садок, ягідник, крільчатник, пасіка, теплиця та великий квітник.

4 вересня 2010 року, субота, Чернівці, ранок

Пройшло більше шести років з моменту останнього запису у щоденнику. Важко пояснити, чому так трапляється, що іноді пишу кілька днів поспіль, а то чомусь, не беруся за роботу тривалий час. То знову ж мені приходиться налаштовуватися на потрібну хвилю, де поєднуються ностальгія, меланхолія і пронизує якийсь своєрідний трепет. Кожен момент дитинства згадую з приємністю як щось світле і чисте. То вже згодом налипає бруд і стає соромно за негідні вчинки, що час від часу трапляються.

Із самого раннього дитинства в моєму вихованні брали участь усі члени родини. Та ми знаємо, що діти виховуються не лишень в лоні сім'ї, але й образно кажучи — на вулиці. А вуличне виховання, здебільшого, пряма протипага сімейному. Загальновідомо, з яким нетерпінням в родині чекають коли і яке ж перше слово вимовить малюк. В переважній більшості це — звичні і пристойні слова. Та зі мною все було по-іншому...

Одного ранку немовля на ім'я Шурік гралося на ганку, який обрамляли дерев'яні перила і в одному з них була невеличка дірка. Із сіней за дитиною наглядала сестра та спостерігала таку картину. Малюк щось наполегливо діставав із отвору і дуже злився. Придивившись, вона побачила, що він вперто прагне витягти монетку, але та зрадливо щоразу падає на дно. Після чергової

невдачі дитина не стерпіла і сказала: «От бл...ь». Подвійне відчуття охопило Женю — як добре, що братик заговорив, а з іншого боку, як повідомити старшим, яке «ніжне» перше слово він промовив. Постало риторичне запитання: чого в майбутньому можна чекати від дитини, першим словом якої було не мама, а дуже непристойний вираз, який можна почути не від малюка, а принаймні з уст закоренілого хулігана.

Насправді ж, нічого надзвичайного в цьому епізоді не було, адже я доволі часто чув і запам'ятовував це та інші «міцні словечка» в компанії хлопчаків, куди брат регулярно мене водив, коли за графіком наставала його черга «сидіти з дитиною». Як правило, він садив мене у візок і ми зникали з дому. Можна лишень здогадуватися, як «комфортно» мені було знаходитися в колясці, коли хлопці, захопившись грою, чимдуж ганяли по бездоріжжю, забувши не лише про дитину, але й про все на світі. Коли одного разу наша родичка, бачучи на якій швидкості мчить візок, запитала у брата: «А де Шурік?». Льоня, не вагаючись ні на мить, відповів, що братик спить.

Яким же неймовірним було здивування, коли вона пересвідчилася, що малюк таки справді міцно спав у той час, коли коляску кидало з ями в яму.

Коли я підріс, то для сестри і брата необхідність «сидіти з дитиною» відпала. Очевидно, так було краще для нас усіх. Те, що вони мене дуже любили, було безсумнівним, як і те, що я до певної міри заважав їм займатися улюбленими справами чи спілкуватися з друзями. Може через це й траплялися зі мною різні ка-

Брат і сестра.

зуси на кшталт пригод у візку чи ошпарення окропом, яке скоїла сестра, готуючи воду для мого купання. Але, слава Богу, все обійшлося без наслідків для здоров'я.

Я був дуже радий з того, що в мене є брат та сестра і гордився ними. От тільки радість ця була короткою. На той час, коли я підріс і почав

спілкуватися з однолітками, які мене іноді ображали, пригрозити кривдникам братом чи сестрою, я не міг. Обоє вже залишили домівку і поїхали в світ. Льоня, всупереч волі батьків, «завербував» і майнув на Урал, а Женя поїхала вчитися в Одесу.

5 вересня 2010 року, неділя, Чернівці, полудень

Сьогодні мамин день народження. Мені не терпиться детальніше розповісти про неї та її родину, але всьому свій час, тож я продовжую свої спогади про брата і сестру. Вони, ці спогади, часто переплітаються із розповідями рідних та знайомих, тому абсолютну достовірність викладеного гарантувати не можу.

Завдяки батькам в домі часто панувала невимушена атмосфера, позитивний настрій, легкий авантюризм та пустощі. В брата і сестри було море друзів, які незважаючи на жорсткий характер Федора Степановича, буваючи у нас, вели себе розкуто. Так, батька побоювалися всі – і свої, і чужі. Але страху, як паралізуючого відчуття не було, як не було і несправедливих покарань, приниження гідності, образ. А тому почуття свободи, гідності, добра, щирості, піднесення, привалювання «емоцію над рацією» – це у нас з родини. Пустуючи, брат і сестра кепкували чи образно лупцювали одне одного, одним словом, вели себе так, як це завжди буває в щасливих сім'ях. Нерідко за сніданком вони затівали гру під назвою «хто швидше з'їсть, той у іншого відійме». Результат був відомий заздалегідь – яйце чи вареник з Жениної тарілки попадало у Льонин рот. А ще між ними завжди було багато вдаваних прирікань, щодо того, кому що робити у господарстві, допомагаючи батькам і бабусі. Вирази на кшталт: «а чому це знову я, а не він (вона)», «а я не буду (не хочу)», «а він(вона) це краще вміє (зробить)» – часто лунали в домі. Але зі старших на це ніхто не вівся, схитрувати не вдавалося, то ж доручення виконувалися і часто на умовах взаємопомочі.

У старших класах Женя, яка була душею компанії, могла кепкувати з будь-кого зі старших хлопців, не думаючи про наслідки. Не дивно, адже у неї був фізичний захист, кулаків якого боялася вся школа.

Мені розповідали, що брат у десятому класі міг зубами підняти величезний тягар або забити долонею цвях у дошку. Він займався багатьма видами спорту і мав гарну накачану статуру. Виступаючи на змаганнях різного рангу, Льоня своїми спортивними досягненнями привернув увагу багатьох тренерів. В десятому класі до нього спеціально приїжджали викладачі з Кам'янець-Подільського педінституту і запрошували на навчання у вуз. Загалом же він мав різносторонні здібності, зокрема, чудову пам'ять. Якщо у Жені на вивчення віршів йшло багато часу, то Льоня запам'ятовував рифми миттєво. При бажанні міг майже слово в слово повторити пояснення вчителя на уроці або параграф з підручника. Він любив читати художню літературу, а от вчити уроки – ні. Часто, готуючи домашнє завдання, він брав підручник з фізики вдаючи, що опановує закони природи, а насправді підмінював книгу і читав Джека Лондона чи Майн Ріда, блукаючи просторами всесвіту. Брат не любив довго займатися чимось одним і з легкістю переключався на інші справи, рідко доводячи їх до завершення. Ще в молодших класах у нього сформувалося ставлення до навчання як до чогось легкого та несерйозного. Він неуважно слухав пояснення, припускався помилок при написанні завдань, але вчителі цього ніби не помічали і свідомо завищували оцінки сину директора школи. Така їх «ведмежа послуга», можливо, й не мала б фатальних наслідків, якби брат це вчасно зрозумів. Але так склалося, що маючи здібності і чудові умови для навчання він цього не цінував, не скористався гарним шансом стати високоосвіченою і шанованою людиною. Власне повторив долю дуже багатьох здібних особистостей, які так і не реалізували свій талант, бо їм бракувало сили волі.

Разом з тим, характеру на авантюрні вчинки брату вистачало.

Закінчивши школу, він не захотів продовжувати навчання у вузі, куди його неодноразово запрошували, а всупереч волі батьків, уклав контракт і поїхав «освоювати» уральську тайгу. Відкинемо романтику і будемо відвертими – які такі життєві цінності міг опанувати освічений талановитий юнак, що потрапив у колектив, члени якого лише зрідка ходили до школи, зате майже у всіх були проблеми із законом. Питання риторичне.

Старшого брата я обожнював. Любив кататися на його

широких плечах, дивитися як він тренується і дуже сумував, коли він поїхав з дому. Лише згодом дізнався як переживали за нього батьки і ці терзання були не безпідставними. Льоня таки схибив — почав заглядати в чарку. Та все ще можна було змінити, бо не вдовзі його призвали на флот. На службу у відправив йому фотографію.

**8 вересня 2010 року, се-
реда, Чернівці, обід**

Отож брат поїхав з дому і зі мною, на жаль ненадовго, залишилася лише сестра. Як я вже згадував, Женья була комунікабельною, жвавою, щирою, одним словом, душею компанії, яка дуже часто збиралася у нас дома. Найчастіше приходили Жанна, Ігор, Толя, Надя, Стася, Велінка, Ганя, Дозя. Вони учили уроки, обговорювали шкільні проблеми, ділилися враженнями, придумували різні розваги, грали в настільні ігри, готувалися до концертів і шкільних вистав, танців тощо. Всі вони були набагато старшими від мене, отож спільних інтересів у нас не було, а коли я чимось їм заважав, то «сплавляли» мене на кухню або на бабусину половину.

Десь у восьмому чи дев'ятому класі у Жені та її подруг з'явилися залицяльники. І дівоча компанія для обговорення дуже часто, з-поміж інших обирала саме тему «кавалерки». Звісно, немає, мабуть, для юнаків і, особливо дівчат, заняття кращого, ніж обговорювати стосунки, а саме: хто кого проводжав, що говорив, що обіцяв, хто кого любить тощо.

**Цю світлину надіслав братові
06.04.1957 року.**

Женя серед подруг (в другому ряду друга праворуч).

Сестра на обласних змаганнях з туризму.

Я забивався десь у закуток, щоб мене менше хто бачив і була не прогнан, та й уважно слухав дівочі секрети. Це вам розмови не про алгебру чи географію, тут, як повезе, можна було почути таке сокровенне... Особливих моральних пересторог, таких як те, що не можна підслуховувати чужих розмов, у зовсім юному віці у мене ще не було, то ж я принишкав і від надмірної уваги аж розкривав рота, щоб була чогось важливого не пропустити.

Тут доречним буде пригадати схожий епізод, що трапився набагато раніше. Часто до нас приходила сусідка Євдокія, яку в селі чомусь називали Донькою. Вона допомагала мамі в господарських справах і часто була мені за няньку, за якою я сумував, коли вона довго у нас не з'являлася. Стосунки між нами були палкими й бурхливими. Заледве навчившись розмовляти, я в оригінальний спосіб зізнався їй у коханні. Стоячи біля розчиненого вікна і б'ючи себе в груди, кричав: «Донька, я люблю тебе, рівно в сім годин вечора!». А ще, як часто буває, «кохана» потерпала від мого надмірного темпераменту, дістаючи стусани, царапини та гулі.

Та у випадку, про який йдеться, бурхливий роман із сусідкою давно вже був у минулому, я підріс і мирно слухав розмову мами з Донькою. В діалозі йшлося про позашлюбні стосунки, а така тема мені ой як подобалася. Все було б добре, якби не хотілося в туалет. Зціпивши зуби, ще якийсь час страждав, але

згодом терпець урвався і я несподівано для співрозмовниць закричав: «Цитьте! Тихо! Нічого не говоріть! Я зараз прибіжу» – і стрімголов кинувся з хати надвір. Вже за якусь хвилику повернувся назад, бо так вже ж мені хотілося знати чим завершиться ця історія, а через якесь банальне невезіння міг пропустити кульмінацію всієї розповіді.

Багато інших цікавих новин я дізнавався із розмов Жені та її товаришок. Наприклад, ще задовго до навчання в школі я вже знав поведки багатьох вчителів, бо подруги обмінювалися інформацією хто з них строгий, а у кого можна бешкетувати та списувати, або про те, як можна отримати гарну оцінку не докладаючи особливих зусиль. Із-за почутого при підготовці школярок до уроків, у мене в підсвідомості закладалася фобія до одних предметів і виникала любов до інших. Обговорення літературних творів переважно проходило легко й невимушено. Натомість навколо такого предмету як креслення проливалось багато дівочих сліз. Креслення тоді мені видавалося чимось надзвичайно складним і недосяжним для простих смертних. А ще мені малому дуже запам'яталося слово «тригонометрія». Це було фантастично красиве слово. Очевидно, Жені та її колежанкам важко давалися ці предмети, інакше навколо них не було б стільки негативних емоцій.

26 жовтня 2010 року, вівторок, Чернівці, о пів на шосту вечора

З-поміж Жениних шанувальників найбільше розмов точилося навколо одного хлопця – Анатолія Костогриза. Його батька призначили директором Вільховецької машинно-тракторної станції, то ж сім'я Костогризів переїхала в наше село десь на початку п'ятдесятих. З тих пір Анатолій і Євгенія потоваришували. Згодом дружба переросла у кохання. Та ідилія тривала недовго. Після випускного обоє подалися в різні боки, а з часом припинилося й листування. Чому у них не склалося не знаю, бо при мені про це не говорили. Я був свідком лише сумних розмов на тему: як би могло бути добре, якби все склалося інакше. Припинення стосунків Женя перенесла дуже важко.

І від природи, і завдяки сімейному вихованню сестра була і залишається доброю, комунікабельною, вміє співпереживати, підтримати, допомогти. Тому не дивно, що у неї було стільки друзів. Але як водиться в житті, не усі за щирість і безкорисливу допомогу платять тією ж монетою. Недарма кажуть, що коли ти приближиш людину до себе, то вона спершу тебе використає, згодом зрадить і нарешті покине й забуде. Таке було й на моїй пам'яті. Одна із найближчих подруг (її ім'я розпочинається з літери Г) в яку сестра, образно кажучи, вклала серце і душу, як тільки-но «вибилася в люди», одразу ж перестала здороватися і забула дорогу до нашого дому. Звичайно, всі ми зустрічаємося в житті з підлістю та зрадою, але часто, особливо в юності, не можемо розпізнати хто є хто. Жорстокі, підлі та заздрісні переносять несправедливість легко, а для добрих і щирих це залишається незагоєною раною надовго.

Можливо, це звучить цинічно, але нині з висоти років усвідомлюєш, що іноді не варто бути таким беззастережним альтруїстом, щоб потім не розчаровуватися. Добре в усьому знати міру і пам'ятати мудрі слова, що «добрими намірами вистелена дорога до пекла». Та хіба в юності є досвід і прагматизм, а тому набагато природніше бути добрим і щирим, особливо, якщо такі якості притаманні тобі з дитинства.

4 грудня 2010 року, субота, Чернівці, по обіді

Не поступивши до вузу, сестра пішла вчителювати. Кадровий голод в повоєнні часи давав можливість працювати на посаді вчителя випускникам середніх шкіл.

В учительському колективі Пилипковецької школи Новоушицького району нового колегу прийняли доброзичливо. Женя дуже швидко заприятелювала з багатьма жителями невеликого села. Щиро ділилася кулінарними рецептами, підказувала місцевим модницям нові фасони, організовувала дозвілля і відпочинок учнів і сільської молоді, допомагала квартирній хазяйці й сусідам у господарстві. За якийсь неповний рік, що вона працювала в Пилипківцях, до неї швидко призвичаїлися та полюбили, як учні так і дорослі. З'явилися й залицяльники.

Педагогічна кар'єра Євгенії Федорівни була нетривалою.

А коли пилипківчани дізналися, що сестра стала студенткою медичного училища, то були дуже розчаровані. Особливо бідкалася Женина квартирна господиня, яка за цей час буквально прикипіла до неї. Батько розповідав, що ще тривалий час пилипковецькі колеги, зустрічаючи його на районних педагогічних зібраннях, хвалили дочку і жалкували, що вона не захотіла продовжити вчителювати.

Ще коли Женя працювала в Пилипківцях, наприкінці тижня я щоразу бігав на автобусну зупинку з надією зустріти сестру, яка приїжджала додому на вихідні. Іноді мої сподівання не справджувалися, зате яким же я був щасливим, бачучи знайомі обриси, коли вона виходила з автобуса. Одразу ж до нас прибігали її подружки і знову в домі поселялися веселощі та сміх. Щоправда, коло друзів зменшилося, але задушевні дівочі розмови, плани на майбутнє знову знаходили мої вуха. В кожний такий приїзд я старався, на скільки це було можливо, не відставати від Жені ні на крок. Та наприкінці серпня 1957 року вона поїхала в Одесу на навчання, а я залишився без брата і сестри один на дві сім'ї, а згодом, коли ми збудували новий дім, то і на дві хати – стару і нову.

Перед від'їздом сестра, відчуваючи близьку розлуку, часто

брала мене з собою на прогулянки. Саме тоді я більш детально познайомився з Вільхівцем та його околицями.

Наше село розташоване в одному з найвіддаленіших південних куточків області. Поруч немає жодних промислових центрів, залізничного сполучення чи автомобільних трас. Археологічні дослідження проведені вченими Кам'янець-Подільського національного університету засвідчують, що люди в цих благодатних місцях селилися давно і боронили свій край від ворогів. У східній частині села збереглися рештки земляного валу, що захищав від набігів татаро-монголів. У козацьку добу село формувало сотню бійців для тогочасного війська.

В середині минулого століття у Вільхівці проживало понад дві тисячі мешканців. Це було одне з найбільших сіл Новоушицького району з досить розвинутою інфраструктурою, яка забезпечувала мешканцям комфортні умови проживання. Центральні вулиці були вимощені бруківкою й освітлювалися. Більшість садиб — радіофіковані. В селі була сільська рада, де можна було отримати довідку, зареєструвати земельну ділянку, житловий будинок, спадщину або оформити шлюб.

В середній школі з виробничим навчанням і вечірнім філіалом було багато паралельних класів. Тут здобували освіту понад півтисячі дітей та дорослих. Навчальний заклад був опорним для учнів із шести навколишніх сіл і мав гуртожиток. Підготовка дітей до школи велася у дитячому садку, де кількість вихованців щорічно зростала. У Вільховецькій дільничній лікарні була амбулаторія, стаціонар з родильним відділенням, своя клінічна лабораторія, аптека та солідний штат медичних працівників. Послугами нашої лікарні користувалися також мешканці інших населених пунктів району. Одинокі люди поважного віку мали можливість коротати старість у колі ровесників, проживаючи на повному державному забезпеченні в геріатричному пансіонаті. А серед об'єктів сфери громадського харчування та торгівлі можна назвати чайну, кілька продуктових і господарський магазини, ряд кіосків. А ще базар, куди впродовж року щонеділі привозили товар не лише з нашої, а й з Вінницької та Чернівецької областей. Іноді на торги довідувалися наші сусіди-молдовани.

Проблем з працевлаштуванням у селі не було. У Вільхівці

знаходилася центральна садиба колгоспу, що об'єднував землі і тваринницькі ферми навколишніх сіл: Маціорськ, Нова Гута та Рудківці. Господарство було диверсифікованим (різноплановим) зі спеціалізацією на вирощуванні плодоовочевої продукції та тютюну. В урожайні роки прибуток колгоспу сягав понад два мільйони карбованців. Хоча порівняння й некоректне, але зауважу, що це — майже 2,5 мільйона доларів США за тодішнім умовним курсом.

В селі були створені добрі умови, щоб дорослі й молодь мали можливість гарно відпочивати та займатися фізкультурою й спортом. В сільській бібліотеці вільхівчани могли оформити абонемент, почитати періодичні видання чи ознайомитися з тематичними виставками. В клубі кілька разів на тиждень демонстрували кінофільми, виступали приїжджі і місцеві популяризатори знань, а до урочистих подій влаштовували святкові концерти. Після робочого дня і у вихідні тут можна було пограти в доміно, шахи, шашки або настільний теніс. В закладі культури збиралися на репетиції любителі співу, танцюристи й читці, проводилися кушові огляди художньої самодіяльності й танцювальні вечори. В ті повоєнні часи саме танці під звуки духового оркестру, гармошки чи баяну були найулюбленішим видом відпочинку. На літньому танцювальному майданчику, розташованому поруч з клубом, іноді ніде було й яблуку впасти. Танці були енергійними, запальними: полька, кадрили, яблучко чи краков'як. Потренувати м'язи й легені мої односельці мали можливість не лишень на спортивних площадках біля школи чи клубу, а й на новому стадіоні з біговими доріжками і футбольним полем. Особливо популярним на той час у селі був волейбол. Часто запеклі баталії велися між кількома збірними командами, сформованими за віком чи місцем проживання. Поплавати та позагоряти можна було на сільському ставку, а ловити рибу — на іншій водоймі, розташованій неподалік. Для тих, хто хотів попаритися, а таких у Вільхівці було чимало, наприкінці тижня відчинялася сільська лазня.

Переважно влітку, в неділю чи на великі свята, надвечір, в центрі Вільхівця на відпочинок збиралося кількасот людей різного віку.

В селі працювало поштове відділення, де відправляли і отримували посилки й бандеролі, грошові перекази, а також передплачували періодичні видання, замовляли міжміські телефонні розмови й відбивали телеграми. На пошті можна було придбати лотерейні квитки й отримати на них грошові виграші. А поруч, в ошадній касі, гроші клали на ошадну книжку під 3 % річних або купляли облігації державної трьохпроцентної внутрішньої виграшної позики, щоб, як тоді жартували, «пограти з державою в азартні ігри». Мешканці шили одяг або ремонтувати взуття в побутовій майстерні, яка конкурувала за клієнтів з кравчинями та шевцями, що працювали вдома. Надлишки молока та плодово-овочевої продукції з особистих господарств здавали до спеціалізованих заготівельних пунктів. Працював сільський млин, до якого завжди були черги охочих змолоти збіжжя. Транспортні послуги можна було офіційно замовити в правлінні колгоспу або безпосередньо домовитися з водієм грузовика чи їздовим. Була альтернатива якщо, не дай Боже, захворіло порося чи корова — звернутися за допомогою в державну ветеринарну дільницю, яка надавала безкоштовні послуги, або домовитися, за могорич, про візит додому колгоспного ветеринарного лікаря.

В сквері навпроти клубу було споруджено пам'ятник воїнам-визволителям. В селі функціонувала православна церква, в якій до наших днів збереглася раритетна ікона Іверської Божої Матері.

З районним та обласним центрами село було пов'язане кількома щоденними автобусними рейсами.

В пору мого дитинства в середині літа з висоти пташиного польоту Вільховець виглядав як смарагдовий острів посеред золотавих пшеничних ланів. Часто віти дерев змикалися так, що ні будинків, ні доріг було майже не видно. Я іноді спеціально вилазив на високого ясеня, щоб помилуватися улюбленими й неповторними краєвидами. Але ніде правди діти — були в селі й незручності: осіннє бездоріжжя, прохолодні оселі взимку, дуже обмежений асортимент товарів в сільмазі, безгрошів'я в переважній більшості мешканців.

Під час прогулянок з сестрою ми бували у різних кутках села, які мали власні назви. У Вільхівці на той час було два формальних

центри. Перший називався «Коло церкви» або «Коло школи», бо обидві споруди знаходяться поруч. Якщо звідси рухатися в північно-східному напрямку, то доволі швидко можна дістатися до роздоріжжя у формі трикутника в центрі якого знаходиться криниця. Повернувши направо, через деякий час потрапляємо в ту частину села, яка носить назву «Бурякова». Коли ж від криниці рухатися прямо на північ то виходимо на «Вигін». Ця назва, очевидно, пов'язана з раннім вигоном худоби на пасовище, яке розташоване неподалік. Другий центр, де знаходилася сільрада, клуб, магазини та інші інфраструктурні об'єкти звався «Село» в розумінні центр або сіті, як кажуть іноземці. Неподалік були два видолинки, де колись із джерел витікали струмочки. Одне із невеликих урочищ носило назву «Ярок» (про який я уже згадував), а інше звалося «Пластівник». За Пластівником, йдучи за течією потічка, можна потрапити до південно-східної окраїни села, а трішки далі, ближче до лісу там, де урочище глибшає і струмок розширюється, розпочинається «Вільхавка». Можливо, саме ця частина, як і однойменний струмок, дали назву всьому поселенню – Вільховець.

Впродовж усього життя ця назва для мене є однією із наймилозвучніших і викликає приємні асоціації. Ніби в обідню літню пору ти спітнілий і стомлений зупинився перепочити в тіні розлогої вільхи, де дзюрчить вода. Скоро вгамуєш спрагу, опустиш ноги в прохолодну воду і настане блаженство, бо всі біди, болі і печалі підуть в небуття...

Північно-західна частина села носила назву «Біля МТС», а територія, що прилягала до автомобільної дороги Нова Ущиця – Калюс звалася «Суша» (очевидно від видозміненого шосе). Навколо села було багато ярків, урочищ, балок, левад, які називалися «Обоча», «Колагорна», «Димів», «Сранка», «Куньова левада», «Шемердецького левада», «Костьова долина» та інші.

Територія по той бік «Суші» і аж до каньйону, де протікала річка Калюс, була засаджена плодовими деревами. До величезного саду прилягали виноградники, ягідники, баштан та плантації овочів і тютюну, що простягалися до самого лісу. Цей ліс звався «Дубина». Коли ми хлопчиками йшли на річку чи по гриби, то вибирали дороги і стежки через сад, щоби «ненароком»

заглянути в ту його частину, де вже дозрівали черешні або на плантацію із суніями. Та відомча охорона не дрімала і пильно стежила за ватагою. Переважно ми залишалися ні з чим, бо всі спроби відволікти сторожів терпіли крах. Але іноді дещо таки перепало, здебільшого тоді, коли в нашій компанії був родич когось із охоронців.

Батьки на маївці у колі друзів.

Окрім Дубини, я зрідка ходив по гриби до лісу під назвою Ріжок, що знаходився на протилежному кінці села, одразу ж за Вільхавкою. Цей ліс був відомий ще й тим, що десь із середини минулого століття тут відзначали Травневі свята. Ніякого ідеологічного підтексту маївка (по місцевому «майовка») не несла. Скоріше це був гарний привід для колективно-

го відпочинку і розваги, яких так бракувало селянам у ті часи. Традиційно 2 Травня в другій половині дня навколо чудової лісової галявини, де все зеленіло, цвіло та буяло (якщо весна була ранньою) на забаву збиралися учнівська молодь, сільські юнаки та дівчата, а також усі охочі представники старшого покоління. З собою приносили домашню випивку та закуску, розташовувалися поміж дерев і кущів, розстеляли клейонки та відпочивали. А коли чогось бракувало, то могли затоваритися прямо таки тут, на поляні, де працювала виїзна торгівля. Застілля тривало декілька годин, одні компанії йшли в гості до інших, а згодом були танці під духовий оркестр чи баян. Свято тривало до пізнього вечора і залишало по собі різноманітні спогади. Бо часто саме на маївці хтось вперше запросив до танцю, побачив чарівні очі чи сказав ніжні слова, а хтось вперше закурив цигарку або відчув смак міцного напою. А малеча за всім отим спостерігала.

26 січня 2011 року, середа, Чернівці, вечір

Я іноді розмірковую над тим, чому мені притаманні саме такі, а не інші звички, як формувалися мої захоплення, воля, патріотизм та й в цілому мій характер. Займаючись самоаналізом, шукаю якісь логічні пояснення, висуваю версії, знаходжу ймовірні причини. Одні видаються мені близькими до істини, правильність інших викликає сумніви. Навіщо це мені потрібно? Не знаю, просто цікаво. Власне частково саме із-за цього я й пишу спогади.

Багато психологів і педагогів вважають, що звички, які формують характер дитини, закладаються у дуже ранньому віці. А деякі, більш радикальні, взагалі вважають, що п'ятирічну дитину можна вже лишень перевиховувати.

Значна частина людей любить чистоту і порядок. Я також належу до цієї категорії. Прибирання в домі, на дачі, прибудинковій території для мене – зовсім не нудна чи неприємна справа. Свого часу при розподілі сімейних обов'язків я цілком свідомо обрав саме це заняття, бо навчився прибирати в домі та на подвір'ї ще у дуже-дуже ранньому дитинстві. Можливо, до цього спонукав такий випадок. Як тільки-но я став добре ходити і бігати, то мене почали відпускати з дому погратися з однолітками. Іноді ми так захоплювалися грою, що відходили доволі далеко від своїх осель і справляти нужду приходилося на ходу в кущах верболозу... Я шойно зручно вмовстився на межі під деревцем, як мене, на мою біду, запримітила господарка городу. З бабиних вуст стали злітати такі погрози, що прийшлося швиденько забиратися геть. А далі сталося те, що обов'язково стається в таких випадках... штани стали мокрими. Хлопчаки вже десь побігли вперед, а я похнюпившись та рюмсаючи, поплентався в протилежний бік. Дома, на цей раз на моє щастя, нікого не було. Я швиденько переодягнувся в чисту одягу, та настроїв однак залишився нікудишнім, бо знав, що коли знайдуться промоклі штани, то на мене неодмінно чекатиме неприємна розмова з батьками, а можливо, і суворіша кара. Аж раптом в голову прийшла ідея, що покарання можна пом'якшити або й взагалі уникнути – треба зробити щось корисного в домі. Я взяв віника і почав

підмітати. Коли мати повернулася додому і зазирнула в кімнату, то була вкрай здивована побаченим — дитина, яка лишень трішки більша за віник, щось старанно замітає. Задум вдався і мене не покарали. З тих пір я став часто прибирати і це переросло у звичку, а з часом у любов до чистоти та порядку. Це я так собі думаю.

Іншою притаманною мені з дитинства рисою характеру є слухняність і відповідальність, яку привили батьки. Одного разу, ще дошкільням, пішов на ковзанку. Там каталося багато дітей різного віку. Я принципово катався лише стоячи на ногах, тоді як багато хлопчаків просто сідали на «п'яту точку» і по відполірованій дитячими тілами поверхні летіли донизу. Ввечері сусідка переповідала мамі: «Я йду, а вони (хлопчики) катаються. Підхожу до Шурика і питаю: «А ти чому не катаєшся так, як мій Толя і більшість хлопців?» А він відповідає, що мама не дозволяє, щоб не порвати штани. «Бачите, ваш син слухняний, а мій бешкетник нікого не слухає, латаю йому ті штани та й латаю,» — бідкалася вона.

Боже милий, як я натерпівся через свою порядність і пунктуальність в нашому «феодальному» суспільстві з його візантійською ментальністю через ці, такі характерні для цивілізованих людей, звички. Я виконував доручення про які забували ті, хто їх давав. Нерідко приходив на збори і засідання, які переносилися через відсутність кворуму. Я майже не пропускав святкові демонстрації й урочисті засідання навіть тоді, коли мав на це підстави. Не тікав з конференцій, коли більшість покидала зал і не нехтував громадськими дорученнями. І повірте, мною керував не страх, а відповідальність, яку прищепили батьки.

А ще з раннього дитинства у мене виробилася звичка повідляти оточуючих про те, що я йду з дому і куди. Не пригадую випадку, коли б порушив цю норму.

Зростаючи в учительській сім'ї і з самого малку мав дотримуватися тих правил, я би сказав, тієї філософії поведінки, яка сформувалася на той час на селі у нас на Поділлі. Вчитель, якщо він справжній фахівець, завжди був авторитетною людиною. Цей авторитет мали підтримувати і члени його сім'ї. З цього правила були винятки. Але це не про мене. Скільки себе пам'ятаю, та

що там казати, все своє життя я не маю права скоїти щось, що вважалося б непристойним та могло засмутити батьків. Проте я не святий і гріхи іноді таки траплялися, тож приходиться їх спокотувати.

Загалом у перші повоєнні роки, на які припало моє дитинство, етика поведінки, суспільна мораль, загальнолюдські цінності співжиття були для переважної кількості людей не порожнім звуком. Громадський осуд, зневага до тих, хто чинить не за правилами, були органічно вплетені в людські стосунки. Я пишу ці високопарні слова не тому, що не можу підібрати щось простіше, а винятково із-за об'єктивності. Бо такий дух панував не лише в родинах вчителів, лікарів чи спеціалістів господарств, а в більшості сімей.

Для мене існувало стільки табу, що й не перелічиш. Не заглиблюючись і не перелічуючи все, що було для мене зась, констатую, що я радий, бо маю таке виховання, яке й нині вирізняє мене з-поміж інших. Хочете вірте, хочете ні. Розумію й те, що ці слова скромності мені не додають.

19 лютого 2011 року, субота, Чернівці, ранок

Сьогодні дуже гарна погода, йде лапятий сніг і на дворі невеликий морозець. Ну все як колись давно у дитинстві.

Я дуже любив дивитися у вікно, коли йшов сніг. Особливо цікаво було спостерігати за сніжинками, які як пір'їнки плавно кружляли у повітрі й легенько опускалися на мерзлу землю. Верхній шар снігу був ніжним, м'яким і пухнастим. А все навкруги ставало однаковим — молочно-білим. Дитяча уява малювала, що ти у казці і десь за вікном незабаром з'явиться Снігова Королева або Дід Мороз із милим звірятком у торбі.

На противагу нинішнім коротким малосніжним зимам з тривалими періодами плюсових температур, в 50-60 — ті роки минулого століття земля вкривалася пухнастою ковдрою, як правило, десь у листопаді, а перші струмки з'являлися лишень в середині чи наприкінці березня. Бували й люті холоди, але переважно температура взимку була комфортною — 5-10 градусів нижче

нуля. Розваг було менше, ніж в інші пори року, зате для мене вони були дуже бажаними і довгоочікуваними. Найулюбленішим заняттям було катання з гірки на санчатах. Каталися ми в різних місцях, але для нашого кутка найпопулярнішим було урочище, яке звалося «Ярок». Його ландшафтна структура якнайкраще підходила для облаштування санних гірок і лижних трас різних видів складності – від найпростіших для менших дітей до трамплінних гірок для відчайдух. В окремі дні, а особливо у вихідні, тут в години пік збиралося до сотні дітей з різних куточків села. Накатавшись, ми, малеча, любили спостерігати за старшими хлопцями, які стрибали з трампліна або спускалися на лижах з високих схилів. Не всі були вправними лижниками та саночниками і спуски іноді закінчувалися падіннями, зламаними лижами чи розбитими носами. Але ці прикросці швидко минали у атмосфері загального піднесення, що панувало навкруги. Короткий зимовий день закінчувався швидко і ми втомлені, але задоволені, розходилися по домівках. Я дуже шкодував, що взимку сонечко було недовго на небосхилі. З ковзанки мене буквально загнали додому, а то б, напевно, катався до темної ночі.

Надзвичайно любив також і зимові свята – Новий рік та Різдво. Ще коли Льоня та Женя були у Вільхівці, то вони разом з чисельними друзями, готуючи карнавальні костюми, повторюючи сценки з програми шкільного балу чи малюючи стінгазету, часто і довго сперечалися та жартували. Впродовж кількох днів у хаті панував галас і сміх.

З раннього дитинства і аж до закінчення навчання, дома батьки традиційно встановлювали ялинку. Я й до нині не можу уявити собі, що ж це за Новий рік без запаху хвої. Він для мене такий же символ свята, як шампанське чи олів'є. В нашій місцевості ростуть переважно листяні ліси, тому у лісництві спеціально вирощували хвойних красунь для школи, дитячого садка, клубу, лікарні, сільської ради чи правління колгоспу.

Батько завжди замовляв у лісників ялинку для нашої родини. Коли дома ще були старші діти, то саме вони наряджали деревце, а згодом це вже стало моїм обов'язком. Іграшки в ті часи дуже відрізнялися від сучасних. Доповнювали їх різноманітні сніжинки, ліхтарики, будиночки та фігурки звірів, вирізані

з різнокольорового паперу. Вата імітувала сніг. А ще на гілочки підвішували печиво, цукерки, горіхи та яблука.

Серед багатьох зимових сортів яблук з нашого саду Сніговий кальвіль, Семеренко, Золотий та Зелений ранети мені особливо подобався сорт Шатина, що мав неповторний ніжний і пікантний смак. Бабуся тримала ці яблука, які росли на її половині саду, в потаємному місці, бо інакше до Нового року вони б не достояли. Яблука були великими за розміром і вкриті шкіркою темно-червоного кольору. А соковита м'якоть, на відміну від усіх інших сортів, яскраво зеленою. Вони мали ще одну особливість – це термін споживання, пік якого припадав саме на зимові свята. Восени ж вони були твердими і терпкими, а ближче до весни солодка зелена м'якоть перетворювалася на буру і гірку... Скажете – ностальгія, смак дитинства. Напевне.

Ввечері напередодні Нового року батьки та Льоня з Женею йшли на свято до школи, щоб веселитися, а згодом в своїх компаніях зустрічати бій курантів і лише ми з бабусею, «бідненькі», залишалися вдома. Чому бідненькі, бо нам також хотілося побути у веселій компанії, долучитися до таїнства народження Нового року, побачити лісову красуню і новорічний бал. Але вікові обмеження діяли і тому новорічна ніч для нас нічим не відрізнялася від звичайних. Вранці я прокидався якомога раніше і біг дивитися під ялинку, де на мене вже чекали подарунки. Згодом йшов до бабусі Сяні засівати, приповідати:

Сію, сію, посіваю
З Новим роком вас, вітаю!
Сійся й родися жито й пшениця
Ще й всяка пашниця.
Коноплі до стелі, льон по коліна
Щоб вас, хрещених, голова не боліла.
На щастя, на здоров'я, на Новий рік
Щоб у вас краще уродило, ніж уторік!

Бабуся, яка з нетерпінням чекала візиту, обнімала мене й цілувала, а за вітання завжди давала «великі гроші» – цілих десять карбованців. До грошової реформи 1961 року за цю банкноту

можна було придбати чудову іграшку, 20 разів піти у кіно чи купити кілограм халви або цукерок. Уявляєте, які це були для мене гроші... Тривалий час новорічний ранок я очікував як манну небесну.

Начальник відділення зв'язку Куций Ілля Павлович з дружиною Іриною (ліворуч) та родичкою і її дітьми.

На нашому кутку, який називався «Плячок», такою ж щедрістю до малих засівальників відзначалося ще подружжя Куцих. Іллю Павловича призначили начальником Вільховецького відділення зв'язку або, як казали у нас в селі, «начальником пошти». Разом з дружиною, тьотою Ірою, вони мешкали у службовій квартирі, яка розміщала в одній будівлі з відділенням. З Куцими у нас склалися чудові стосунки, ми були більше, ніж добрими сусідами. Дітей, яких вони дуже прагнули, у подружжя не було, а тому мені приділялася особлива увага. Інші наші сусіди Новий рік, як і решту нерелігійних свят, не відзначали. На жаль, Куці у Вільхівці пробули всього кілька років, бо Ілля Павлович вийшов на пенсію і вони переїхали. А поштове відділення згодом очолила моя сестра Надія, закінчивши Київський технікум зв'язку.

30 серпня 2011 року, вівторок, Чернівці, по обіді

Одразу після Нового року розпочиналося приготування до Святого Вечора і Різдва Христового. Зазначу, що передріздвяна емоційна атмосфера кардинально відрізнялася від новорічної. Тут панувала якась розміреність, врівноваженість і втаємниченість. Я й до нині з трепетом у душі та якимось особливим пієтетом згадую ці приготування до Свят-вечора. В домі проводили генеральне прибирання, тинькували і білили особливо

проблемні місця біля грубки чи печі, завершували пошиття обновок. З погребу та горища діставали різні продукти: в'ялену рибу, сухофрукти, горіхи, сушені гриби, квашені овочі, мочені яблука та багато інших припасів. Чоловіки заготовляли дрова, носили воду, рубали свинячі ніжки на холодець, вудили шинку. А жіноча половина готувала різноманітні страви – пісні на Свят-вечір і скоромні на Різдво. Для історії перелічу окремі пісні найдки: кутю з горіховим молоком, маком і родзинками, борщ з білими грибами, вареники з 2-3-ма видами начинок, заливне із судака або щуки, голубці, квасолі, узвар із сухофруктів. Окрім пісних страв готували рублену ковбасу, яку запікали в печі, надзвичайно калорійну бабку зі шкварками, бігус, холодець, тушили кроля, курку або гуску, варили м'ясо, жарили рибу, пекли печиво і хліб. Отож у дні строгого посту запахи стояли ще ті – спокусливі, спокусливі. Оскільки бабуся постила по-справжньому, то страви дегустувала мама.

Мені також доручалася певна робота: розбивати горіхи, а згодом терти їх, мак та цукор макогоном у великій макітрі. Не думайте, що то була легка справа. Треба було бути дуже уважним і ретельним, бо макогін часто не слухався малечих рук і вилітав з макітри чи норовив пробити в ній дірку. Одного разу біда таки сталася і замість маку з горіхами я «приготував» макітряні друзки. А коли все обходилося добре, то в макітру заливалася тепла вода і утворювався напій з неперевершеним смаком. У нас дома горіхове молоко готували не лише до куті, але й до киселю чи каші, щоб урізноманітнити меню і засолодити душу.

Коли всі приготування завершувалися і нарешті на небі з'являлися перші зорі, ми запалювали свічку і сідали до столу. Бабуся читала молитву, всі хрестилися та приступали до трапези. Але перед цим ретельно занавішували вікна і замикали двері, щоб, бува, хтось із сторонніх не побачив, що ми зібралися за обрядовою вечерею. Такі перестороги можливо були й зайвими, але, як-то кажуть, береженого Бог береже. Річ у тому, що в ті часи відзначати релігійні свята вчителі не могли, бо це йшло врозріз комуністичній ідеології, яку вони мали сповідувати. Отож саме по собі таїнство святої вечері у нас тоді носило ще й втаємничений маскувальний характер.

В нашому регіоні існує така традиція. На Святий Вечір, після того як родина повечеряла, батьки збирають у торбинку наїдки і діти несуть, так звану, «вечерю» до старших, як правило одиноких, родичів. А ті, в свою чергу, дають їм якусь винагороду. Наступного ранку між дітьми тільки й розмов про те, хто й скільки «відніс вечер» і що за це отримав. Але мені носити вечері було зась, а так хотілося бути таким, як усі. І от одного разу я таки впросив бабусю, щоби вона дозволила зробити візит до своєї сестри, а моєї тьоті-бабусі Гані, що мешкала неподалік церкви. Ніч була темна й морозна, на дворі мело – справжня хурделиця. На вулиці – нікого. Хто ж в таку погоду кудись іде з дому? Хоча йти було далеченько, але ніякі погодні катаклізми мене не лякали, бо дуже вже хотілося наступного дня розповісти друзям, що я також носив вечерю. Бабуся Ганя була вкрай здивована моїми відвідинами, але щиро раділа і щедро мене обдаровувала. А я так любив, коли мене любили.

13 листопада 2012 року, вівторок, перед обідом

В п'ятирічному віці сестра та мама почали вчити мене грамоти. Читати й рахувати мені подобалося, тому ці науки давалася легко. А от з письмом були труднощі. Чи то мене в понеділок, а чи в п'ятницю 13-го, перший раз розпочали вчити писати букви, чи малим десь вдарився тією частиною голови, де розташований центр письма і граматики, але й до нині писати грамотно – моя ахіллова п'ята. Якщо інтуїція мені іноді й підказувала, як правильно відповісти на те чи інше питання при вивченні у школі більшості предметів, то у випадку з граматикою це не спрацьовувало. При написанні слів часто плутаю літери «х» і «ш», замість «е» пишу «и» і навпаки. А якщо, боронь Боже, пробую подумати або відгадати як написати вірно, то помиляюсь стовідсотково. Розділові знаки, складнопідрядні речення для мене майже – terra incognita. Отож цілком справедливо, що в атестаті за середню школу з української мови у мене четвірка. Чи тверда? Чесно...не знаю.

Мемуари свідомо прагну писати об'єктивно, чергуючи світлі й темні смуги, не забуваючи про поразки і невдачі. Відвертість,

щирість, доброта, порядність та інші гарні риси — це поняття надто неоднозначні, що приносять носієві чеснот в залежності від ситуації не лишень позитив, але й біль та розчарування. Не заглиблюючись у цю тему скажу, що бути поганим легко, а добрим, щирим і відвертим — майже неможливо.

На мою думку, відвертість притаманна лише сміливим людям або в ситуації, коли вже нашкодити собі складно. Справжніми сенсаціями для обивателів стали одкровення багатьох відомих людей, які щиро зізнавалися, що були наркоманами, п'яничками, боягузами, хворіли на СНІД чи зазнавали сексуальних домагань. Мода на такі сміливі заяви пішла із Заходу і до нашого постсовкового простору дійде не швидко. Ми ж бо скільки років слухали пропагандистські речі про те, що треба бути героями, а в реальному житті бачили здебільшого зовсім не звитяжне, а ганебне, бо не гасла, а буття визначає свідомість. Та тих, хто сподівається знайти в моїй сповіді щось пікантне, розчарую, нічого такого я не переживав, а придумувати не хочу. Достатньо об'єктивності.

Перше вересня 1957 року. Третій ліворуч серед тих хто стоїть.

Дуже добре пам'ятаю день 1 вересня 1957 року. Він залишив двоякі відчуття. З одного боку, добре, що перестав бути дошкільням, а з іншого — прощавай, свободо. Останнє домінувало, тому фотографія, зафіксувала мій набурмосений вигляд і поганий

настрій того дня. Ну навіщо мені та школа, адже там треба тихо сидіти, не розмовляти, не гратися, слухати вимоги вчительки та ще й спілкуватися з незнайомими дітьми. На початках для мене це була суцільна мука. Читати й рахувати я умію, а писати ... Я вже розповідав про це письмо. Не заладилося воно з самого першого разу. Чи то від великого бажання і старанності, чи навпаки – від відрази і нелюбові, палички виходили в мене нерівними та й клякси були частими гостями на сторінках зошита. А згодом, коли нарешті щось почало вдаватися, стався прикрий випадок.

Того дня я вирішив домашнє завдання виконувати не, як зазвичай, одразу ж після обіду, а ввечері, бо дуже кортіло покататися на санках. Додому повернувся, коли надворі добре стемніло. Як на зло, саме в той день вимкнули електроенергію. Таке іноді траплялося в ті часи, коли струм подавали не від електричних мереж, а від старенького дизель-генератора. Мені й при яскравому світлі рідко вдавалося гарно писати букви, а при керосиновій лампі й поготів... Наступного ранку першим уроком була каліграфія і вчителька поставила заслужену двійку. Коли після уроків прийшов додому, то виглядав точнісінько, як той персонаж відомої картини Федора Решетникова «І знову двійка». За всі десять років навчання в школі двійок в мене було не так вже й багато. А якщо ця неприємна подружка й з'являлася в щоденнику, то переважно за негідну поведінку. Але ця перша моя негативна оцінка була абсолютно заслуженою і справедливою.

Перша вчителька, Віра Юхимівна Тернавська, була вже досвідченим педагогом, мала власну модель навчання і любила свою роботу. Її характер, манери, ерудиція поступово передавалися вихованцям. Про педагогів і лікарів у нас сказано і написано стільки переважно добрих і щирих слів, що при всьому бажанні висловити щось абсолютно нове майже неможливо. Я щиро вдячний моїй дорогій вчительці за той освітній фундамент і уроки добра, які вона змогла нам дати.

В першому «А» класі навчалася понад двадцять дітей. Моїми однокласниками були Галя Бучарська, Ніна Врублевська, Оля Григораш, Ніна Теробелько, Соня Михасюта, Ліда Дендюк, Галя Кошовська, Галя Ковальчук, Валя Хом'якова, Марійка Коломієць, Володя Бетлій, Володя Дендюк, Коля Ільницький,

Коля Олександров, Вітя Пресліцький, Вася Ільченко, Володя Петраш, Петя Удра, Володя Баранюк, Петя Козицький. З одними я був знайомий раніше, а з іншими познайомився в школі. Особливих приятельських взаємин ні з ким із однокласників раніше у мене не було, можливо із-за того, що вони мешкали в інших кутках Вільхівця.

25 грудня 2012 року, вівторок, Шманьківчики, ранок

До школи я йшов один без попутників, тоді як більшість моїх однокласників ходили групами і мали можливість спілкуватися в дорозі. З цього приводу я заздрив приятелям, бо саме по дорозі в школу чи на зворотному шляху можна було дізнатися багато цікавих новин. А їх я любив понад усе, бо було ж в кого вдатися. Хоча на Пляцку мешкало багато хлопців і дівчат, але сусідські діти були або старшими, або молодшими од мене, а отже вони ніяк не могли вчитися зі мною в одному класі.

Хочу більш детально розповісти про них і їхні родини задля якнайширшого відображення життя в повоєнному селі, характерів людей, побуту, звичок, дитячих захоплень та ігор, тобто всього, що могла зберегти дитяча пам'ять.

Загалом людська пам'ять — то чудернацький механізм, влаштований неймовірним чином, де події далекого минулого відображаються легко, детально і чітко, а те що було зовсім недавно, іноді не згадаєш, скільки б зусиль не прикладав. В цій частині спогадів моя розповідь буде переплітатися з багатьма неповторними епізодами дитинства, які запали в душу. Мої, підкреслюю, дитячі спогади про сусідів старатимусь передати у тому вигляді, що закарбувався у свідомості. При цьому я знову ж таки роблю застереження, що це суб'єктивні твердження і я ні про кого не суджу, а лишень передаю свої тодішні враження.

В той час на Пляцку нашими найближчими сусідами були Божаковські, Драгомерецькі, Власови, Куці, Статніки, Чайки, Дубіневичі і Войтенки. Хочу зазначити, що окрім прізвищ багато людей в нашому селі мали прізвиська і клички. Ще однією характерною ознакою того часу були різні форми звертання до

людей чи уточнення про кого власне йдеться у розмові. Їх різноманіття давало змогу не тільки ідентифікувати особу, але й багато іншої побічної інформації, наприклад, про її соціальний статус, сімейне положення, місце проживання тощо.

У нашому селі колись до вчителів, лікарів, працівників різних установ і закладів та їх дружин (чоловіків) зверталися по імені та по-батькові. Так, до моїх батьків зверталися переважно Ганна Петрівна та Федір Степанович. Назвати їх Ганею чи Федею могли лише рідні, близькі друзі чи старші родичі або сусіди.

До інших жителів села, якщо це були ровесники чи старші, зверталися на ім'я, або перед іменем добавляли слово «дядько» чи «тітка» незалежно від того приходилися вони родичами, чи ні. Щоб було якомога менше плутанини, наприклад, з однофамільцями або сусідами з однаковими іменами, часто, переважно жінок, називали за прізвищами чи іменами чоловіків: Галашиха (прізвище Галаш), Петриха (ім'я чоловіка Петро) або Ганя Гнатова (ім'я чоловіка Гнат), а також конкретизували про кого йдеться за допомогою місця проживання чи прізвиська: Варвара з Вільхавки (назва частини села), Василь зі Старої Гути (назва села) або Марія Поросна (прізвисько). Останній тип уточнення особи вживався виключно поза очі і носив дещо зневажливий відтінок.

Я з подивом ловлю себе на думці, що так і не знаю справжніх імен кількох старших жінок, які дуже часто приходили в різних справах до бабусі чи мами, а пам'ятаю лишень звертання до них Петриха та Аксентійка. Ці імена настільки за ними закріпилися, що в селі й малі, й дорослі по-інакшому їх просто не звали. Більше того, на дочку однієї з цих бабусь казали Ганя Аксентійчина (зауважте — не Аксентійова). Постійно я путався в цих звертаннях, а ще більше плутанини додавало те, що у дорослих іноді були подвійні стандарти. Коли вони товаришували, то була одна люб'язність і величання по імені й по-батькові, а коли сварилися — клички або прізвиська. Або в очі звали дуже чемно, а поза очі — зневажливо. Часто ми, діти, ставали заручниками взаємин старших членів родин. Як правило, коли батьки до когось приязно ставилися, то добрі стосунки були і між дітьми. І навпаки, коли вони сварилися, то й малечі не можна було

товаришувати й ходити в гості до дітей з ворогуючого табору. А так хотілося гратися саме з ними і саме тоді, - в період розбрату. Уявіть собі, як важко було мені малому розібратися у цих хитросплетіннях дорослих умовностей щодо імен, звертань і прізвиськ. Та що там діти, коли й дорослі іноді потрапляли в незручне становище, не розібравшись кого як насправді звати.

Розповім про один випадок на цю тему, що має безпосереднє відношення до нашої родини. В продуктовому магазині торгувала далека наша сусіда Броніслава, яка звала маму Ганною Петрівною, бо була значно молодшою за неї. Згодом Броня вийшла заміж за водія сільпо Бориса Білінського, який з мамою був не знайомий. Напевне, він чув, що є сусідка Ганна і вона дружина вчителя Федора Степановича. Тож цілком очевидно, що у нього могло скластися переконання, що її називають Ганна Федорова. А в нашій школі, на його біду, працювала дуже схожа на маму і за віком, і за статурою вчителька ... Ганна Федорівна. Отож, Ганна Федорова і Ганна Федорівна – в цьому вся суть. Далі події розвивалися наступним чином. Вчителька мала необережність щось недоречно сказати про Бориса. Той, не розібравшись як кого насправді звати, подав заяву до суду... Так, ви правильно подумали, на Ганну Федорову, мою маму, яку, до речі, ніхто й ніколи в селі так не звав, щоб притягти до відповідальності за наклеп. Яким же він був здивованим, коли вияснилося що й до чого. Ще довго при зустрічах з кимось із моїх батьків ніякові. А мати приповідала: « Я йому кажу, Борисе, чомусь усіх жінок у паспорті записують по імені батька, а по-твоєму виходить, що мене записали по чоловікові?». Та, зрештою, все владналося без образ.

22 травня 2013 року, середа, Шманьківчики, ранок

Але повернемося до розповіді про сусідів. Тьотя Ганя Божаковська (її ще називали Ганя Зонькова чи Бужачиха) була чи не найчастішою гостею в нашій хаті. Приходила поспілкуватися з мамою, щось пошити чи позичити грошей або хліба. Вона була доволі експансивною, різкою в судженнях і явно лідером в

своїй родині. Я не те, щоб боявся, але кожен візит сприймав з пересторогою, бо не хотів попадатися на її гострий язик. Вона була здатною помічати будь-яку мою витівку і тут же інформувати про це батьків. Її чоловік Зіновій (Зонько), навпаки, майже ніколи нас не відвідував. Він був повною протилежністю дружини: тихий, спокійний, врівноважений. Пам'ятаю, що він надто багато курив сигарки-самокрутки і від тютюну його пальці були чорні як смола. А ще дядько Зонько говорив невиразно, як кажуть, «собі під ніс», то ж я мало що розумів зі сказаного, зате відчував його прихильність і доброту. У Божаковських було двоє дітей: донька Валентина 1947 року народження і син Анатолій, що був на рік старшим від мене.

**Сусідки. Мама (праворуч)
і тьотя Ганя Божаковська.**

В ранньому дитинстві саме Толя був найближчим товаришем, з яким я міг поділитися найсокровеннішим. Ми разом росли, бували один в одного дома, гралися, ходили в ліс і на річку, каталися на санках. З ним я вчився грати в шахи, їздити на ковзанах і лижах. А згодом, коли піросли, виражаючись по-сучасному, разом тусувалися в одній компанії, до якої, крім нас, входили хлопці, які мешкали на Пляцку або неподалік: Володя Мазуренко, Мишко Власов, Вітя Дробик, Толя Кімаковський, Коля Могила, Толя Власов, Слава Пресліцький. Часом до нас приєднувалися Володя Прус, Валера Яремчук, Вітя Петраш,

Бронько Закревський, Іван Михасюта, Толя Бацура та інші хлопці.

З часом, коли сім'я Божаковських стала жити краще, візити тьоті Гані до нас стали набагато рідшими, а ще через деякий час звелися до мінімуму.

Мама ж до сусідки ходила регулярно й іноді казала: «Ади, як ми їй були потрібні, то ходила щодня, а тепер і носа не показує». Цей типовий життєвий приклад характеризує як людей, так і тодішній час. Сусіди, родичі допомагали один одному і спілкувалися між собою набагато частіше, ніж нині. Тепер навіть у селі цього вже не має. Але сусіди в ті часи дуже часто й ображались одне на одного і найчастіше із-за курей чи меж.

У Вільхівці та інших навколишніх селах межі земельних ділянок створювали в оригінальний спосіб – засаджували їх переважно вишнями чи сливами. Щоб дерева не затінювали власний город, кожен господар чи господиня прагнули посадити плодові якомога ближче до ділянки сусіда. Коли ж на рубежі городів із порослі часом виростало гарне родюче деревце, то кожен сусід заявляв свої претензії на нічийну сливу чи вишню, і конфлікт розгорався. Якщо суперечку не вдавалося вирішити за згодою сторін, то бідне злополучне деревце ставало приреченим і його безжалісно вирубували. Тоді всім ставало легше на душі, бо такі ми є.

З приводу встановлення сливово-вишневої істини були конфлікти і у нас з Божаковськими. Та що там казати, тоді мені здавалося, що у них все було краще і морва, і груші, і персики, а не тільки те, що росте на межі.

Біля хати у цих сусідів зростала морва (шовковиця), яка мала великі темно-рожеві («рябенькі», як ми казали) плоди. Вони були дуже солодкими та соковитими і за смаковими якостями переважали білі, фіолетові чи чорні сорти. Я дуже любив поласувати саме цими теплими пузатими «рябенькими» ягодами, хоча не нехтував й іншими за кольором. Особливістю морви є те, що у плодах міститься барвник, який довго залишається на обличчі, руках, спині або животі, а дуже часто, коли необережно розчавити ягоду, то й на штанях чи сорочці. Ми малими іноді так вимазувалися, що лишень очі блищали. Здається мені, що гірше, ніж шовковицею, можна було забруднитися тільки чорнилом. Морву у Божаковських я міг їсти скільки завгодно, тут ліміту не було. Але поруч із шовковицею у сусідів росла груша сорту Бера. Не груша, а чудо.

Великі зелено-жовті з червоними боками плоди дозрівали на

початку вересня. Найсмачнішими були не зірвані з дерева, а ті, що впали у траву. Попри всі свої таланти і старання я не зможу описати той неймовірний смак, яким природа і селекціонери наділили саме ці груші. Навіть добре визрівши, вони залишалися твердими. Треба було докласти певних зусиль, щоб відкусити частинку золотаво-червоного плоду. Але коли наступив саме цей момент, ти одразу відчував на рецепторах язика ні з чим незрівнянний солодкувато-кислий, трішки терпкуватий сік, який приносить масу різноманітних смакових відчуттів, а далі, пережувавши і ковтнувши шматочок, отримуєш надзвичайне гастрономічне задоволення. Навіть після того, як цілком з'їси грушу, в роті ще довго залишається ця неперевершена органолептика і чудовий післясмак. Було до болю прикро, бо цих груш мені завжди діставалося мало, адже їх усі любили, а не тільки я. В період дозрівання плодів старався частіше бувати у Божаковських, а ще вимінював їх у Толі за цукерки, печиво чи халву. Та все ж мені здається, що ніколи не наїдався ними від пуза. В голові нерідко зріли загарбницькі плани й вирували злодійські пристрасті, але сором і страх брали верх. Адже усі знали, що я над усе люблю ті груші і одразу б здогадалися, чому на дереві так мало плодів. Приходив час, грушу обривали, а згодом падав останній листок і все забувалося до наступного вересня.

У нас дома також росло кілька сортів груш, вони теж були дуже смачними, але ні в яке порівняння не йшли з тією, що росла у сусідів. Згодом батько прищепив цей сорт на одному із наших дерев, але домашні вже були не такими смачними, бо дефіцит зник, а дитинство – минуло.

Живучи тривалий час у Прут-Дністровському межиріччі, цьому раю для садоводів, унікальному регіоні, що за своїми природно-кліматичними умовами немає аналогів в Україні для розвитку плодоовочівництва, я ніколи не зустрічав смачніших груш ніж ті, що росли у Божаковських. Скажете ностальгія, смак дитинства. І знову правда.

3 червня 2013 року, понеділок, Шманьківчики, ранок

Я вже згадував цю істину про те, що у сусідів усе краще, ніж дома. Бо в сусіда... Ні ... про білу хату і милу жінку мова не йтиме. Знову про дерево? Так, ви вгадали. На цей раз про сусідську черешню. Та про все по черзі.

Навпроти нашого подвір'я жила сім'я Статників. Главу сімейства звали дядьком Іваном. Він прожив складне життя, сповнене поневірянь і труднощів, можливо, тому був похмурим і мовчазним. Принаймні мені так видавалося, бо я його побоювався і не безпідставно.

Ви вже знаєте, що у нас плодові дерева садять здебільшого на межі або у садку біля дому, а от черешня у Статників чомусь росла прямісінько посеред городу. Не маючи конкурентів, вона вигналася височенною і крилатою. Щороку рясно родила доволі великими й смачними плодами, які дозрівали дуже рано в нашому кутку. На початку літа зі своїм товаришем Мишею Власовим ми кожного дня бігали дивитися чи не поспіли ягоди. А коли наступав цей жаданий момент, то встановлювали спостереження за пересуваннями господаря, чекаючи коли він піде з дому, щоб здійснити набіг.

Підкреслюю, що черешня знаходилася майже в центрі городу і стежки до неї не було, то ж приходилося пробиратися до дерева картоплею і грядками з городиною. Швидко крадучись, ми не дуже зважали на що наступаємо. В тіні дерева і так не дуже гарно родило, а тут ще й наші регулярні набіги... Недивно, що ця частина городу перетворювалася на пустку. За таких наслідків, будь-хто був би в розпачі та вживав засобів перестороги, а Іван Статник, з його характером, й поготів. Тому попадатися йому в руки було поганою, ні, дуже поганою перспективою, бо задниця точно могла суттєво постраждати. Він не став би, як нам здавалося, розповідати батькам, які ми погані діти, а відшмагав би на місці «злочину». І це було б абсолютно справедливо. Однак ніщо не могло нас зупинити, бо бажання покуштувати перших черешень було непереборним. З іншого боку, хазяїн теж був налаштований рішуче. А це ще більше додавало азарту. Хто – кого. Здебільшого битву програвали ми. Та одного разу все вказувало

на те, що ми можемо взяти реванш, бо господар збирається йти до церкви і його довго не буде вдома. Після того як постать дядька Івана зникла з очей, ми чимдуж метнулися до черешні. Нарешті наїмося досхочу. Та радість тривала недовго. Чи то був хитрий маневр з його боку, чи наші розвіддані були хибними, але ми й незчулися, як Статник вже стояв під деревом з довгою тичкою в руках. Настала патова ситуація... А закінчилася пригода тим, що гілка не витримала навантажень і тріснула. Наше приземлення було вдалим і ми з Мишком розлетілися в різні боки. От тобі й наїлися черешень. Нічого, якщо цього разу не повезло, то пощастить наступного. Має ж бути і на нашій вулиці свято.

Це тепер, коли не лишень в міських супермаркетах, але й в сільських крамницях можна придбати багато навіть заморських овочів і фруктів, мої спогади видаються, м'яко кажучи, дивними і не зовсім зрозумілими. Теж мені розваги... Не заперечую: доля правди в цьому є. Проте зауважу, що на відміну від сьогоднішніх підлітків ми відчували приплив адреналіну і тренували м'язи в реальних ситуаціях, які самі ж створювали, а не за комп'ютером, як нинішні діти. Можливо, й тому, що комп'ютерів тоді не було, а от сусідські черешні є і нині.

Дружина Івана Статніка, тьотя Броня, була повною противагою чоловікові – добра, привітна і ласкава. У сім'ї Статників виховувалися три доньки: Євгенія, Марія та Антоніна, які були значно старшими од мене. На весіллі однієї із них, здається це була Марія, зі мною стався доволі екстраординарний випадок. Мене, десятирічного хлопчика, запросили на торжество як самостійного гостя. Весілля відбувалося взимку і столи для гостей накривали в хаті. Весільних було багато, тому частування відбувалося в кілька прийомів. За традицією до першого столу з безалкогольними напоями запрошували наймолодших гостей: дітей та підлітків. Мене ж, з невідомих причин, посадили за стіл у другий захід разом з юнаками і дорослими нежонатими чоловіками. То було перше весілля, де я був не стороннім спостерігачем, а справжнім офіційним гостем, що мав «частувати» молодих грішми. На той час у Вільхівці і навколишніх селах на весіллі у гостей з індивідуальних столових приборів була хіба що виделка або ложка. Всі їли із спільних тарілок і пили по черзі з однієї

стограмової склянки. Трапеза розпочиналася з того, що старший за віком піднімав наповнену по вінця чарку спиртного (як правило це був самогон) і звертався до гостя, який сидів поруч, називаючи його по імені (це називається пити до когось). А сусід відповідав тостуючому: «Дай Боже здоров'я!». Той, хто випив, наливав спиртне і передавав естафету далі по колу. Як правило, таких кіл за столом було декілька.

Трішечки відступлю від теми. З приводу цього ритуалу у наших краях навіть є така поговорка: « Якщо до тебе не п'ють, то не кажи «Дай Боже!». А стосується це тих випадків, коли хтось вклинюється в розмову, перебиваючи оповідача, вставляючи репліку, яка заперечує сказане або не має відношення до теми розмови. По-іншому це звучить так: якщо до тебе не звертаються, то краше помовч.

Отож нагадую, що я був зовсім недосвідчений гість і слабко інформований щодо норм вживання алкоголю. Повторюю також, що склянка на столі була лишень одна і ця обставина призвела до дуже поганих для мене наслідків. Коли черга пити надійшла до мене, то абсолютно ніякої змоги пропустити частування або випити лишень трішки в мене не було. Не стане ж хтось допивати за мною. На мою біду, нікого з дорослих, які б заступилися і не дозволили споювати хлопчину, поруч не виявилося. А тут ще й старші юнаки стали мене підбадьорювати, бо їм же цікаво було напоїти новачка. Самі свого часу пройшли таку ж школу. Згодом було ще одне коло, а далі не пам'ятаю. Весілля для мене закінчилося. Молодих я не частував. Чи мене привели додому, чи принесли на руках, історія про це замовчує. Знаю, що скандал був великим. Зате, яким я був героєм, бо став таким, як усі дорослі, справжнім мужчиною. Це був перший мій алкогольний подвиг. Перший, але як виявиться, далеко не останній. Дуже скоро все повториться, як кажуть, один в один. Бідні батьки, вони були вкрай засмучені, їм вистачало і старшого сина. Та попри всі батьківські фобії до когорти особливих шанувальників Бахуса я так і не пристав. Чи то Господь почув молитви рідних, чи мій організм не здатний переносити багато випитого із-за відсутності алкогольдегідрогенази (ферменту, який розщеплює

спирт), чи я свідомо не хотів засмучувати батьків, але я відношуся до тих людей, які п'ють в міру і не дуже часто. Це я так собі думаю.

9 червня 2013 року, неділя, Шманьківчики, обід

Сьогодні в Шманьківчиках дощ лє як з відра. Похолоднішало. В наших краях завжди так, що у травні просимо дощу, а коли приходить червень – то погоди. Бо сіно не сохне, бур'яни ростуть шаленими темпами, а черешні й суниці псуються від надлишку вологи й хвороб. Та однаково добре, бо літо...

В межу зі Статніками мешкала багатодітна сім'я Власових. Прокіп і Ганя Власови виховували шестеро дітей у дуже скрутних умовах. В перші повоєнні роки нестатки були характерні для більшості моїх односельців, адже дорослі не мали змоги заробляти більше, бо було ніде. А у Власових працював один батько, бо мати доглядала дітей. Якби не підсобне господарство і дрібні крадіжки з колгоспу – вони не вижили б. На прикладі їхньої сім'ї, де я часто бував і дружив з молодшими дітьми, хочу відтворити умови життя у той час.

Василь, Володимир і Микола, Михайло, Софія і Леонід мешкали з батьками у невеликій глинобитній оселі із земляною долівкою. Сіни, невеличка кухня з плитою і піччю, на якій спала малеча та батьки і одна кімната. Все це на вісім душ. З меблів: стіл, ліжко, ослони, скриня і якісь полички. Одяг і взуття діти доношували по черзі. Кирзові чоботи, штани, сорочка, спідниця, кофта, фуфайка – ось і весь гардероб на будні і свята. Власови тримали корову, свиню та курей, а ще обробляли город, де росли плодові дерева, картопля та овочі. Харчів на велику сім'ю не вистачало катастрофічно. В крамниці чи на базарі продуктів вони не купували, бо не мали на те грошей. Прокоповій Гані приходилося вічно позичати у сусідів найнеобхідніше: хліб, олію, цукор, сіль. Ні солодошів, ні іграшок діти не мали.

Із двома старшими дітьми Власових я майже не контактував, бо вони були значно дорослішими. А от з трьома наймолодшими склалися дуже приятельські стосунки. І лише з Миколою

спілкування було неоднозначним. Він був років на п'ять старшим, а ще мав психічне захворювання і поводився неадекватно. Мене він завжди підтрунював, щойно я попадався йому на очі. Але найбільшу загрозу для нас, хлопчаків, складала його слова і вчинки, як психічно неврівноваженого підлітка. Це нині, познайомившись з роботами австрійського вченого й психіатра Зигмунда Фрейда, я розумію причини саме такої його поведінки. У зв'язку із хворобою, у нього жодних внутрішніх пересторог чи відчуття сорому щодо висловлювань не було, то ж він видавав усе що міг і знав. Коля Власов розмовляв дуже своєрідно і будував фрази у якомусь карколомному стилі, з яких важко було щось второпати. Проте, це не завадило йому ліквідувати наше невігластво у питаннях статевих стосунків. Все, що так від нас приховували дорослі, стало відомо мені й одноліткам ще у зовсім юному віці. Саме від нього ми почули стільки, м'яко кажучи, не літературних слів, виразів, поговірок, сороміцьких віршів і пісень, що все засвоєне на цю тему раніше, не йшло в ніяке порівняння.

Здається, якби не Коля Воцко (це його прізвисько), то багато «перлів» ми ніколи б і не знали. Я й до нині пам'ятаю значну частину віршів з його репертуару. З одного боку, їх треба було б зберегти, щоб відтворити тодішній фольклор, але з іншого – вони настільки «колоритні», що рука не піднімається це писати. Час від часу, в дуже обережній інтерпретації, я переповідаю дружині цю «народну творчість» і вона широко дивується, що я пам'ятаю таку гидоту. Не збагну, чому із сотень мудрих висловлювань, які читав й іноді спеціально зачував, я знаю одиниці, бо решту давно забув, а те, що розповідав Микола Власов пам'ятаю, хоча ніколи, повторюю ніколи не докладав для цього жодних зусиль. Парадокс та й годі.

22 червня 2013 року, субота, Вільховець, після обіду

Ми приїхали у Вільховець на Зелені свята. За традицією у неділю на Трійцю в нашому і сусідніх селах на цвинтарі поминають померлих. Разом з дружиною і молодшим сином Дмитром щойно повернулися з кладовища, де впорядковували могили рідних.

Вперше за час ведення мемуарів я пишу їх безпосередньо на місці подій. З кімнати видно Пляцок... Все навкруги таке миле і дороге. Ось знайомий колодязь, а поруч велетенські тополі, з яких падає пух. То нині у людей є змога мати криницю на власному подвір'ї, а колись вона була одна на цілий куток. Але саме сюди, на Пляцок, приходило найбільше людей. Йшли навіть з віддалених вулиць. Багато бажаючих було тому, що такої доброї води, як з нашої криниці, не було ніде в окрузі. Правда, правда не обманюю. Заплющую очі і постає така картина... Надвечір сиджу я на лавочці перед хатою і читаю книгу. Мені добре видно дорогу, по якій тьотя Ганя Галашиха в черговий раз несе на коромислі два відра води. Вона мешкала біля базару, а це метрів зо триста від нас. Якщо не смачна вода, то що інакше заставило б її долати цей шлях, адже на базарі також є криниця недалеко від її оселі.

Але навкруги криниці багато що змінилося. Немає вже поштового відділення і доброї посмішки тьоті Іри. Немає вже й хати, де мешкала родина Власових. Ще якогось півстоліття тому тут вирувало життя, а нині пуста. Лише вікові ясени пам'ятають наші дитячі таємниці та розваги, нелегке, але таке миле і незабутнє дитинство...

За Колею у родині Власових йшов Михайло. Він був на два роки старшим од мене і став, як і Толя Божаковський, одним із кращих моїх друзів дитинства.

Щодо дівчаток то до нашої хлопчачої ватаги іноді ми допускали для ігор Соню Власову, Соню Войтенко і Ганю Чайку. Чайки теж були дуже близькими нашими сусідами. У Варвари і Андрія Чайок було п'ятеро дітей: Петро, Ганя, Григорій, Микола і Люда. Але якщо до Божаковських, Статників та Власових я ходив дуже часто з найрізноманітніших приводів, то до Чайок — лише у випадку крайньої необхідності. Причина полягала у їх сімейному укладі — домострої. Абсолютна монархія. Причому «монарх» Андрій Чайка ще й нарочито підкреслював свою релігійність і зневагу до владних інституцій.

В пору мого дитинства відкрито демонструвати неповагу до всього радянського було не прийнято. Таку життєву позицію могли займати люди, які свідомо йшли на конфлікт з суспільством,

були чимось ображені державою або справжніми релігійними фанатами. Я не знаю достеменно, але видимих причин у дядька Андрія протиставляти себе владі не було. Він не був ні політв'язнем, ні дисидентом, ні оригінальною особистістю.

Звичайний працівник будівельної бригади, який сповідував не типові принципи. Він не ходив на вибори, не передплачував пресу, не відвідував клуб і кіносеанси, не мав радіоточки, читав лише релігійну літературу. Загалом вів дуже відлюдькуватий спосіб життя. Всі ці обмеження поширювалися на членів родини. Він був ображений на всіх, бо все навкруги було не так як він хотів. Дома панував диктат, без його дозволу, як кажуть, ніхто не міг і пікнути.

Я приділяю стільки уваги цьому сусідові, щоб показати настільки різними були умови життя і виховання дітей в сім'ях у той період. Найбільше страждали саме діти. Наприклад, найстарший, якого звали Петро. Від природи він був рижий-рижий та ще й конопатий, дуже картавив. Лишень цього достатньо, щоб бути невпевненим у собі. А тут ще стільки табу. Можу лишень здогадуватися, як йому кортіло гратися з дітьми чи піти у кіно.

Для повноти картини зауважу, що іноді Андрій Чайка міняв гнів на милість і давав деякі поблажки дітям, особливо, коли вони стали дорослішими.

З дітьми інших наших сусідів, зокрема з Васею Дубіневичем, Сонею, Володею та Колею Войтенками я також дружив, але мої контакти були нечастими.

На цьому завершую розповіді про сусідів і хутчій знову до першого класу школи.

31 липня 2013 року , середа, Шманьківчики, обід

Так от, напередодні Нового року я пішов до старшої школи на репетицію. А згодом зазирнув до так званої «піонерської кімнати», яка була переповнена учнями. Тут йшли останні приготування до свята. Діти приміряли карнавальні костюми, готували прикраси на ялинку, повторювали сценки з вистави, малювали святкову газету. А дехто просто відпочивав і грав у настільні ігри

шашки, шахи, «п'ятнадцятку», настільний більярд тощо. Мене настільки вразила ця атмосфера всезагальної зайнятості, причетності до творення свята, якогось неймовірного піднесення, що я донині детально пам'ятаю цей день. Чи не вперше я побачив, яким різноманітним і цікавим є шкільне життя. Школа раптом для мене відкрилася у зовсім іншому вимірі.

Виявилось що вона є не тільки місцем примусу до знань, де проходять одноманітні уроки, але й дає можливість проявляти і вдосконалювати свої здібності, заводити нові знайомства, освоювати цікаві ігри і розваги, відкриває яскравий світ спілкування. Звичайно, для тих, хто навчався у шкільних приміщеннях, де є десятки класів, кабінетів, актові і спортивні зали, моє відкриття і захоплення побаченим викликає посмішку. Але для тих, хто робив перші кроки для здобуття освіти у невеличкому адміністративному будинку, де розміщувалося всього два або три класи, велика простора школа справляла враження.

Окрім письма, усі інші дисципліни давалися мені легко. Я гарно читав, запам'ятовував вірші, вправно рахував, то ж природно, що був у групі кращих учнів класу. Швидко і виразне читання, очевидно, сприяло тому, що наприкінці навчання в першому класі виникло бажання читати дитячі книжки й журнали. Батьки передплатили мені періодичні видання: газету «Зірка» і журнал «Барвінок». Останній в той час друкував уривки з поеми Дмитра Чалого та Павла Глазового «Про відважного барвінка і коника-дзвоника». Захопившись казкою, я з нетерпінням очікував чергового номеру журналу і спочатку читав сам, а згодом перечитував бабусі пригоди друзів у боротьбі з ненависним Осотом. А ще на той час улюбленим твором була казка «Біда навчить» Лесі Українки. І нині, коли згадують велику письменницю, чомусь часто виникає асоціація з обкладинкою невеличкої книжечки, де на синьому тлі зверху великими літерами видруковано її ім'я, а нижче зображені мудра Курка і незграбний дивакуватий Горобчик.

В першому класі я розпочав читати дитячі книжки російською мовою. Зауважу, що на той час в школі її починали вивчати пізніше. Одного разу в шкільній бібліотеці в руки мені потрапила книжка під назвою «Сказки». Я почав її розглядати,

але слова виглядали якось дивно, а ще попадалися букви, яких раніше не бачив і не знав. На моє щастя, поруч вибирав книжки другокласник Валера Яремчук, син директора школи. Він швидко й доступно пояснив, як звучить та чи інша невідома мені літера. І все вийшло. Поступово я опанував ще одну мову.

Перший рік навчання в школі завершувався. Наприкінці травня з великим букетом квітів разом з однокласниками стояв у шерензі на спортивному майданчику школи, де навчалися старшокласники. Пролунав останній дзвоник і я вручив букета сусідці-випускниці Стасі Драгомирецькій, а вона подарувала дитячу книжечку. Все, до побачення, школо, здрастуйте канікули!

Влітку 1958 року в Новоушицькому районі на період літніх канікул відкрився табір відпочинку для школярів. Туди отримали путівки багато учнів з нашої школи, серед них і я. Табір знаходився за декілька кілометрів від Вільхівця у селі Любомирівка.

Любомирівкою цей невеличкий населений пункт став недавно. Раніше село називалося Дурняки. Вірніше усі його так називали, а офіційне найменування – Дереняки. Тут свого часу збудував родовий маєток вельможа Олександр (Янош) Собанський, якому належали землі декількох навколишніх сіл і, зокрема, Житників, де знаходиться широковідоме джерело мінеральної води «Регіна». Так ось, у двоповерховій панській садибі з колонами і балюстрадою, що заховався у старовинному парку, обладнали табір. Помістя, як і джерело, оповиті легендами, а загалом – це прекрасний рекреаційний куточок Поділля.

На відпочинок збирався неохоче. Дома мені було аж занадто добре. Всі любили і пестили, хвалили, ніколи не ображали. На вулиці і в школі оточуючі теж ставилися дружньо і поблажливо. Хоча й були іноді дрібні сутички та непорозуміння, але я навчився огризатися і не давав себе ображати, вмів заступитися і за когось, і за себе. Та треба визнати, що опіка рідних, очевидно, була дещо надмірною, тож імунітет до жорстокого і безжалісного світу у мене був не стійким. А тут прийдеться майже місяць бути далеко від дому, без рідних. Я мало не плакав, але батько наполіг і прийшлося підкоритися диктату. Трохи заспокоювало те, що поруч були товариші й однокласники.

Та коли пройшов час адаптації, то життя в таборі виявилось

не таким вже й поганим. Різноманітні походи, цікаві розповіді й бадьорі пісні біля багаття, безліч рухливих і настільних ігор відволікали від думок про дім та рідних, тому мій настрій суттєво покращився. Добре запам'яталася наша мандрівка до джерела мінеральної води і легенда, яка з ним пов'язана.

Десь наприкінці ХІХ століття в ці місця з Петербурга з сім'єю приїхав поміщик Собанський, якому належали навколишні поля й ліси, а також маєток з чудовим парком. Його приїзд був пов'язаний з лихом, що скоїлося в родині – хворобою доньки Регіни. Дівчина була чарівною й жвавою, але життєві сили поступово її покидали. Столичні медики не могли зарадити горю, жодні ліки не допомагали й вони порадили змінити для хворої клімат та більше бувати дівчині на природі. Отож скоро молода панянка вже милувалася подільськими краєвидами і часто блукала в гаю. Особливо їй подобалося місце на узліссі біля крутого схилу, де з-під землі було джерело. Тут одного разу її зустрів старий лісник, на ймення Аверій. Побачивши красуню, дідусь запитав її про хворобливий стан і невдовзі порадив панам, як зцілити доньку. Річ у тім, що ще задовго до описаних подій, місцеві жителі користувалися джерельною водою для лікування багатьох хвороб. Саме її він і запропонував для зцілення.

Послухавшись настанов мудрого радника, в маєток почали привозити джерельну воду, на якій готували їжу. А Регіна тричі на день ходила до улюбленого місця пити воду й вмиватися. Невдовзі чудо таки трапилося – дівчина виздоровіла. Пан щедро нагородив лісника, а джерело назвав іменем доньки. Через певний час тут розпочали промисловий розлив води, яку теж назвали «Регіна». Так петербурзькі медики, Регіна Собанська і мудрий Аверій заново відкрили для світу цю неповторну цілющу рідину. До речі, колись у Вільхівці ця торгова марка лікувально-столової води «Регіна» виконувала узагальнюючу функцію. Бо саме так називали люди будь-яку мінеральну воду. Так само, як різні солодкі безалкогольні напої, вільхівчани іменували «Ситро». І «Регіна», і тодішнє «Ситро» за якістю були неперевершеними у нашому регіоні.

Дуже цікавими були походи на ставок, який знаходився далеченько за селом. Після сніданку ми шикувалися у колону і вирушали в дорогу. Спочатку йшли асфальтованою дорогою, а далі

попри посадку – польовою. В поході ми співали стройові маршові пісні «Катюша», «В путь» та інші.

В путь, в путь, в путь,
А для тебя, родная,
Есть почта полевая.
Прощай, труба зовет!
Солдаты – в поход!

– неслося над селом. Накупавшись і досхочу награвшись, зголоднілі ми поверталися в табір. Апетит в усіх був чудовий. Саме з приводу апетиту мені не терпиться поділитися такою історією.

Для багатьох людей нормою є те, що вони не люблять або зовсім не їдять окремі продукти чи страви. Так, наприклад, моя мама на дух не переносила запах свіжої риби й не їла страв із баранини. Інші члени сім'ї також мали свої гастрономічні обмеження. Я ж був винятком із правил і їв усе підряд. Очевидно, дорослі самі обирають страву, яку не хочуть їсти, думав я. Запитати, так це чи ні, чомусь не наважувався. І тут, нарешті, трапилася нагода й мені стати таким схожим на інших.

У нас на Поділлі домашні котлети роблять круглої форми і часто смажать у великій кількості смальцю. На холоді він застигає і обволікає кульку білою помадкою. Так ось, одного разу я об'ївся цими делікатесами з певними наслідками. Чи то печінка не витримала такого знущання, чи шлунок... З того моменту я став вважати, що котлети, то не моя їжа. Табу.

У часі це співпало з поїздкою у табір. А там, як на гріхи, дуже часто готували саме котлети. Начитавшись і наслухавшись різних історій, герої яких проявляли силу волі та духу, я також захотів визначити чи маю залізний характер і оголосив, що котлет не вживаю. Звісно, в той голодний час, пропозицій від друзів, щоб я віддав їм свою порцію, було хоч відбавляй. Але найбільше скористався із моєї примхи Валера Яремчук, з яким ми сиділи поруч за столом. Зрештою, голод – не тітка, і мій експеримент проіснував недовго. Я зрозумів, що зробив дурницю і мовчки, без усяких пояснень, повернувся лицем до моїх улюблених котлет.

25 листопада 2013 року, неділя, Шманьківчики, перед обідом

В табір відпочинку я більше не їздив, бо достатньо було й одного разу. Навіщо мені той табір, якщо в мене стільки друзів і ми дуже цікаво та різноманітно проводимо дозвілля. На той час у нас склався такий собі сусідський тріумвірат: Миша, Толя й Шурик. Трійця дуже полюбляла різноманітні подорожі і прогулянки. Ми щороку вирушали у похід на Дністер, що протікає кілометрах в десяти від Вільхівця. Вставали до сходу сонця, брали саморобні рюкзаки і, в супроводі когось із дорослих, чимдуж крокували до річки найкоротшою дорогою, що вела через ліс. Вдень відпочивали й вудили рибу, а ввечері розпалювали багаття й варили юшку та пекли картоплю, а ще розповідали різні історії і співали. Ночували на березі річки в туристичних наметах.

Купатися, загоряти й ловити рибу ми дуже часто ходили й в сусіднє село Глибівку (Глибівку), де протікала невеличка притока Дністра – річка Калюс. Хоча в нашому селі був і ставок, але плавати я навчився саме на цій річечці. Одного разу Женя, яка разом з подругами Бенцало, Вапняр, Яремчук, Грохольською, Понуркевич та Сожанською готувалася до вступних іспитів, щоб трохи перепочити, від вже набридлих підручників, майнули у Глибівку купатися. А заодно взяли і мене. Тут на одному з поворотів було широке плесо, обладнане для плавання, бо вода в цьому місці прогрівалася краще, ніж де інде. На річці дівоча компанія, дізнавшись, що я погано плаваю, заходилася вдосконалювати мою майстерність. Даючи різні настанови і, підставляючи руки під дитяче тіло, дівчата чекали, коли ж я нарешті самостійно попливу. Накупавшись уволу, вони пішли загоряти і розмовляти про своє наболіле дівоче. Схожих розмов я наслухався доволі, тому продовжував сидіти у воді аж до посиніння. Зате того ж таки дня навчився пристойно плавати й пірнати. І ще трохи про плавання.

Найперші уроки я отримав не від сестри, а дещо раніше. Далеченько від села, в урочищі «Сранка», свого часу було декілька неглибоких рукотворних копанок круглої форми, які мали

якесь господарське призначення. Напевне, селяни там мочили коноплі. Згодом водойми замулилися, і води в них було стільки ж як і намулу. Якось улітку, граючись, ми добрели аж до «Сранки». За старшого в нашій компанії був хлопець, якого звали Сашко на прізвисько Туньо. Як інвалід з дитинства він добряче кульгав, тому в компанії ровесників почувався некомфортно. Зате яким він був героєм серед малечі. Тут Сашко «відривався» сповна. Так ось, того разу він загнав нас у копанку (по нашому «бурбун») і почергово занурював в багнюку, бо важко ту бовтанку з мулу назвати водою. До нині пам'ятаю смак тієї рідини і перелякані очі моїх ровесників.

Навчившись плавати й пірнати, разом з друзями, переважно у вихідний день, ми частенько йшли в Глибівку купатися. Власне не лишень купатися. На березі річки була справжня незалежність. Тут не було жодних заборон, ніхто тебе не контролював, не робив зауважень чи настанов. Отож розважатися можна було як завгодно і робити все що заманеться. Одним словом, свобода!

Не менш жаданими були й мандрівки до лісу по ягоди та гриби. Зазвичай на тихе полювання ми ходили втрьох. Але бувало, що до сусідської трійці приєднувалися й інші хлопчак та дівчатка. Сторожі колгоспного саду нерідко спостерігали, як вервечка дітлахів плелася стежкою, прокладеною в пшеничному полі, прямуючи в Дубину. Здебільшого охоронцям було видно лишень кашкети та хустинки, що визирали з поміж колосків. До речі, в дитинстві ми всі, навіть літом, носили головні убори, бо така була мода. А ще стригли нас, хлопчаків, або наголо (особливо за якусь провину), або залишаючи невеликого чубчика.

В лісі ми домовлялися де саме шукатимемо губи і швиденько розходилися поміж дерев в різні боки. Кожен гадав, що знає місце, де обов'язково мають бути гриби. Перегукуючись і орієнтуючись за сонцем та іншими ознаками йшли в домовленому напрямку. Якщо хтось довго не відгукувався, то здебільшого це означало, що він натрапив на грибне місце і не хоче, щоб про це знали конкуренти. Та у нас існувало правило: якщо ти повністю «затарився», то маєш допомагати відстаючим. Коли сонечко вже височенько підіймалося над деревами і кошики в усіх були

наповненими, ми збиралися на узліссі. Зворотною дорогою ділилися враженнями від побаченого в лісі, розповідали цікаві історії, багато сміялися і кепкували один над одним, а також складали плани на подальші розваги.

26 листопада 2013 року, неділя, Шманьківчики, після обіду

Хоча кожен з нас мав багато домашніх обов'язків, але на ігри час переважно знаходився. Я завжди домовлявся з батьками і бабусею про перелік і обсяги робіт на день: скільки відер води маю принести в бочку для поливу, які грядки прополоти, коли треба йти до крамниці чи скільки нарвати вишень. Адже мені конче потрібно так розрахувати час, щоб встигнути на зустріч з хлопцями. Якщо завдань було багато, а часу обмаль, то продуктивність праці зашкалювала. Ще трошки і я вільний. І бігом на домовлене місце збору. Здебільшого це був Пляцок або майданчик біля клубу. Розваг було безліч, на будь-який смак. Це і жмурки (по нашому «кобли»), і в ножика, і гилки, і в дурня, і в коло... Та хіба все перелічиш.

Але розпочну з найпершої в хронології дитячих ігор. У зовсім юному віці в неї можна було гратися як самому, так і з однолітками. Для цього треба було відшукати якесь колесо або обруч від діжки та попросити когось із дорослих вигнути із дроту спеціальний гачок. І гайда на дорогу. Котити колесо найкраще було за селом, де обабіч вимощеного з бруківки шляху, простягалися ґрунтові дороги для підвід. В посушливий період на їх поверхні утворювалося стільки пилу, що він сягав вище кісточок. Пил був ніжний шовковистий та місцями дуже гарячий. Можна лишень собі уявити, яка курява здіймалася за транспортом, що їхав ґрунтовкою. Але не меншою вона була й тоді, коли по ній котилося декілька коліс та бігло вдвічі більше дитячих ніг. Порохи забивали ніс, рот, попадали в очі, але прагнення бігати з колесом по цьому чорному борошну було всеперемагаючим. Ніде більше не можна було дістати такого кайфу.

Треба було бачити очі наших матерів, коли юні негритоси

після такої гри поверталися додому. Вся одежа і тіло — в пилюці. Та найбільше старших дратувало те, що ми не хотіли вмиватися, а особливо мити брудні ноги. Це нині, коли чи не в кожній хаті є ванна і тепла вода, помитися — не проблема. А в ті часи не те що тепла, але й холодна вода не завжди була в хаті. Підігріти воду теж було не просто. Газу не було, пальне для примусу чи кєрогазу знову ж таки було в дефіциті. Тож приходилося митися холодною криничною водою. І зараз, пишучи ці рядки, мені стає моторошно і охоплює жах, коли згадую момент занурення ніг у льодяну воду. І яке було щастя, коли хтось здогадувався залишити повне відро на подвір'ї чи в садку, щоб вода до вечора нагрілася.

Гра в жмурки у нас називалася «кобли». «Кобли, кобли ховайтеся добре. Кобли, кобли ховайтеся добре» — декілька раз голосно кричав ведучий. А згодом чітко промовляв: «Раз, два, три, чотири, п'ять... я їду шукать!». Зрозуміло, що бути ведучим — то марудна справа. Треба добре набігатися, налазитися в кушах чи різних закутках, щоби когось відшукати. То ж рідко коли знаходився доброволець на цю роль. Те, кому прийдеться жмурити, визначали лічилками. Ось деякі з них:

Еники беники
Їли вареники
Еники беники — кльоц
Вийшов останній матрос

Той, на якого припадало слово «матрос», виходив з кола, а лічилка продовжувалася до того моменту поки не залишався останній учасник, який і розпочинав жмурити. Гравець, на кого випадало останнє слово в лічилці типу:

Вийшов місяць з-за туману,
Вийняв ніжик із карману.
Буду різати і бити,
Кого вибереш дружити?

мав право вибрати когось із гурту, і вони у двох залишали коло.

В цьому випадку ведучого обирали швидше. А от щоб, навпаки, затягнути процес виборів у хід йшло таке:

На златом крыльце сидели:
Царь, царевич, король, королевич,
Вор, сапожник, портной.
Кто ты такой?
Скажи поскорей,
Не задерживай добрых людей.

На кого припадало слово «ти» повинен був назвати титул чи професію. А той, на кого наступного разу випадав названий вибір, залишав гурт. Отож треба було проявити не аби яку кмітливість, щоб вибір припав саме на тебе.

Коли гра в «кобли» набридала, то хтось витягував з кишені перочинного ножика і розпочиналася нова забава. Маніпулюючи ножиком треба було виконати поспіль без помилок декілька вправ. Коли гравець допускався промаху, виконуючи вправу, то черга переходила до наступного учасника. Перемагав той, хто першим виконає всі фігури ні разу не збившись. Вдавалося таке далеко не кожному. Тому нерідко хлопчаки самостійно подовгу вперто тренувалися, щоб потім похизуватися у вправності володіння ножиком.

Дуже рухливою, цікавою і азартною була гра з м'ячем та битою, яка називалася «гилки». Це такий собі спрощений варіант сучасного бейсболу. Група ділилася на дві половини — «вдома» і «в полі». Ті, кому за жеребом випадало грати «вдома», за чергою брали бити і зі всієї сили вдаряли по невеликому м'ячику, прагнучи якомога далі надіслати його в поле. В цей час хтось із «домашніх» гравців чимдуж мчав до зазначеного місця (найчастіше це були дерево, камінь чи кілок), яке знаходилося в полі, щоб там відмітитися і встигнути повернутися назад за час польоту м'яча. Команді супротивників необхідно було зловити м'яча і вцілити в бігуна. Якщо це вдавалося, то команди мінялися місцями і гра продовжувалася. Перемагала та команда, гравці якої у повному складі зуміли подолати бігову трасу без втрат.

А ще ми гралися в «коло». Як і в попередній грі, група

ділилася навпіл. «Домашні» на площадці малювали коло, у центрі якого робили невеличку ямку. Готували два прuti різної довжини і товщини: бити і биток. Меншого (битка) клали на землю в центр кола над заглибленням. Той, хто розпочинав гру, повинен був битою підчепити биток і, підкинувши останній вгору, зі всієї сили вдарити по ньому. Бити треба було якнайдалі та у напрямку, де не було гравців іншої команди. Тому «польові» прагнули розмістити своїх якомога раціональніше, щоб охопити всю територію ігрового майданчику. В їх завдання входило зловити биток у повітрі або з місця його приземлення влучити у коло. Переможцями ставали ті, що зуміли надсилати биток у поле так, що супротивникам ні разу не вдавалося його зловити чи вцілити в мішень.

Іноді награвшись досхочу, ми сідали перепочити, зручно вмовистившись на перила стаціонарної трибуни, яка розміщалася на майданчику біля клубу у розкішних вітах тополі. Під час відпочинку кожен намагався розповісти цікаву історію чи загадати загадку. В пам'яті закарбувалася одна з них:

Ліс, полянка
Горбик, ямка,
Дві молочні фабрики,
Зіпсутий завод,
Духова гармонія
І водопровод.

Відгадали? Молодці.

В період, коли я навчався десь в третьому чи четвертому класі поголовним захопленням у хлопців стала гра в «очко», тоді як дівчача половина гралася у класики чи стрибала зі скакалкою.

Загальновідома картярська гра, де переможець набирає 21 бал, тоді була під негласною забороною. Це ще більше додавало азарту і так дуже вже захоплюючій грі. Ми ховалися від дорослих, а особливо від учителів та сільського дільничного товстопузого міліціонера, і повністю піддавалися пагубній пристрасті. Як правило на землю кидали чийогось кашкета, щоб не розгубити копійок і було зручно підхопити «банк», коли насувалася загроза.

Чатові пильно стежили і у випадку небезпеки подавали умовний сигнал. Щоб виграти «кон» треба було мати майстерність, інтуїцію і везіння. А ще, звичайно, побільше грошей. Гроші треба було заробляти або брати у борг у однолітків. Не будеш же просити їх у батьків. Якщо вони дізнаються що ти гравець, то лиха не оминуть. При чому покарання на той час «за очко» було насправді суворим. Ніхто не хотів, щоб дитина стала картярем із цілком зрозумілих причинно-наслідкових зв'язків.

На наше щастя, способів роздобути грошей було багато. Перший найлегший і цілком законний – піти на «сушу» і нарвати вишень та віднести у заготівельний пункт до тьоті Франі Могили. За повне з вінцями відро можна заробити до двох карбованців. Якщо ставка в очко була в середньому три копійки, то це був справжній капітал. Другий також не злочинний спосіб – це відшукати дуже забруднену пляшку від олії чи мазуту (бо чисті будь-де не валялися) і, помивши до блиску, здати у пункт прийому склотари чи магазин. За це можна було виручити дванадцять копійок. І ще один доступний дуже легкий, але кримінальний спосіб – піти у курник і нишком поцупити яйце або два, якщо вдома було багато курей. За яйце заготівельники платили сім копійок. Не дуже великі гроші, але на початок гри вистачить. Найгірше було брати гроші в борг. Тоді ти потрапляв у кабалу. Лихвар міг робити з тобою що завгодно, а саме: не допускати до гри, в якій він також брав участь, примусити замість нього пасти корову чи придумати якусь іншу кару. Картярський борг – то була справа честі. А її, як кажуть, треба берегти змолоду. Дійсно, тоді до тих, хто не повертав боргів ставилися з презирством, а тому дуже вже не хотілося бути вигнанцем в товаристві. Найвірніший спосіб віддати борг – зірвати банк.

Найцікавіші і найзатягіші очкові баталії відбувалися в неділю або свята. Недалеко від сільського клубу було дуже зручне місце для гри в карти. Там, у зарослях вишень та слив, вихідного дня нишком збиралася велика компанія. Все проходило за сценарієм, схожим на нинішні боксерські вечори. Відкривали турнір наймолодші, де наша трійця була незмінними учасниками. За нами в очко грали старшокласники, а ближче до вечора естафета переходила до юнаків. Іноді подивитися на гру приходили

й старші чоловіки, які у вихідний день після чайної коротали час до початку кіносеансу.

Миша, Толя і я часто ходили рвати вишні або мили забруднені пляшки, кидаючи всередину глуху кропиву і дрібно нарізану кубиками сиру картоплю...

Взимку ігор було значно менше: шашки, шахи, доміно або в дурня. І то грали ми лишень вечорами, бо хто ж промінєє ковзанку на ігри.

5 грудня 2013 року, четвер, Шманьківчики, ранок

Сьогодні відзначає день народження наша кума Броніслава, дружина мого найближчого університетського товариша й одногрупника Дмитра Совтисіка. Нині подружжя мешкає в Кам'янці-Подільському. Хоча наші зустрічі стали рідшими, але такими ж теплими і зворушливими як і раніше, коли ми жили в одному місті.

На початок літніх шкільних канікул припадало релігійне свято Трійця. Ще його називають Зелені свята. Можливо, таку назву свято дістало через традиції прикрашати подвір'я і оселю зеленими вітами дерев або травою. На Поділлі найчастіше помешкання прикрашають липою і татарським зіллям (аїром). Те, чим прикрашають, називають маєм, а процес – маїнням. Маять ворота, хвіртку, двері, кутки в кімнатах, картини, образи (ікони), прикріплюючи до них гілочки або довге велике листя. «Ви вже замаїли?» – запитували один в одного сусіди. «Та ні, хлопці оце щойно тільки поїхали за маєм,» – було чути у відповідь.

В деяких регіонах України, зокрема і на півдні Поділля, саме на Зелені свята, а не у провідну неділю, поминають померлих. Напередодні свят прибирають кладовище: вирізують кущі, косять траву, впорядковують могили. У неділю зранку, після Служби Божої, у церкві формується процесія з хоругвами, яка на чолі зі священником йде на цвинтар. Неподалік центрального входу є місце, де люди збираються для спільної молитви, а поруч розташовані столи, на які кладуть калачі, печиво та інші солодоші.

Закінчивши поминальну проповідь, священник освячує

могили та все, що знаходиться на столах і по периметру обходить кладовище. Далі присутні йдуть на могили родичів і знайомих, роздають «за поману» принесені з собою дарунки, запалюють лампадки і спілкуються між собою.

Це єдиний день у році, коли одночасно можна побачити стільки знайомих обличчя родичів, товаришів, однокласників, односельчан і їхні родини. Тут можна зустріти тих, кого не бачив багато років, людей, які живуть не тільки в різних містах, але й в різних країнах і континентах.

В період мого дитинства і шкільних років продовження поминального ритуалу дещо відрізнялося від сучасного. Це нині із цвинтаря рідні, знайомі і приїжджі гості йдуть до будинку чи на затишну галяву в садку продовжувати святкування. А тоді, після панахиди, люди збиралися біля могил, де були лавки, а часом столики, щоб проводити трапезу прямо у колі душ людей, яких вони прийшли пом'янути. І нині, і тоді, серед інших були пристрасні любителі оковитої, які не знають міри. Ніякі умовляння на них не діють. Не зупиняло їх і те, що кладовище – унікальне публічне й сакральне (святе) місце. Частивання для деякого закінчувалося тим, що бідолаха вже не міг пересуватися і розслаблявся настільки, що засинав поміж гробів. Ніяка, навіть потойбічна сила, не могла з ним нічого вдіяти і його залишали спати.

Одного разу стався кумедний випадок. Мій близький родич із своєю майбутньою дружиною чомусь не знайшли кращого місця для зустрічі, і коли вже починало сутеніти, здибалися на Зелені свята на цвинтарі поблизу могил. Чи то екстриму їм заходилося, чи лихий попутав... Розмови, зітхання, поцілунки, обійми і саме в той момент, коли справа дійшла до любощів, ви тільки уявіть їх жах, із-за могили піднімається постать і суне прямо на них. Неймовірний страх і оціпеніння охопило обох, серце вилітало з грудей. Ну ось, подумалося, і наступила розплата за гріхи. І вони дременули чимдуж. А п'яничка, який проспався, трохи протверезів і, очевидно, змерз почав згадувати, де це він знаходиться, і поволі поплентався з цвинтаря. Яких тільки випадків не трапляється на білому світі. Чудеса та й годі.

Схожий на вільховецький ритуал поминок на Трійцю відбувається і в маминому рідному селі Погоріла (в місцевій

транскрипції Погорілова) Муровано-Куриловецького району на Вінничині. І це село не оминула кампанія перейменувань. Нова його назва Дружба.

З іронією зауважу, що не вистачає неподалік ще Віри, Надії і Любові. Так, назви населених пунктів Дурняки чи Погоріла різали слух тодішнім керівникам і звучали якось вже дуже не по-комуністичному. Звичайно, назву села змінити легко, бо тут великих зусиль прикладати не треба. А те, що люди в цих селах, де вглиб неміряно чорнозему, жили як дурні і погорільці, те змінювати не захотіли.

Мати щороку їздила на батьківщину на Зелені свята. Як тільки я підріс, то незмінно супроводжував її у цих поїздках аж поки не закінчив середню школу. Іноді з нами їздив і батько.

У перше повоєнне десятиріччя і десь до середини 60-х років, ніякого регулярного автобусного сполучення з Вільхівця до Погорілової не було. Відстань між населеними пунктами долали за різними маршрутами і в різний спосіб. Якщо ми їхали попутним транспортом, то з Вільхівця добиралися до Струги, де пролягає автомобільна дорога Кам'янець-Подільський – Могилів-Подільський, а далі, як повезе, то через Вербовець і Муровані Курилівці аж до погорілівського поля. Та везло не часто і доводилося зі Струги добиратися кількома попутками. Іноді на дорозу тратили цілий довгий літній день.

Другий маршрут був комбінованим і пролягав через Маціорськ, Вербовець і Курилівці. Перша половина (до Вербівця) була пішохідною, бо не мала дороги придатної для їзди будь-яким видом транспорту, а далі знову була надія на якийсь грузовик. Але був ще й третій варіант. У школі на той час, окрім робочих коней, якими перевозили вантажі та виконували різні роботи, були ще й так звані «виїзні». Ними користувалися лишень для поїздок на різні заходи в межах району. Якщо обставини склалися благополучно, то батько домовлявся з адміністрацією школи і нам надавали ці коні для подорожі в Погорілову. Ми брали подарунки рідним, вмощувалися в тарантас і відправлялися в дорогу. За їздового був Яків Понуркевич, бабусин однофамілець. Під час мандрівки я любив слухати розповіді дорослих на різні теми, запам'ятовував нові слова, дізнавався багато

цікавого про односельців і родичів, а також про традиції та минуле. Іноді я відволікався від розмов і малював у своїй уяві сцени з почутого.

Так вдосконалювалися абстрактне мислення, аналіз, узагальнення, логіка. Гадаю, що це моє бажання слухати розмови старших, почути в них щось нове для себе, а згодом і вміння розповісти у власній інтерпретації почуте, прочитане та побачене сприяло активному розвитку аналітичної складової розумової діяльності.

Подорожі до Погорілови були моїми першими далекими поїздками. Коли ми з мамою із могилівського шляху, крокуючи через погорілівське поле, наближалися до села, перед нами поставав краєвид, характерний для Медоборів. По обидва боки улоговини, на дні якої протікає невелика річечка, туляться одна до одної хатки під солом'яними стріхами. Попри річку вздовж правого берега стелиться звивиста ґрунтова дорога, яка то підходить до самої води, то віддаляється від неї. Це центральна вулиця села, від якої розходиться декілька провулків. Добре видно церкву Вознесіння Господнього, а за нею – цвинтар. Правий берег улоговини значно вищий за протилежний. Тут знаходиться переважна кількість помешкань і серед них хати маминих сестер, де ми переважно зупинялися, відвідуючи Погорілову.

Очевидно саме час детальніше розповісти про моїх рідних з маминої родини. Чомусь про сім'ї погорілівських дідусь і бабусі мати розповідала дуже мало. Запам'ятав лише те, що жили вони зі своїх земельних наділів. Коли дідусь Петро одружився, то Торські виділили йому частину землі, а бабусина родина допомагала зводити дім. Тут у родинному гнізді одне за одним народилося п'ятеро дітей: Іван, Ольга, Петро, Харитина та Ганна. Дідусь помер у 1920 році у сорокарічному віці. Бабуся Горпина пережила його майже вдвічі і пішла у вічність в середині п'ятдесятих. Обличчя її не пам'ятаю, хоча у снах вона схожа на тьотю Оляну. Добре пам'ятаю її руки, що гладили мене по голівці і ніжний-ніжний голос, подібний на мамин. Життя її було вкрай важким. Втрата чоловіка, колективізація, а далі розруха та голод. Але вона вистояла, виростила дітей, всіх одружила. А тут нове страшне випробування – триклята війна. На превеликий жаль,

відправивши на фронт влітку сорок першого року чотирьох красенів-орлів — двох синів і двох зятів, — додому вона не дочекалася жодного. Бабуся Горпина віка доживала із старшою донькою Оляною, яка після заміжжя стала носити прізвище Павільчук. А в бабусиній хаті жила онука Ганна.

У дядька Івана, крім доньки Ганусі, був ще син Михайло. Він після служби в армії залишився у Підмосков'ї в місті Болшево. У дядька Петра, як і в тьоті Оляни, дітей не було. А от у тітки Харитини Остапчук була донька, яку назвали Антоніною. Але для нас усіх вона завжди була Тонею чи Тонечкою. На початку п'ятдесятих Тоня вийшла заміж

Мої двоюрідні сестри Тоня (ліворуч) та Ганя, а в центрі швагер Микола.

за Петра Маруняка. Весілля я не пам'ятаю, але не можу втриматися, щоб не розповісти трагікомічний епізод, який часто розповідала мама. Цей випадок до весілля має дуже опосередковане відношення. Я дав би цій пригоді умовну назву — «Голь на выдумки хитра». На весілля до Тоні вільховецькі гості їхали кінним

Михайло Торський.

Тоня і Петро Маруняки.

екіпажем, але їздовим був не дядько Яків, а чужий незнайомий молоденький хлопчина. Ні його, ні його родину, чи характер та звички кучера ніхто з моїх батьків не знав. А дарма. В дорозі хлопчина (навіть імені його не збереглося) нічим особливим, що насторожило б, себе не проявив, то ж батьки, приїхавши на місце, випустили його з поля зору. Їх можна зрозуміти: адже навколо гармидер, штовханина, тіснява та холод, бо забава була взимку. Хлопчину, як і увесь обслуговуючий персонал, посадили за окремий весільний стіл. В Погоріловій на весіллі, як і на інших застіллях, ніхто горілки ніколи не шкодує ні своїм, ні чужим. А чого шкодувати, цукрових буряків он скільки, бери та жени окувиту. Треба сказати, що самогонка у Погоріловій у всі часи була сказано міцна. Навіть найдосвідченіші пияки, яким давно вже слід давати звання «заслужений», і ті не могли розрахувати міри, а зовсім юний прихильник Бахуса і поготів. Юнак хильнув одну чарку, другу, а далі збився з ліку. Йому стало настільки погано, що він втратив свідомість, наступив колапс. Ще мить і в хлопця «згорять» внутрішні органи, а далі кінець. Але доля послала йому ангела-спасителя – сусідку Остапчуків бабусю Марію, яка багато чого знала і бачила на своєму віку. Діяти треба було миттєво, бо клієнт уже синів. Не втрачаючи ні секунди, бабуся дала команду розціпити пацієнту зуби, а сама, піднявши спідницю пустила струю прямо йому в рот. При цьому вона, шипіляючи промовляла: «Пий, пий – се кисляцьок». Коли вкрай переляканий батько прилетів на місце події, то хлюпик уже оклигав. На зворотну дорогу в екіпажі вже був новий кучер, якого звали Федір Степанович, а колишній фірман забився у куточок, як плюгаве песеня, і всю дорогу спав. У Вільхівці його заледве розбудили і «товариш» довго не міг збагнути, на якому він світі. З тих пір «Пий, пий – се кисляцьок» – наш родинний афоризм.

Слід зазначити, що будинки моїх тіток стояли поруч і взаємини між сестрами були настільки теплими і дружніми, що інакше як ідеальними їх не назвеш. Фактично, це була одна сім'я. Невдовзі в родині Маруняків народилося два хлопці, яких назвали Володимиром та Миколою. Нині вони із сім'ями мешкають у Новодністровську.

Найрідніша для мене душа, наймиліша моєму серцю людина

— моя мама — народилася 5 вересня 1918 року. Вона була п'ятою наймолодшою дитиною в сім'ї Петра та Горпини Торських. На той час старші брати Іван та Петро були вже юнаками, а сестри Оляна та Харитина — підлітками. У моїх бабусі та дідуся було поле, худоба, коні та птиця, а ще хата та господарські будівлі, розташовані на пологому лівому березі, де розпочинався широченний лан родючої землі. Жили не дуже заможні, але й не бідували. Старші діти вже допомагали батькам у господарстві, яке йшло вгору. Вибилися, як тоді казали, у міцні середняки.

Та революція все змінила, а невдовзі помер дідусь Петро. Матері на той час було лише два роки. Звісно, того періоду мати не пам'ятала, зате про колективізацію та голод розповідала часто. Скрута в родині Торських настала тоді, коли під гаслом колективізації прийшли чужі люди та забрали з хати і двору все: зерно, худобу, коні, реманент. Мамині брати особливо побивалися за кіньми, яких обожнювали і дуже ретельно їх доглядали. Коні були красенями, бо не дарма ж колгоспне начальство вихвалялося, що їх виїзні коні найкращі в районі.

Мамина сестра Остапчук Харитина Петрівна з онуками Колею (ліворуч) та Володею.

Мама.

Дівчам мати іноді вибігала дивитися на «наші коні», коли вони десь з'являлися на горизонті, а потім, забившись в куток, гірко плакала.

Загалом період її земного життя пофарбований у світлі і темні смуги різної ширини й інтенсивності. Дуже важким було дитинство. За колективізацією наступив голод 1932-33 рр. Слухаючи мамині дуже детальні та образні розповіді, я ніби реально бачив і пережив ці страшні та жахливі сцени голодомору...

За селом на безмежному погорілівському лані, що простягається аж до райцентру Муровані Курилівці, пізньої похмурої осені вкрай виснажені люди збирають цукрові буряки. Обабіч поля, за кілька сотень метрів один від одного, на каменях змонтовані великі казани, під якими постійно горить вогонь. В цих котлах вариться бовтанка із бурячиння та грису. Нею годують тих, хто працює в полі, а також найбідніших жителів села. Багато з них опухлі від голоду, а частина вже не має сил, щоб повертатися додому і тому постійно знаходиться біля багаття, щоб зігрітися і скоштувати цієї «бурди».

Раз на кілька днів з села приїжджає підвода, на яку грузять тіла померлих з голоду. Серед тих, хто грівся біля вогню, була мама та її сестри.

6 грудня 2013 року, Шманьківчики, п'ятниця, ранок

Бабуся Горпина та її діти від голодної смерті врятувалися дивом. І цю їх чудесну рятівницю звали Анастасією. Бабусина тітка Настя з дитинства мала фізичну ваду – горб. Можливо через це власної сім'ї не створила, а на старість жила з племінницею. Свого часу вона служила в панському маєтку і всі зароблені гроші відкладала на потім, розуміючи, що в майбутньому допомоги чекати їй ні від кого. Коли в родині наставала справжня скрута, і здавалося, що ось-ось настане кінець, нанашка Настя брала з потаємного місця монету з дорогоцінного металу і йшла в Могилів-Подільський. Тут у євреїв вимінювала на золото харчі. Мати впродовж усього життя у молитвах згадувала нанашку, бо вона фактично спасла її родину.

Згодом, закінчивши семирічку, Ганна Торська поступила вчитися до Тульчинського сільськогосподарського технікуму на зоотехнічне відділення. Здібній студентці навчання давалося легко, але тривало недовго. Восени 1936 року вона вийшла заміж за вчителя Погорілівської школи Федора Степановича Бацуру. Через рік у них народився синочок, то ж навчання довелося призупинити. А коли через півтора року після першої дитини з'явилася й друга, то про науку довелося забути надовго. Як виявиться – безповоротно. Все подальше життя мати шкодувала, що не здобула спеціальної освіти. Вона дуже хотіла вчитися, мала для цього дані: наполегливість, добру пам'ять. А вийшовши заміж за вчителя, одночасно перейшла в інший соціальний стан, що потребував нового освітнього рівня. Адже тепер коло її оточення в значній частині складали педагоги та різні посадовці, спілкування з якими потребувало формування нового понятійного апарату, словникового запасу, кругозору. Вона це розуміла і тому вмовляла чоловіка, щоб він дозволив продовжити навчання. Але той був неблаганним. То ж нічого іншого, окрім самоосвіти, в неї не залишалося. Будучи розумницею від природи, читаючи художню літературу і періодику, слухаючи радіо, спілкуючись з ерудованими людьми з батькового оточення, подорожуючи до великих міст, їй вдалося сформувати світогляд, культуру і манери поведінки, які незначно відрізнялися від загальноприйнятих в сфері її оточення.

Проте відсутність спеціальної освіти її гнітила, в певних ситуаціях вона відчувала дискомфорт, хоча, як могла, старалася це приховати. Коли хтось із батькових знайомих, що приїздили в школу і заходили в гості, не підозрюючи, що ця мила розумна господиня не закінчувала вишу, запитували у неї про фах, мати нітилася і всім було ніяково.

Кадрова політика на той час будувалася за принципом ротатії, адже освічених людей в країні було вкрай мало. Тому незабаром сім'я переїздить у село з милозвучною назвою Березова Муровано-Куриловецького району, що неподалік Вільхівця, де батько очолює педагогічний колектив. Нині цей населений пункт називається Наддністрянське.

І знову мої глузливі зауваження. Ну, а ця топонімічна назва

кому була до не вподоби? Село, як засвідчує легенда, виникло на місці березового гаю. То ж цілком природною й органічною була його назва. Ні, треба було, образно кажучи, наплювати в душу предкам, показати які ми розумні та сильні і все можемо змінити. Дозмінювалися... Та повернімося до нашої розповіді.

Отож, у Березівській школі з'явився новий керівник з красунею-дружиною і двома діточками, які поселилися в службовій квартирі. Треба сказати, що на той час вони були ще зовсім молодими, без достатнього життєвого досвіду, але дуже щирими і гостинними. Це я ось до чого. Тоді мало не щодня в село приїжджала якась комісія чи перевірка, різні уповноважені і посадові особи. Молода держава контролювала, наставляла, вчила. Закладів громадського харчування у переважній більшості сільських населених пунктів не було взагалі, а інспектори хотіли обідати, що цілком природно. Як і очевидно те, що ці люди, в залежності від напрямку перевірки, на обід йшли до голови колгоспу, керівника сільради та директора школи.

Попервах матері навіть подобалося зустрічати нових людей та пригощати незнайомих. Але згодом вона стала помічати якусь нездорову тенденцію. Останнім часом всі приїжджі чомусь на обід йшли у школу, незалежно від того, перевіряли вони хід підготовки до жнив, сигнали про самогоноваріння чи стан боротьби зі сказом в особистих селянських господарствах, хоча все це до навчального закладу не мало жодного стосунку. Скоро в коморі зник останній кусень сала, а сусіди вже відмовлялися давати дружині директора школи борошно та яйця в борг. І ось коли батько привів додому чергового інспектора, то мати просто голосно розридалася. Вона не наважувалася сказати чоловікові про брак харчів у домі, надіючись самостійно вирішити проблему. Не вийшло. Не обійшлося тут і без умислу двох інших сивочолих керівників села, яким дуже вже набридли непрохані гості і вони вирішили дещо «розвести» молодого колегу, направляючи в школу на обід усю цю чиновничу братію. Згодом усе владналося. Попрацювавши певний час директором місцевої школи, батька знову переводять на нове місце. На цей раз у село Вербовець того ж таки Муровано-Куриловецького району.

Щодо матері, то ці дивовижні метаморфози, які відбулися

в її житті впродовж буквально кількох років, стали для неї приємною несподіванкою. Щоб напівсирота, без роду і племені, без фаху отак раптом стала Ганною Петрівною, «пані директоровою» чи «пані Бацуровою» (іноді у нас так улесливо звертаються до жінок на чеський манер), в це дійсно важко було повірити. Не стверджую, а можу лишень здогадуватися, що такий стрімкий зліт соціального статусу був їй до душі. Але в цій душі було і повне розуміння того, що ніяка вона не пані, а звичайна сільська жінка. Ніколи, повторюю, ніколи вона не дозволяла собі ставитися до когось зверхньо. Внутрішня інтелігентність і вихованість була їй притаманна завжди.

Здавалося б, що чорна смуга нарешті завершилася і попереду буде щасливе життя. Але період відносного благополуччя тривав недовго. Війна зруйнувала усі надії. В період німецької окупації батьки жили у Вільхівці. Мати працювала у колгоспі, а батько важко хворів. Не дивлячись на недугу, займався підпільною діяльністю. Зібрав радіоприймач, слухав повідомлення, поширював інформацію про події на фронті та пересування німців. Бабуся і мама вмовляли його полишити цю справу та він не реагував на небезпеку. А ризик був великим, бо за такі дії могли й розстріляти.

В селі діяла німецька комендатура, було багато шуцманів та й «доброзичливців» вистачало. І коли одного разу до будинку зайшов німецький солдат, мати обімліла. Подумала, що це вже кінець, на Федю хтось доніс і прийшли його арештувати. Не на чай же, їй Богу, завітав окупант. Емоції зашкалювали, руки тремтіли, ще мить – і вона зі страху втратить свідомість, воля була паралізована. Не дивно, адже вона давно підсвідомо чекала на таку розв'язку. Та жах жахом, але поруч були маленькі діти, що ж буде з ними, невже і їх чекає сирітська доля. І тут сталося так, як і має бути за біологічною логікою – материнський інстинкт подавив страх. Мати себе враз опанувала. Німець помітив тільки те, що дуже вже блідою виглядала ця красива молода господиня. Ламаною мовою він став пояснювати свій неочікуваний візит. Виявилося, що зовсім він не фашист, воювати не хоче, а від війни користь лише таким як оцей майор Квірен, котрому подарували у власність Вільховець. Його ж, Ганса, у кращому випадку

чекає каліцтво або полон, а гіршому – смерть. А прийшов, щоб подивитися на маленьких дітей, яких раніше запримітив у дворі. Як доказ, вийняв з нагрудної кишені мундиру фотографію з усміхненою фрау та маленькими кіндерами – хлопчиком та дівчинкою. Згодом погладив по голівках моїх братика й сестричку, пригостив їх солодощами і з його очей покотилася сльоза. Ще трішки посидів і пішов з двору геть.

Я дуже вдячний матері за те, що вона, з-поміж інших, розповіла мені ці епізоди зі свого життя, пов'язані з голодомором і війною. Свідчення найдорожчої для мене людини вступали в протиріччя з тогочасною пропагандою про те, що геноциду українського народу не було, що всі німці звірі та вбивці, а радянські солдати виключно герої. Це нині можна розповідати про ці страшні трагедії з різних точок зору. А тоді такі одкровення були дуже ризикованим кроком.

5 травня 2014 року, Шманьківчики, понеділок, ранок

Сьогодні день народження Степана Мельника, з яким товаришуємо вже більше півстоліття. Про такі стосунки кажуть: «Ми самі вибираємо друзів, але кращих залишає час».

До речі, це дата народження мого батька. Його біографія і професійні здобутки детально викладені в різних друкованих і електронних джерелах. (Див. детальніше в мережі інтернет : http://hoencum.km.ua/?page_id=788 та https://drive.google.com/file/d/0V6nl_pqnifGQQTNhXzZGcTB2MTg/view).

Про маму написано значно менше. Насправді, це перша детальна документальна розповідь про неї і її родину.

Отож, війна спонукала батьків переїхати у Вільховець і мати стала невісткою як у широкому, так і дуже конкретному розумінні цього слова. Звичайно, бути невісткою і жити далеко від свекрухи – це одна ситуація, а жити спільно – зовсім інша. Як кажуть в Одесі, це дві великі різниці. Іноді, як виняток, бувають ситуації, коли ці дві полярні сутності поважають одна одну і живуть душа в душу. Матері такого щастя не дісталосся. Періодично між жінками виникали чвари. Думаю, що описувати деталі, причини та

наслідки конфліктів не варто, бо вони типові. Зауважу, що ще у зовсім юному віці я зробив геніальне відкриття. У родинних конфліктах не варто ставати ні на чий бік і тоді ти не втрапиш прихильності обох ворогуючих сторін. Не треба бути провидцем, щоб здогадатися, хто був переважним ініціатором суперечок.

Замість того, щоб допомагати і підтримувати молоду господиню, яка опинилася в незвичній для неї ситуації без рідних, друзів та знайомих, бабуся, маючи владний характер, докоряла матері. На перших порах мати гірко плакала й терпіла. Вона і так настраждалася за своє голодне сирітське життя, а тут ще й така несправедливість і образи. Пожаліти й допомогти було нікому. Батько у конфлікти між матір'ю і дружиною старався не вникати. Він прагнув бути над ситуацією. З одного боку, причиною була зайнятість, а тому побут і якісь там жіночі непорозуміння були йому далекі та байдужі. А з іншого – не хотів визначатися на чиєму він боці. «Подумаєш, біда велика, як посварилися, так і помиритесь,» – казав він обом. Не діждавшись підтримки від чоловіка, мати змінила тактику й перестала плакати. А згодом, подорослішавши та обжившись, сама стала давати відсіч, що неабияк здивувало свекруху. Коли батьки збудували нову хату і перейшли жити окремо, то бабусині «наїзди» поступово зійшли нанівець. Тепер невістка мала свій будинок і могла й на поріг не пустити опонентку. Та бабуся й сама ходила до нас зрідка, хоча обидві будівлі стояли поруч на одному подвір'ї.

Нині сімей, де в одному будинку поруч мешкають чотири, три чи навіть два покоління стає все менше. Молоді прагнуть жити окремо від батьків і сімейно-побутові конфлікти стають все рідшими.

На завершення свекрухо-невісткових протистоянь розповім таку річ. На схилі бабусиних літ взаємини між обома жінками змінилися кардинально. Тепер уже схлипувала свекруха через свою недалекоглядність. Ні, мати не почала їй мститися, вона ніколи не була такою. Ще до того, як бабуся важко занедужала, вона просила у матері пробачення за несправедливі образи. А коли остаточно злягла, то не раз плакала, коли її, немічну, невістка доглядала як улюблену матір. Вона часто повторювала фразу про те, що рідна дочка навряд чи захотіла б так піклуватися. Жаль,

що прозріння прийшло так пізно. З цього приводу в народі кажуть: «Віділлються кішці мишині сльози».

6 травня 2014 року, вівторок, Шманьківчики, ранок

Читаючи ці рядки, може скластися враження про те, що мамине життя у Вільхівці було справжньою мукою. Але це далеко не так. Скоріше навпаки. Таке судження виникає із-за манери викладення пережитого, яку я обрав. Суть її полягає в тому, щоби нічого не приховувати, а відображати все як було насправді, не лакувати, не прикрашати дійсність. Звичайно, деякі події можу бачити по-своєму, дещо інтерпретувати, бо деталі стираються в пам'яті, але вчинкам, що не красять моїх героїв, уваги я приділяю достатньо.

Так от, над мамою відверто ніхто не знущався. Дійсно, у бабусі був владний характер, вона могла ініціювати конфлікти навіть із-за незначних причин, але одночасно це була поміркована особистість, яка чудово розумілася в людях. Прекрасно бачила і усвідомлювала, що невістка любить свою сім'ю, про всіх турбується, вправно господарює, достатньо вихована і ерудована. От тільки освіта в неї не та, та ще й з бідної сім'ї, треба б одразу поставити її на місце. Вочевидь, бабуся знала справжню ціну мамі, на це вказує те, що вона ніколи не говорила про маму погано стороннім людям, а навпаки, підкреслювала, яка хороша дружина у її сина.

Парадокс, але те, що бабуся вважала маминими недоліками, для батька було чеснотами. Він достеменно знав, що освічена та ще із заможної родини жінка навряд чи терпіла б його егоїстичний характер. Це себелюбство, швидше за все, розвинулося через те, що тато важко хворів легенями і були моменти, коли недуга переходила в стан невиліковності. Ні, це був не туберкульоз, інакше йому б не дозволили вчителювати, але не менш важке захворювання. Тому він конче потребував особливого ставлення і неабиякої уваги, що і отримував в особах матері і дружини. Коли ж болячка відступила, то комфорт, до якого він звик, набув егоїстичного забарвлення, а близькі з цим змирилися.

З часом конфлікти між жінками плавно відійшли на задній план. Мати адаптувалася до нових умов і стала набагато впевненішою в своїх силах і можливостях. В батьковій родині вона здобула фах, який допоміг їй самоствердитися. Вона не стала просто домогосподаркою, як переважна більшість дружин вчителів чи лікарів, які не мали спеціальної освіти. Тоді це було поширеним явищем. Доля подарувала їй більш творчу і відносно непогано оплачувану роботу. Ганна Петрівна стала кравчиною або модисткою, як тоді називали цю професію. А майстерності її навчила свекруха. Мати виявилася талановитою та здібною ученицею і з часом перевершила в умінні та оригінальності свою наставницю. У перші повоєнні роки, коли полиці магазинів були порожніми, і у вільному продажі з осіннього та зимового вбрання були лишень тілогрійки, попит на верхній одяг був величезним. Пригадую епізоди з раннього дитинства, коли мати і бабуся буквально були завалені роботою і замовлення приймали на місяць уперед. Кожухи, шубки, пальта, бурки, плюшки, дохи та чугайнки шили зранку до пізньої ночі, не вирівнюючи спину. Це нині всі одягнені в однострої, а тоді мода була набагато різноманітнішою.

Саму ж бабуся шити навчили євреї Гольдберги, родина яких мешкала неподалік. Вони ж допомогли придбати швейну машинку всесвітньовідомої фірми «Зінгер», що відзначалася надійністю в експлуатації і рівним міцним швом. У старій Бацурихи була одна з кращих машинок в районі, і вона дуже цим пишалася. Спеціалізація на пошитті верхнього одягу була для неї основною. А от мама самотужки освоїла ширший спектр швейних виробів. Батько дуже часто їздив у відрядження до великих міст і мати неодмінно просила його привезти книги з рукоділля та журнали мод. Допомогали і клієнти, що хотіли пошити оригінальний фасон. Мати швидко зрозуміла, що навіщо складати конкуренцію бабусі, коли з'явився масовий попит на інші кравецькі роботи. Та й фінансовий мотив був очевидним. За час, втрачений на пошиття пальта, можна було встигнути пошити кілька модних платів чи блузочок і заробити на цьому більше.

В період хрущовської відлиги, своєрідного радянського ренесансу, економічна і соціальна ситуація стала змінюватися на краще та й люди ставали іншими – розкутішими, життєрадісними та

більш вмотивованими. Поступово зникав страх померти голодною смертю чи загинути на війні. Цілком природно, що виникло бажання і з'явилися можливості краще жити. На селі розпочалося масове будівництво осель, соціальних і господарських об'єктів. В магазинах значно розширився асортимент товарів, але попит на модні швейні вироби не задовольнявся.

Ці роки для маминої творчості також були найбільш вдалими. Вона була, говорячи мовою тодішніх журналістських штампів, в розквіті фізичних і духовних сил. В цей період у нас дома бувало дуже багато різних маминих клієнтів, вона залюбки з усіма спілкувалася і переповідала різні історії, ділилася планами. Коли їй вдавалося пошити якийсь особливо оригінальний фасон або якщо в роботі все ладилося, вона співала пісень і мала піднесений настрій. Я дуже любив моменти, коли матір раділа життю.

10 травня 2014 року, субота, Шманьківчики, після обіду

Десь років до сорока Ганна Петрівна була доволі стрункою жінкою і раптом однієї осені стрімко почала набирати вагу. В часі це співпало з поїздкою батька на санаторно-курортне лікування, пов'язане із запобіганням рецидиву хвороби. На відпочинок він поїхав раптово (путівку дали несподівано, буквально напередодні), прихопивши мало не всі заощадження. Ми залишилися хазяйнувати в трьох: мама, Женя і я.

Буквально через якихось десять днів після його від'їзду сестра написала листа, де серед іншого згадала про те, що матір помітно поправилася. Але замість дієслова поправилася вона вжила інше – спухла. Що, по-вашому, міг подумати батько, який пережив два голодомори, прочитавши цю звістку? Звичайно, лише одне – сім'я пухне з голоду. Коли дома прочитали телеграму з курорту, здивуванню не було меж. В посланні йшлося: «Позичайте гроші, ріжте качки». І лише Женя винувато усміхалася, бо зрозуміла у чому річ.

Ні про який голод й гадки не було. Навпаки, рік видався на-прочуд урожайним. Вродила і садовина, й городина, а особливо гарбузи, які сягали пудової ваги. Всі ми, а особливо матір,

полюбляли рисову або вівсяну молочну кашу з гарбузом. За маминою версією саме ця страва й стала причиною того, що вона за пару тижнів суттєво погладшала. Женья помітила округлі форми і описала це в листі до батька.

З моєї точки зору, гарбузова каша — то лише привід до зростання ваги, а причиною, очевидно, стали гормональні зміни, які зазвичай стаються з жінками у такому віці. Власне, мати часто згадувала цей період свого життя не лише із-за фізіологічних змін, а через те, що за якийсь неповний місяць, коли не було дома чоловіка, вона кардинально змінила самооцінку своїх сил і можливостей.

Раніше батько домівку так надовго не покидав, а отже у мами не було досвіду самостійно вирішувати господарські й фінансові проблеми. В перший же день самостійності вона була геть розгублена — грошей немає, продуктів обмаль. Як дати раду і собі, і дітям — не знала. Бабуся ж зайняла нейтральну позицію. Виручила бабка Аксентійка, що принесла молока, сиру та яєць. Згодом зайшла одна із маминих постійних замовниць, якій терміново треба було пошити плаття і авансом принесла гроші за роботу. На душі стало легше, страх відійшов. А далі, як кажуть, «вона з головою поринула в роботу, все горіло в її руках».

Не люблю я цих журналістських і письменницьких штамів. Але цей вислів залишаю, бо він дуже вдало передає її тодішній стан.

Вона багато шила, поралася в городі і садку. Зібрала врожай кукурудзи, картоплі і овочів, висушила кілька лозень слив і груш. Значну частину садовини мати продала, а на ці кошти, а також за гроші зароблені шиттям, купила усім зимовий одяг. Коли батько повернувся з лікування, то спочатку нічого не міг второпити. Це зовсім не та Ганя, яку він знав. Вразили його не лише зовнішні зміни, а насамперед те, що перед ним була впевнена, рішуча, незалежна жінка, яка знає собі ціну. Вона перестала бути блідою тінню чоловіка і пересвідчилася, що також багато чого вартує в цій сім'ї.

Твердження, що без вчительської зарплати всі пропадуть, лу-
снуло як мильна бульбашка.

В народі кажуть, що не було б щастя, так нещастя помогло

або — біда навчить. Добре, що обставини дали їй шанс впевнитися у власних силах і оцінити свої можливості. Адже в більшості випадків у рутинному житті жінкам не завжди випадає нагода дізнатися, на що вони здатні, і чого насправді варті.

Проте не рішучість і впевненість, а лагідність, доброта та щирість були основними рисами маминого характеру. Вона завжди за всіх переживала й дуже боялася, щоб була чого не трапилося, а також молилася, щоб рідні були завжди здорові. Очевидно, що кожна добра матір, як і усі щасливі сім'ї, схожі одна на одну. Проте надмірна материнська любов і опіка іноді негативно впливає на дітей, викликаючи у них невпевненість і зайву сором'язливість. Ці риси є і у мене, як і батьківське начало, що дозволяє йти до поставленої мети і досягати успіху.

27 листопада 2015 року, п'ятниця, Чернівці, ранок

Батька, як і матір, я пам'ятаю з трьох-чотирьох років. Ще у старій хаті через тісняву ми спали з ним у одному ліжку і нерідко для нього це мало «мокрі» наслідки. Час від часу він потиху, щоб мене не розбудити, лементував: «От паразит, знову на мене надзюрив». Йому надокучало щоразу міняти спідню білизну в холодній хаті, якщо «потоп» ставався взимку. Дуже добре я запам'ятав й епізод, що також пов'язаний зі мною батьком, ліжком і сном. Він ніяк не міг мене відучити спати з відкритим ротом. Жодні вмовляння не діяли. Тоді Федору Степановичу прийшла в голову «геніальна» ідея — якщо слова не діють, то повинен спрацювати страх. І він провів експеримент на власному синові, поклавши вранці перед пробудженням до мого відкритого рота, ніколи не здогадається ... засушену жабу. Зойки, верески, плачі. Чи вдалося татові загнати в мою підсвідомість страх — не факт. А от те, що бабуся і мама накинулися на нього з кулаками і довго лупцювали, збереглося в сімейній хроніці.

Батьки змалечку виховували в мені бажання до нехитрих селянських робіт: копати, сапати, полоти грядки, збирати гусінь, рубати дрова, носити воду з криниці тощо. А от майструвати щось із дерева чи розбиратися у техніці навчати було

нікому. Самостійні мої потуги в цій царині ніхто не підтримував. А шкода.

Колись малим я заходився розбирати будильника, щоб дізнатися, що воно там тікає та ще й дзвонить. Знайшов викрутку і операція розпочалася. Але як я не намагався запам'ятати порядок розбірки і збірки деталей годинника, у мене нічого не вийшло. Кілька коліщаток і пружинок чомусь завжди виявлялися зайвими. За цим заняттям і застав мене батько. І замість того, щоб допомогти, дав мені прочухана. Згодом він жалкував, що так сталося і винуватив себе за той випадок. Щоб виправити помилку, купував мені різні конструктори, якими я залюбки грався, машинки, велосипеди. Та техніку я так і не полюбив та завжди був до неї байдужим, на відміну від обох моїх синів, які з автомобілями й іншими пристроями змалечку, як кажуть, на ти.

Нелюбов до механізмів, то один з небагатьох мінусів мого виховання. Правда, перш ніж перейти до плюсів, кортить розповісти ще один випадок з негативним відтінком під умовною назвою: «як мене били за Хрущова».

Всі малі діти дуже допитливі і роблять масу відкриттів, про які дорослі ніколи не здогадуються. У нас в старій хаті був великий чорний стіл, за яким ми усі робили уроки. Цей стіл уцілів і донині та знаходиться на нашій чернівецькій дачі. Так от, у ньому була велика-велика шухляда, де зберігалися різні речі. В пору мого дитинства чого там тільки не було: різні олівці, ручки, пера, коробочки, зламані іграшки, кольоровий папір, циркулі, старі монети, скельця і тому подібне. З-поміж іншого мені чомусь сподобався кусочок від дзеркала, що мав на сколі гострі краї. Ним можна було різати папір, клейонку, фотографії і багато чого іншого. Боже, дорослі і не здогадуються, який я маю гострий ніж. Ну ж бо скоріше його випробувати і неодмінно розповісти матері про свою знахідку та її застосування. Я з радістю кинувся різати все підряд і покликав матір, щоб показати на що здатна моя знахідка. Серед предметів, що попали під дослідження гостроти леза, було велике фото Микити Сергійовича Хрущова, на той час, Першого Секретаря ЦК КПРС. Цього старого мордатого дядька я не знав і тому сміливо розрізав зображення навпіл. «Дивись, дивись як гарно вийшло,» — похвалився я матері. І саме

в цей момент до кімнати несподівано зайшов батько. Не розібравшись у чому річ та побачивши на столі розтерзаного вождя, він сходу ляпнув мене по сідницях. Боже, ви не уявляєте який зчинився гвалт. Я верещав так, що чути, мабуть, було аж до сільради, що знаходилася метрів зо двісті від нашої хати. Істерика тривала довго, я не міг втямити за що ... за що мене набили. Я той, кого всі так люблять, всі хвалять і пестять, а тут раптом... б'ють. За що, за мій винахід? Це неймовірно. Прибігла бабуся і забрала мене до себе. Я ще довго схлипував і намагався, хоч їй розтлумачити суть свого відкриття, якого ці двоє не розуміють. Здається потім вдома мене більше ніколи не били.

Ви не повірите, але ця історія мала продовження через майже сорок років. Якось з відрядження я привіз нового й дуже модного капелюха і залишив його на журнальному столику. А коли ввечері повернувся з роботи, його на місці не було, зате дружина загадково й підозріло посміхалася. Вона завжди так робить, коли дома трапляється якась не зовсім приємна оказія. Після вечері Аня повела розлогу розмову з викрутасами, де прозвучали слова «капелюх» і «ми все виправили». Я ще вірив у чудо, надіявся до останнього, що з ним нічого не трапилося, а найбільше, що може бути, так це якась незначна пляма чи інша дрібниця. Але коли за мить із шафи дістали темно-синього фетрового красеня, мені стало зле.

Уявіть, що на самому-самому видному місці з'яв отвір діаметром як п'ять копійок. Всі прагнення дружини якось реставрувати виріб ні до чого доброго не призвели. Виявилось, що Дімочка, як і я колись у його віці, зробив відкриття. Залишившись ненадовго у квартирі один і, знайшовши у маминій барсетці маленькі ножиці, він почав шукати предмет, який можна було б різати. На очі попав мій головний убір, то ж з нього і почав. Коли Аня повернулася, справу було завершено.

З сином навіть не розмовляв. Я добре пам'ятав історію про уламок дзеркала і фото Хрущова, тому лише криво посміхнувся і пішов спати, зробивши висновок, що і погані вчинки можуть в майбутньому мати гарні наслідки, але це при тій умові, що висновки були зроблені правильні та своєчасні.

1 грудня 2015 року, вівторок, Чернівці, обід

Саме батько, а ніхто інший, привчив мене робити ранкову гімнастику та водні процедури, всіляко підтримував моє захоплення спортом, вчив вудити рибу й грати в шахи, друкувати на портативній машинці та користуватися мікроскопом, їздити на лижах і велосипеді. Він привозив мені з відряджень іграшки, дитячі книги, футбольні м'ячі, спортивну форму і взуття. Він іноді допомагав

Учень і популяризатор ідей і здобутків педагогічної праці Бацури Ф.С., історик, краєзнавець, автор науково-популярних праць з історії і природи Поділля, нині директор Хмельницького ОЕНЦУМ
Василь Климчук.

На уроці біології.

Метод бесіди – одна з налюблениших форм викладання і тема наукових досліджень батька.

Алея, яка подобалась в дитинстві.

мені в навчанні, вчив мислити і робити висновки, не нав'язував свої погляди та давав право вибору. Важко перечислити все те, чим він допоміг у моєму становленні. Як і мати, він дуже мене любив і вірив у мої успіхи.

Такого поняття, як відпустка для нього, в той час не існувало. Батько проводив її в школі, у своїй творчій майстерні, якою слугували кабінет біології, теплиця, мініферма хутрових звірів, пасіка, сад, ягідники, квітники, дендропарк і різноманітні дослідні ділянки. Часто влітку він брав мене, малого, з собою до школи. Там впорядковував гербарій, робив опудала тварин, малював таблиці та виготовляв інші унаочнення, а я в той час «пас-ся» в малині, чорній і червоній смородині, колов руки, дістаючи волохаті і дуже солодкі плоди агрусу. На пасіці мене пригощали медом і я біг дивитися на звірятко, що сиділи в клітках чи плавали у воді на мінізвірофермі.

Ми добуваємо ягоди з колючих кущів агрусу. Поруч зі мною учитель Адольф Миколайович Комарницький та директор школи Павло Якимович Яремчук.

На шкільній фермі пернатих і хутряних.

А ще іноді він водив мене рибалити на річку Калюс. Ці подорожі завжди були захоплюючими цікавими і пізнавальними. Батько розповідав, як за народними прикметами можна передбачити погоду, про різні рослини, які зустрічалися на шляху, а ще історії зі свого дитинства, зокрема, про те як одного разу вони з братом пустили з гори величезного каменя, що мало не влучив у будинок і не наробив лиха. Тут він був розкутий, веселий, дотепний, звичайний, простий і зовсім не нагадував суворого і недоступного Федора Степановича, якого всі чомусь остерігалися.

Мати, бабуся, брат з сестрою, рідні, сусіди, знайомі, гості, що приїжджали до нього в школу й іноді бували у нас дома, всі вони говорили про батька з якимось особливим відтінком у голосі. Як тільки, хтось із маминих клієнтів переступав поріг дому,

то одразу запитував, чи є дома Федір Степанович, щоб вибрати модель поведінки: розкуту чи стриману. При його появі багато хто нитився, голосні жваві розмови переходили на нижчі тони.

Але найбільш ризикованим було потрапляти до нашої оселі в післяобідню пору. Пополудню батько обов'язково мав годину-півтори поспати. Ця звичка виробилася давно, коли він важко хворів і такий відпочинок був необхідний для відновлення фізичних сил. І горе тому, хто потривожить його в цей час. Не тільки відвідувачі переходили на шепіт, але здавалося, що й сусідські пси переставали гавкати, а півні п'ясти в період з п'ятнадцятої до сімнадцятої години. Про цю його звичку ходили легенди. Та й де таке бачено, щоб в селі та посеред білого дня чоловік спав, хіба мало роботи в господарстві.

Найбільш плідний і успішний період його професійної та наукової діяльності припав якраз на період мого дитинства. Держава відзначила його багатьма нагородами і званнями. Але батько не користувався привілеями, які давали ці відзнаки. Був гордим і чесним, ніколи за себе і рідних не просив, не шукав блату, вів себе достойно у складних ситуаціях. Я все це знав ще тоді у дитинстві.

Це не дифірамби, це щира правда. Зізнаюсь чесно, ще донедавна я не знав йому справжньої ціни, не усвідомлював його масштабності й значимості, недооцінював його сміливості, патріотизму, альтруїзму. Тоді у юному віці все це видавалося якимось звичним, буденним і властивим усім людям. Дома ми раділи батьковим здобуткам. Але далеко не всі об'єктивно оцінювали його успішну роботу, що так притаманно нам українцям.

Ми віримо у міфи, казки і дива, а до реальних людей якимось

Тато.

байдуже. Нам здається, що хтось хапає з неба зірки запросто так, бо везунчик долі. Іноді й приблизно не уявляємо, яких надмірних зусиль треба докласти, щоб бути успішним. Набагато простіше зневажати неординарних людей, вважати їх вискокками і скептично відноситися до їх здобутків, слави, авторитету, популярності. Завжди знаходимо мотиви чому не стали такими, як вони – відомими та заслуженими – і шукаємо причину зовні, а вона всередині і завжди там була. Це складна тема і потребує серйозних обґрунтувань, а мої спогади – про дитинство.

18 грудня 2015 року, п'ятниця, Чернівці, обід

Наприкінці літа, коли у колгоспних садах і присадибних ділянках визрівав рясний урожай, у нашому регіоні розпочинався сезонний промисел – сушіння фруктів. До речі, садовина і в сирому, і, особливо, сушеному вигляді була чи не єдиною можливістю моїх односельчан заробити додаткові кошти на життя. Сушені сливи, груші та яблука, а також горіхи везли взимку на продаж у Росію. Якщо власного товару не вистачало на оптимальну партію, то його докуповували у сусідів. Продавці об'єднувалися у невеликі групи, замовляли на залізничній станції контейнер і відправляли сушню десь у Вологду, Куйбишев чи Ульяновськ, де її реалізовували на так званих колгоспних ринках або оптом здавали перекупникам. Не знаю, правда це чи вигадка, але компетентні особи розповідали, що окремі старенькі, як правило, одинокі люди за продані впродовж працездатного віку сухофрукти, мали на ощадних книжках десятки тисяч рублів-карбованців, якими так ніколи і не скористалися, бо ж переважно вели скромний і ощадливий спосіб життя, а гроші накопичували на «чорний день».

Тож десь після Петра в кожному господарстві розпочинали лагодити лозницю – сушарку для фруктів. Ця нескладна конструкція складалася із дерев'яного корпусу, в якому розміщалися щаблі, що нещільно прилягали один до одного, на які насипали садовину. Каркас розміщався на вимуруваній з цегли або каміння печі, що мала так звану «шию», де розводили вогонь. Паливом слугували дрова, але особливо цінувалися товсті вузлуваті поліна

або пеньки, які не могли швидко розгорітися, а повільно тліли, підтримуючи стабільну температуру. Лозень було багато видів, як нині автомобілів чи пральних машин, проте в усіх був один принцип дії – тепле повітря проходило через шар слив або груш і забиало вологу. Поняття «висушити лозню» означало завершити весь технологічний цикл. Якщо рік був урожайним, а на межі росло безліч дерев, то працюючі хазяї висушували за сезон кільканадцять лозниць. Не секрет, що до сушарок іноді попадали й фрукти «запозичені» з колгоспного саду.

Отримати якісні сухофрукти було справою не такою вже й простою, як здається на перший погляд. Іноді садовину занадто пересушували або навпаки вона була недостатньо сухою і при зберіганні вкривалася цвіллю. Недосвідчені господарі часом допускали фатальну помилку – завеликий вогонь. Тоді мало, що фрукти спікалися у велику глибу, займалися лозні і піднавіси, тож вся округа дружньо гасила пожежу. Для запобігання нештатним ситуаціям дбайливі хазяї чатували біля сушарок майже цілодобово. Увечері на вогник часом навідувалися сусіди і неквапні розмови лилися іноді до опівночі.

Я дуже полюбляв ці бесіди і слухав їх не лише вдома, але й у Божаковських, Статників чи Власових. Хотілося дізнатися новини, а ще посидіти біля вогню серпневими вечорами, бо ж скоро такої нагоди вже не буде, настане вересень – знову школа, уроки, режим.

За тиждень чи два до початку занять у школі розпочиналася чи не найважча робота на селі – копання картоплі. Нелегке, марудне і абсолютно не творче, але вкрай необхідне заняття. Слід зазначити, що у нас було два городи – один біля хати, а інший – в другому кінці села на батьківщині дідуса Степана. Той інший, ми називали «другим» або «тим городом». Треба відверто сказати, що збирати урожай картоплі я не любив. Зате з нетерпінням чекав, коли ми будемо його везти з «того городу». Річ у тому, що дядько Яків, який доглядав за шкільними кіньми, дозволяв мені на цей період бути їздовим. Визначна подія, як правило, відбувалася ввечері, коли кучер і коні звільнялися від основної роботи. Я всідався на воза поруч з дядьком Яковом, брав у руки віжки та батога і ми вирушали в путь. Дорогу я вибирав якнайдовшу,

щоби більше часу бути головним у екіпажі. Жаль, що ми їдемо вночі і ніхто з моїх товаришів не бачить, який я вправний їздовий.

Вересневі ночі були вже прохолодними, але надзвичайно чарівними. Яскравий місяць розливав срібло над нашими головами, Чумацький шлях мерехтів неначе сніжно-біла ріка, а з неба рясно падали зорі. Ех, як добре було колись чумакам, що волами везли сіль із Криму. Вони досхочу могли милуватися цими неповторними нічними пейзажами. А моя подорож скоро завершиться і знову чекай аж до наступної осені.

3 лютого 2016 року, середа, Чернівці, по обіді

З настанням осінньої негоди, забав на дворі ставало все менше, тож дітвора поступово переключалася на інші види розваг. У сільському клубі кілька разів на тиждень після уроків демонстрували дитячі кіносеанси. Походи у кіно в цей час ставали одним із найулюбленіших наших занять. Посеред глядацької зали розставляли у кілька рядів дерев'яні лавки, де вмощувалися діти, а на сцені з'являвся екран. Вікна затуляли занавісками із цупкого чорного матеріалу і зал на кілька секунд поринав у суцільну темряву. Наступав довгоочікуваний момент і раптом простір заповнювався яскравим промінням кінопроектора, а з динаміка лунали позивні кіножурналу. До болю знайомий голос диктора розповідав про здобутки радянського народу і країн дружнього соціалістичного табору. Ми завжди знали те, де побували керівники держави і з ким вони зустрічалися, а також хто з іноземних лідерів приїжджав у СРСР з дружнім візитом. А ще ми достеменно знали як іде вилов риби на Камчатці, скільки бавовни зібрали у цьому році узбецькі трудівники ланів, як розщеплюють атомне ядро радянські вчені та скільки разів можна обгорнути земну кулю ситцем, витканим іванівськими ткалями на вітчизняних станках.

Нам розповідали, як радянські будівельники зводять Асуанську греблю для єгиптян, скільки зерна та інших продовольчих товарів ми безкорисливо надаємо жителям острова свободи Куба та африканських країн, які ведуть боротьбу проти апартеїду. Кілька сюжетів було про безробіття та злидні в

капіталістичних країнах. Крім того, в кіножурналах йшлося про перші у світі штучні супутники Землі і героїчні польоти наших космонавтів, феєричні зарубіжні гастролі артистів і музикантів та феноменальні світові рекорди і олімпійські медалі радянських спортсменів. Де в цих сюжетах була правда, де напівправда, а де відверта пропаганда, дитячому розуму було важко зрозуміти. В другому чи третьому класі я реально співчував американським безробітним і сумував з приводу того, що діти на Заході живуть у жахливих умовах. Слід зазначити, що кінодокументалісти, ці досвідчені ловці людських душ, були високопрофесійними майстрами і досягали своєї мети. Більшість із нас вірили, що живемо ми в прекрасний час, в найбагатшій і найкращій у світі державі, а тимчасові труднощі й бідність – це прикре непорозуміння, яке швидко зникне і в світлому майбутньому назавжди настане щасливе безтурботне життя.

Боже милий, скільки разів впродовж життя мене й усіх нас дурили і дурять та ще довго будуть дурити цим завтрашнім днем і світлим майбутнім. Чого нам тільки не обіцяли: соціалізм, розвинений соціалізм, комунізм. Інші країни давно вже живуть в умовах високих духовних і соціальних стандартів, а ми все у вічній дорозі до світлого майбуття. Ось і нині нам обіцяють нову манну небесну – вступ до НАТО та Європейського Союзу. Подеюкують, що навіть у Конституції це запишуть. А таки запишуть, може, навіть великими літерами. А ви вірте, вірте, бо недарма ж кажуть: «Блаженний, хто вірує, тепло йому на світі!».

Пропагандистські структури Радянського Союзу дійсно були одними із найпотужніших і найпереконливіших у світі, які зміли із чорного робити біле й навпаки. Та все ж вони не змогли позбавити багатьох із нас усвідомлення національної приналежності і не зміли перетворити у космополітів чи «нову історичну спільність» – радянський народ. Перші нестійкі підсвідомі, можна сказати, поверхові почуття того, що я не тільки радянська людина, але ще й українець, почали з'являтися десь у десятирічному віці. І причетним до цього був великий спорт. А в даному конкретному випадку – літні олімпійські ігри 1960 року у Римі. Це була одна з перших повоєнних олімпіад, в якій брали участь спортсмени нашої тодішньої країни.

Не тільки спортивні видання, але й усі інші засоби масової інформації приділяли спортивному форуму найретельнішу увагу. Усіх цікавило одне питання: хто здобуде більше олімпійських нагород – наші чи американці. В той час у СРСР дуже популярним був лозунг: «Доженемо і переженемо Сполучені Штати Америки». Малося на увазі, що доженемо й переженемо в усьому: економіці, науці, культурі, і звичайно ж у спорті. З приводу «доженемо і переженемо Америку» ходив анекдот про те, що ми не можемо перегнати США лише із-за однієї причини, адже буде дуже вже неетично і соромно перед усім світом бігти попереду із голою задницею.

А до становлення моїх «національно-патріотичних» почуттів римська олімпіада причетна ось яким чином. Усі друковані ЗМІ регулярно поміщали на своїх сторінках турнірні таблиці та розповідали про олімпійських чемпіонів – хто вони, звідки родом, які мають здобутки. Зайнятий підрахунком медалей я був дуже приємно вражений, бо серед олімпійських чемпіонів було так багато українців. За моїми даними виходило, що якби Україна виступала окремою командою, то ми входили б до чільної десятки найспортивніших націй світу. Ось які ми, українці, молодці! А тут ще й київське «Динамо», за яке я вболіваю з п'ятирічного віку, стало чемпіоном країни. Моє серце вболівальника безмежно раділо, що вперше не московська, а київська, наша українська, команда стала переможницею у найпопулярнішому виді спорту.

Та мій малечий розум на цьому не зупинився. Нікому нічого не розповідаючи, я далі продовжував свої такі цікаві дослідження. З'ясувалося, що не тільки у спорті, але й мистецтві, авіації, космосі, промисловості, а особливо сільському господарстві ми, українці, на лідируючих позиціях.

Згодом мене захопили інші вподобання, але почуття любові до України, її історії і здобутків глибоко проросли в душу, серце і розум.

Коли нині те чи інше політичне угруповання або цілий регіон декларують свою монополію на український патріотизм і розпинаються як вони люблять Україну, у мене виникає доречне питання, а що зробили ці «патріоти» для того, щоб наша Батьківщина за чверть століття хоч трішечки наздогнала цивілізований світ. Може здолали корупцію, збудували дороги чи ліквідували стихійні

сміттєзвалища? А може там стало менше п'янства й хамства, а більше правопорядку? Перелік питань можна продовжити. На жаль, відповідей на них не має. Вірніше відповідь – негативна. То що ж це за патріотизм такий?

Роздуми роздумами, але повертаємося до кіно. Після кіножурналу розпочинався власне художній фільм. Зазначу, що окремі радянські фільми ігрового кіно були дійсно шедевралями і нарівні з американськими, французькими та італійськими склали еліту світового кінематографу. Можу перерахувати багато фільмів періоду кінця п'ятдесятих – початку шістдесятих, які мені найбільше сподобалися – це «Летять журавлі», «Доля людини», «Балада про солдата», «Живі і мертві», «Тихий Дон», «Іванове дитинство», «Соляріс», «Дев'ять днів одного року», «Будинок, в якому я живу», «Коли дерева були великими», «Справа була у Пенькові», «Людина-амфібія», «Королева бензocolонки», «Дівчата», «Весна на Зарічній вулиці», «Солдат Іван Бровкін», «Карнавальна ніч»... Список можна продовжувати ще довго. Це були різні за жанром фільми, але їх об'єднував один спільний виховний стержень, що не аби як впливав на наше становлення як особистостей.

Десь із другого чи третього класу і аж до шостого-сьомого у нас дома склалася традиція, коли після кіносеансу я обов'язково переказував сюжет фільму мамі, а іноді повторно ще й бабусі. Мати завжди уважно слухала і перепитувала незрозумілий їй перебіг подій, а я, підбадьорений її увагою, ще більше старався найяскравіше змалювати усі сюжетні лінії і якомога точніше передати пристрасті, що вирували в кіно. Звичка переповідати побачене на екрані здорово тренувала пам'ять, розвивала розмовну мову і уяву, сприяла аналітичним навичкам та всесторонньому розвитку. А ще ця традиція зміцнювала і поглиблювала мої добрі стосунки з мамою.

14 грудня 2016 року, Чернівці, середа, ранок

Окрім кіно, іншим улюбленим заняттям у сезон дощів, мряки і болотнечі було читання. Я регулярно переглядав газети, журнали та тематичні брошури серії «Знання», які передплачував

батько, але найбільшу насолоду отримував від художньої літератури. В домашній бібліотеці дитячих книг було обмаль тож, принаймні, раз у тиждень ходив у шкільну, що знаходилася поруч з народною школою. Попервах, не маючи досвіду, набирав багато різних книжок і читав усе без розбору. Цікавих сюжетів було мало. Згодом став придивлятися до зовнішнього стану книжки і мені одразу все стало зрозуміло. Якщо книга була геть пошарпана, замурзана сотнями пальців, то значить має бути цікавою. З іншого боку, мою читацьку активність помітив бібліотекар, якого звали Василь Зіновійович. До речі, його дочка Лариса була моєю ровесницею і вчилася у паралельному «Б» класі, тож він знав, які книжки варто читати у нашому віці. Зауважу, що Зіновійович був строгою людиною і дуже вболівав за стан книжок, а тому надзвичайно прискіпливо ставився до того, в якому вигляді читачі повертали літературу. Вислуховувати його довгі нотації за розмальовану, порвану чи забруднену книгу вкрай не хотілося навіть у тому випадку, коли ти був не причетний до «злочину».

У бібліотекаря була ще одна особливість. Заповнюючи бібліотечний формуляр, а робити це за його професії приходилося доволі часто, він підносив бланк до самого носа і писав слова величезними літерами, які заледве вміщувалися у графи. Збоку це виглядало дуже кумедно. Чому він не носив окуляри з відповідними лінзами залишається для мене загадкою. Тож користуючись певним досвідом і настановами бібліотекаря я спочатку поринув у казковий світ Шарля Перро, братів Грімм, Андерсена та кращих казкових творів народів світу. Серед усього цього чарівного казкового різноманіття мені чомусь особливо сподобалася одна народна китайська казка, в якій йшлося про хлопчика, якому батько призначив випробування працею, бо дитина була ледачою. Щоб успішно пройти екзамени герой казки мав принести додому заробленого карбованця. Та хлопчині вкрай не хотілося трудитися і він то випрошував гроші, то цупив їх. Але батько щоразу здогадувався, що це незароблені гроші і проганяв сина з дому. Та одного разу він таки повірив хлопцеві, що карбованця справді зароблено. Коли тато черговий раз кинув у вогонь

купюру, то син миттю стрибнув у багаття її рятувати, бо вона дісталися йому працею...

Згодом мій казковий книжковий світ переріс у романтичний і улюбленцями стали Робін Гуд, Айвенго, Роберт Грант, капітан Немо, Робінзон Крузо, Том Соєр. Та хіба всіх перелічиш... А ще мені подобалися оповідання і повісті про доквілля і тваринний світ. Серед моїх улюблених авторів цього жанру були Віталій Біанкі, Микола Трублаїні, Михайло Пришвін, Олександр Копиленко, Володимир Арсеньєв. Тож сірі похмурі осінні сутінки і зимові вечори перетворювалися у прекрасний час проведений за улюбленою і корисною справою. Донині не розумію, чому багато з моїх товаришів так мало читали книги, адже вони, як і я, мали таку можливість.

Ще однією із розваг в осінньо-зимовий період було радіо. До того часу, поки у нас дома не з'явився телевізор, радіоприймач був основним джерелом новин. А ще я любив слухати трансляції театральних вистав і святкові концерти. Але з особливим нетерпінням я чекав на радійні футбольні репортажі. Я й донині не можу без хвилювання слухати тодішню заставку до радіотрансляції матчів, якою слугував «Футбольний марш» Матвія Блантера: «Тра-та-та-та-тра-тата-тата...Трата-тата-тата...». Давно вже не має футбольних репортажів по радіо, не звучить цей марш і на стадіонах, але якщо раптом у телевізійних хроніках чую ці улюблені музичні такти мене усього пронизує «струмом» і «мурашки біжать по шкірі» від неймовірної насолоди. Колись давно, зачувши ці звуки, я кидав усе і стрімголов нісся до радіоприймача, щоб слухати диктора, який розповідав про перебіг того, що відбувалося на футбольному полі.

Звідкіля у мене з'явилося болільницьке завзяття не знаю, адже в родині ніхто не був прихильником футболу. Це той випадок, який не підлягає якомусь логічному поясненню. Згодом, ставши шанувальником багатьох видів спорту, впродовж десятиріч передплачуючи спортивні видання, я старався бути в курсі усіх найважливіших спортивних подій. Та футбол – то особливе. Розповім таку історію. Щоб, бува, не пропустити футбольну трансляцію треба було знати програму радіопередач на день. Проводове радіо в той період працювало дуже нестабільно, з

тривалими переboями. Єдине місце у Вільхівці, де воно не вердувало, було в центрі села на стовпі біля тодішньої контори колгоспу. Це далеко від нашої оселі, але якщо вітер дме у потрібному напрямку, а ще забратися на високе дерево, то можна було почути або здогадатися про час репортажу. Тому не один літній ранок я розпочинав у вітах улюбленої груші, вслухаючись в далечінь, бо дома радіо мовчало. З тієї ж причини, часом мені доводилося на період трансляції футбольних репортажів йти у гості до бабусі Гані, яка жила поруч із заповітним стовпом. Сам не вірю, що то було в дійсності. А з іншого боку, футбольна пристрасть була і залишається настільки сильною, що мені важко поставити щось в один ряд із нею.

Кінофільми, книги та радіопередачі слугували чудовим підґрунтям для розвитку дитячих фантазій і вигадування сценаріїв різноманітних ігор та виготовлення атрибутів для цих постановок. Я уявляв себе то капітаном корабля, то піратом чи розбійником, то ватажком відважних лицарів чи командиром партизанського загону. В мене був командний пункт, розташований у вітах розлогої груші, і схрон від ворогів, яким слугував льох у stodолі. Я мав арсенал зброї, виготовлений власноруч: рогатку, підзорну трубу, рушницю, пістолет, ніж та лук зі стрілами. Якщо одна гра набридла, то одразу ж вигадував іншу і знову поринав у вир боротьби добра зі злом.

Розповім про одну з них, яка чомусь запам'яталась найкраще. Ми будували нове житло і на той час уже звели стіни й дах, вставили вікна і двері, а от підлоги ще не було. В центрі однієї з кімнат стояла величезна діжка, літрів на сто п'ятдесят та діаметром понад метр, наполовину заповнена водою. Якщо палицею чи вузькою дошкою в діжі розкрутити воду, то її відцентровий колоподібний рух триває досить довго. Залишалось виготовити кораблі і запустити флотилію на воду. Я зручно вмощувався на дошці, що опиралася на два «козлики», брав підзорну трубу та спостерігав за переміщенням ворожих суден. Поруч лежав приціл, виготовлений із цупкого паперу. Коли есмінець, фрегат чи шлюпка попадали в поле зору, то через приціл картоплинами можна було бомбити кораблі супротивника.

Звичайно, в усіх придуманих і зрежесованих забавах я

виходив переможцем. До перемоги я завжди прагнув в реальних іграх з товаришами та однокласниками і дуже боляче переносив поразки. Добре, що останніх було менше. Отож психологія переможця притаманна мені з раннього дитинства. Мої досягнення насамперед проявлялися у школі – в навчанні. Я не був, так званим, «круглим» відмінником, але в таблиці п'ятірки переважали. Мені подобалося читати тексти і вчити вірші, розв'язувати задачі або виконувати вправи на спортивному майданчику. А от із співами та малюванням було сутужніше. Якихось особливих здібностей щодо окоміру, пропорцій, кольорів, світла і тіней в мене не було, а тому малюнки виходили посередніми. Не вирізнявся я і музичними здібностями, як і решта членів нашої родини. Мати завжди жартувала з цього приводу і казала, що мені «на вухо ведмідь наступив». Та все ж я старався і разом з однокласниками співав пісеньки про те, як жили у бабусі два веселі гусі чи про пригоди Хоми і Яреми. А ще ми водили хороводи під мелодію «Подоляночки»:

Десь тут була подоляночка,
Десь тут була молодесенька,
Тут вона впала, до землі припала...

Чомусь ці музичні такти завжди наводили на мене смуток як і мелодія пісні про діда-дударика. Мені було жаль і юну подоляночку і старого діда.

Навпаки, настрої завжди був піднесеним, коли ми виходили на шкільний спортивний майданчик. Віра Юхимівна знала чимало рухливих ігор з м'ячем і без нього, то ж урок фізкультури проминав миттєво. Добре, що була ще велика перерва, де можна було пострибати, побігати і потягати за косички Галю Бучарську, Ніну Врублевську, Галю Кошовську чи Олю Григораш. Та «зачіпати» дівчаток чи дозволяти собі якісь інші пустощі треба було з пересторогою, щоб, бува, не помітила вчителька і не зробила зауваження чи покепкувала. Одного разу я не на жарт зчепився з кимось із дівчаток і Віра Юхимівна на весь клас з іронією резумувала: «Хто кого любить, той того чубить». Весь клас дружно сміявся, а я про себе розмірковував: «Чому я такий необачний

і навіщо мені бути посміховищем? Наступного разу буду стриманішим,» — обіцяв я собі. Та нестримна енергія нуртувала в мені впродовж усього періоду навчання. На уроках я крутився, розмовляв, підказував чи кепкував. Я поводив себе так, наче в мене було шило в «одному місці». Вчительці це не подобалося, але пустощі мені часто «сходили з рук» із-за того, що я непогано вчився і був активним в дитячому колективі.

Система тодішньої освіти передбачала обов'язкове залучення учнів до участі в громадській роботі. З цією метою в школі були створені дитячі та юнацькі організації певного ідеологічного спрямування. Розпочинався цей ланцюжок із жовтеньської спілки. Як правило, прийом у жовтєнця здійснювався напередодні чергової річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції. Жовтнева революція — тому й жовтєнця. Я довго не міг збагнути, чому це річницю Жовтневої революції відзначають у листопаді. В такому випадку її краще було б називати листопадовою. Про причини цього парадоксу я дізнався значно пізніше. А тоді на початку листопада нас урочисто приймали в жовтєнця. Ми вишикувалися в класі і старшокласники, наші вожаті, прикріпили на одержу зірочки із зображенням юного вождя. Мене обрали ватажком жовтєнцької організації класу. Так розпочалася моя «політична» кар'єра. Я й до виборів на «керівну посаду» був доволі покладистим учнем, якому давали багато доручень, а з цього моменту й поготів. Відмовлятися я не вмів (та й не вмію й донині), а тому покійно пер плуга. Хоча траплялися й поодинокі випадки, коли обставини брали верх над сумлінним виконанням зобов'язань.

Один з таких інцидентів трапився напередодні чергової річниці тої ж таки Жовтневої революції. Я навіть тепер до деталей пам'ятаю хронологію подій того дня — 6-го листопада 1960 року. Він розпочався з несподіваного приїзду до нас невідомого хлопця, який чемно привітався, переступаючи поріг, і назвався Жениним знайомим з міста Балти, що на Одещині. Звали його Микола Березнюк. Молодик з пікантною ямкою на бороді і рудими кучерями розповів, що познайомився з сестрою, коли вона проходила практику в Балтській районній лікарні і стосунки вони підтримують донині. Працює він на м'ясокомбінаті і зараз

перебуває у відпустці, тож скористався нагодою, щоб зустрітися з Женею. Після короткого знайомства гість подарував мені великого пакунка з моїми улюбленими шоколадними цукерками. Тут були: «Каракум», «Білочка», «Косолапый мишка», «Ласточка», «Трюфель», «Озеро Ріца». Останні я куштував вперше і вони мені сподобалися найбільше. Такого щедрого дарунку я раніше не отримував.

Сестри дома не було. Після закінчення навчання в Одесі, її за розподілом направили на Хмельниччину, а облздоровідділ в свою чергу визначив місцем роботи Іванківецький фельдшерсько-акушерський пункт Новоушицького району, що знаходився у семи кілометрах від Вільхівця.

Женя винаймала квартиру в однієї з місцевих жительок, а на вихідні приїжджала або приходила додому. Наскільки мені відомо, у красивої двадцятирічної медсестри в Іванківцях одразу ж знайшлися залицяльники. Один з них, Льонин однокласник, Василь Готко. Волею долі нині ми з ним часто бачимося, бо мешкаємо в сусідніх під'їздах кооперативного будинку на Південно-Кільцевій у Чернівцях. До виходу на пенсію він працював лікарем-офтальмологом. Так от Вася, який, як і сестра, відпрацьовував в Іванківцях обов'язковий термін після закінчення медучилища, став її палким симпатиком. В своїх помислах сподобатися дівчині він був не самотнім. До рідної тітки, в помешканні якої оселилася молодий спеціаліст, часто став навідуватися студент-практикант Кам'янець-Подільського педінституту Андрій. Виник класичний трикутний варіант. А цьому передувала така подія. Одного разу, коли сестра вже приїхала додому після навчання, батьки напівжартома зауважили, що Женя (якій було лишень двадцять років) надто «засиділася у дівках». Те, що вони переймалися долею доньки було природним явищем, але ні про який аврал не йшлося. Поговорили та й поговорили, як кажуть, без усяких задніх думок, не придаючи особливого значення сказаному. Проте розмову чи її частину почула Женя і зробила висновок, що батьки хочуть якнайскоріше видати її заміж. Сама ж вона про заміжжя не думала, бо на той момент її ніхто всерйоз не подобався та й «шкільне кохання» не проходило і не відпускало.

На відміну від Жені, Микола Березнюк твердо вирішив, що настав момент покінчити з холостяцьким життям. Йому з голови не йшла та чорнява студентка-практикантка з Одеси, з якою він познайомився на танцях в його рідній Балті. Так от додому без дружини він не повернеться. Проте розмова з батьками дівчини у нього не клеїлася, коли приїде Женя вони не знають, про нього вона їм не розповідала. То що ж робити, як її знайти? Аж тут на очі попався її брат, тобто я – Шурік. Що, як у нього дізнатися, де ті Іванківці і як туди потрапити. Відповіді на питання, які терзали хлопця, я знав, бо одного разу проводжав сестру до Іванківецького ФАПу, то ж дорогу запам'ятав.

Та у мене були свої не менш напружені душевні терзання. Виручивши гостя, який наполягав терміново вирушати в дорогу, я здорово підставляв себе, товаришів, вожату, вчительку і опосередковано батьків. Річ у тому, що я був задіяний у кількох номерах святкового концерту художньої самодіяльності, що традиційно відбувався в сільському клубі напередодні важливих державних свят. Звичайно, старша піонервожата і класний керівник знайдуть вихід із ситуації, але принаймні їх треба було б попередити заздалегідь. Саме так поступають порядні діти... Але часу шукати організаторів концерту в мене не було, бо в Миколи рвався терпець, і він впадав у відчай. Як я міг не допомогти людині, що зробила мені такий щедрий подарунок? Тому свідомий вибір був на користь особи, з якою щойно познайомився, а не вчителів і наставників, хоча цілком логічно було відмовити гостю, посилаючись на концерт і те, що в мене і у них будуть неприємності. Та вибір було зроблено, і ми чимдуж, підтюпцем кинулися в путь. Десь на півдорозі зустріли Женю...

А далі події розгорталися досить швидко. Наступного дня були заручини, згодом, за сприяння батька, молодих розписали в обхід нормативних вимог щодо терміну подачі заяви і не без його ж допомоги Жені вдалося звільнитися з роботи, не відпрацювавши визначений термін. Так батькові прийшлося спокутувати гріхи за безневинну розмову про дівочий вік. В цьому він був не самотній. Хоча й за інші, ніж у батька, провини мені також довелося розплачуватися і власним реноме, і прохолодним ставленням вихователів. Майже щоразу напередодні урочистих

заходів вчителька іронічно запитувала чи розраховувати на мою милість і чи була знову не станеться щось непередбачуване. Ех, «Озеро Ріца», «Озеро Ріца»... Новий рік Женя зустрічала вже в Балті у новій родині. Отак її доля вирішилася буквально за один день. Чом не «... іронія долі» за Ельдаром Рязановим.

15 грудня 2016 року, Чернівці, четвер, ранок

Настав 1961 рік. Мабуть, в житті кожної людини є такі періоди, що суттєво або навіть кардинально вирізняються за особливим перебігом подій, їх насиченістю та значимістю від усього, що було раніше. Всі найяскравіші моменти того року закарбувалися настільки чітко і детально, що в це важко повірити. Можливо, лише одного разу я пережив більше потрясінь ніж на початку шістдесятих. Це був рік 1997, коли за програмою Tasis навчався за кордоном у Бельгії і Франції.

Тогорічна зима видалася казковою. Снігу намело стільки, що стежки і дороги перетворилися на тунелі. Більшість зимових днів були сонячними, тихими та морозними. Настрій був чудовим.

Рік розпочався із грошової реформи. Радянський карбованець ревальвував у десять разів. Але до особливостей фінансових перипетій мені було байдуже. Зі всієї реформи мене особливо завразив лише один факт.

З'ясувалося, що всі грошові знаки, аж до 5-копійчаної монети, обмінювалися на нові, а от монети нижчої вартості: одна,

**Балтійський завойовник.
На світліні – Микола Березнюк
з Балти, сестра, я, бабуся і мама.**

дві і три копійки – обміну не підлягали, але й з обігу не вилучалися. Це означало, що з 1 січня 1961 року їх номінальна вартість зростала на порядок. Тобто, якщо, наприклад, мати п'ять старих двокопійчаних монет, то можна купити на них товару, за який раніше приходилося платити цілий старий карбованець. Саме ця особливість обміну й не давала мені спокою. І чому ж я такий недалекий, чому не здогадався і не наскладав багато отієї дрібної міді. Адже мені було до снаги за якихось півроку до реформи зібрати дрібними монетами 10-15 карбованців. Яким би тепер був багатцем. Не судилося. «Ет, згаяв такий шанс» – довго бідкався я...

Дізнавшись першим в родині про новину, що найдрібніші копійки стали набагато дорожчими, одразу ж став нишпорити по кишенях, гаманцях та інших місцях, де міг бути металевий дріб'язок. Хоча експропріація була не дуже успішною, але свої статки я все ж таки примножив. До них додалися ще й кошти, які «назасівав» у новорічний ранок. То ж радіти було чому: гроші, канікули, чудова погода.

Так розпочався той знаменний і незабутній одна тисяча дев'ятсот шістдесят перший рік з десятками найрізноманітніших подій.

Про першу з них я щойно оповів, а от друга сталася десь одразу після Різдва, коли з армії Льоня надіслав посилку, в якій був чудовий балик із сьомги. Військову службу брат завершував на Північному флоті у місті Северодвінськ. На той час він уже був одружений на москвичці, яку звали Ніна. Вона закінчила столичний технікум і за направленням працювала іхтіологом на Северодвінському рибокомбінаті. Ось звідки взявся цей неперевершений делікатес. Рибина була вагою кілограмів з десять і в розрізі сягала близько тридцяти сантиметрів. Справжнє чудо для гурманів. Бабуся з батьком були в захваті, адже вони знали справжню цінність цієї риби. А от мама навіть не дивилася в той бік, бо запах риби викликав у неї відразу. Слідом за бабусею і татом я дуже швиденько став палким прихильником червоної риби. Ніну, яка періодично надсилала нам рибні делікатеси: балики, ікру та консерви, я «конкретно заповажав» ще задовго до нашого очного знайомства. І було за що. Адже ті кільканадцять днів після отримання чергової посилки були постійним святом.

Візьмеш великий шмат хліба, трішечки намазаний маслом, а зверху покладеш товстий-претовстий кусок балика і насолоджуєшся неперевершеним смаком. Краби, дефіцитні рибні консерви або бутерброди з ікрою також йшли на ура.

Пишу ці слова, а у роті діється щось неймовірне. Проковтнув стільки слини, що вона заповнила весь шлунок і проникає в дванадцятипалу кишку. Слина прямо таки тече річкою і це вже не літературний образ, а реалії. Ох, хоча б маленький кусочок від отієї десятикілограмової рибини, хоч трішечки того аромату. Ні, такого смачного делікатесу навряд чи вдасться скуштувати коли-небудь. Бо немає вже риби такої якості ніде-ніде в усьому білому світі. Бо тоді вода в річках, морях та океанах була зовсім іншою: без хімії, без радіації, без сміття. Ось так. На сьогодні усе.

23 січня 2017 року, Чернівці, понеділок, ранок

2017 рік!... Написав цю дату і замріявся. Боже-боже, виходячи з тодішніх реалій, яким же він міг би бути насиченим в інформаційно-пропагандистській площині. З ранку й до вечора на телеекранах, по радіо і друкованих ЗМІ тільки й шлося б про те, що це особливий і знаменний рік 100-літнього ювілею Великої Жовтневої соціалістичної революції. Скільки нових починань і соціалістичних змагань у трудових колективах, суботників, конференцій, творчих вечорів, виставок, театральних постановок, художніх і документальних фільмів, книг, картин, скульптур, музичних творів, наукових відкриттів, спортивних досягнень і ще багато-багато чого було б приурочено до цієї дати. Ідеологічна машина працювала б на максимальній потужності... Але нині вже немає тієї держави, немає й тієї ідеології. Взагалі ідеології немає ніякої, а можливо, ми її не помічаємо.

Бо в своїй новій державі наприкінці третього десятиліття незалежності все ще шукаємо національну ідею, яка б замінила тодішнє світосприйняття на нове.

Недарма я розпочав із пафосу. Я чудово пам'ятаю дату 12 квітня 1961 року. В інформаційному просторі діялося щось неймовірне. Вперше у світовій історії людина полетіла в космос. І не просто людина, а радянська людина, наш співвітчизник – Юрій Олексійович Гагарін. Диктор центрального радіо Юрій

Левітан, якого Гітлер обіцяв першим повішати після взяття Москви, щогодини своїм неперевершеним голосом з металевим тембром, від якого кров стигла у жилах, сповіщав цю новину на весь світ. Це не можна передати словами, це треба було чути. Слід віддати належне й міжнародним інформаційним агентствам, які також тільки про це й говорили. Мабуть лишень 8 і 9 травня 1945 року люди в усіх куточках землі раділи більше.

Політ людини в космос був топ-новиною №1 у світі впродовж кількох тижнів, а в СРСР – увесь 1961 рік. Зовсім скоро провідні світові телевізійні агентства, а за ними і кінохроніка, покажуть урочистий момент зустрічі першого космонавта... З трапу літака спускається усміхнений і щасливий Юрій Гагарін та ступає на червону килимову доріжку. Він чеканить кожний крок, аж раптом зупиняється і поправляє застібку від шкарпетки, яка розчепилася, але цього не помічає майже ніхто із присутніх, крім окатого оператора. Весь світ у цю мить зосереджений на постаті юнака, який волею тисяч обставин крокує цією зірковою килимовою стежиною у безсмертя. Це неможливо переказати, це треба було бачити.

За кадром залишилися люди, сотні людей завдяки зусиллям і таланту яких став можливим цей перший політ людини у космос. Вони іноді працювали за межею людських сил, зазнавали знущань і принижень, зазирали у вічі смерті і лише геніальність дозволила їм вижити. За життя більшість із них так і не стали знаменитими, залишившись безіменними героями. А вся слава, всі почесті, вся безмежна любов людства дісталася йому – цьому невисокому, білявому, милому, простодушному, сільському смоленському хлопцеві із неперевершеною посмішкою на устах.

2 лютого 2017 року, четвер, Чернівці, ранок

На апогеї космічного тріумфу нас прийняли в піонери. Старшокласниця-піонервожата загону нашого четвертого «А» класу детально розповідала, якими мають бути юні будівники комунізму. А старша піонервожата, Віра Максимівна, розказала чим має займатися піонерська організація. Невдовзі я здолав чергову сходинку в «суспільно-політичному кар'єрному рості» – мене обрали головою ради загону.

Молодша школа, випускне фото.

Ще одна непересічна подія. Навесні 1961 року батьки перебралися у новозбудоване помешкання. На той час це був один із найкращих житлових будинків у нашому селі. У так званому «фінському будиночку», який ми звели, були вітальня, зала, спальня, кухня, ванна кімната та дві веранди. Це було щось неймовірне у порівнянні з невеликою кімнатою і кухонькою у бабусиній хаті, де ми вп'ятьох мешкали до того. І тут я знову вживатиму поняття «ментальність». Саме ментальність завадила батькові зробити революційний крок. Досі не второпаю, як

Таким я був у незабутньому 1961 році.

він, людина зі світлим розумом, новатор і піонер не зумів здолати психологічний бар'єр, а саме збудувати передбачений проектом,

теплий туалет і септик. Як на мене, то це була б родзинка усього помешкання. Ви мені не повірите і будете глузувати, але те, що я скажу нижче – це свята правда.

Десь на початку двохтисячних тодішній Голова Верховної Ради України Іван Степанович Плющ, що був доволі харизматичною особистістю, на одній із нарад, де я був присутнім, несподівано заявив, що членство в Європейському Союзі нам не світить, бо у нас немає теплих туалетів. Не становище в економіці чи неадекватне законодавче забезпечення, навіть не стан доріг, недолугий сервіс або комуністична символіка стримують європейців від об'єднання з нами, а саме нинішній стан нашої ментальності, одним із інтегрованих показників якого є відсутність в значній кількості помешкань і громадських місцях теплих санвузлів.

Звичайно, таких інтегрованих індикаторів ментальності, за якими ми відрізняємося від цивілізованого світу, є набагато більше. Вибачте, але не втримаюся, щоб хоч дуже-дуже коротко нагадати те, що вам, напевне, відомо і без мене. Жителі цивілізованих країн знають і розуміють, якою ціною далися їм загальнолюдські цінності, які вони нині сповідують: свобода, демократія, рівність, верховенство права, соціальні блага, чисте довкілля тощо. Рабську і феодальну ментальність вони вичавлювали з себе кілька століть. Тому цілком природно, що вони хотіли би відкрити свої кордони для країни, мешканці якої схожі або кращі за них, а тому не поспішають розкривати обійми для тих, хто не відповідає багатьом критеріям цивілізованості. То ж, очевидно, що треба будувати в приватних будинках, школах, на автобусних зупинках, в громадських місцях комфортні вбиральні, ламати дво-триметрові огорожі навколо недолугих віл, зводити сучасні мости і автостради, врешті-решт, найголовніше, долати корупцію і клептократів, а не змінювати Конституцію чи назви населених пунктів. Бо назву села чи Основний Закон, на відміну від вищеназваного, змінити легко...

4 лютого 2017 року, субота, Чернівці, ранок

Я був дуже задоволений і гордий за наші нові житлові умови. До новозбудованої оселі згодом ми придбали сучасні меблі, короткохвильовий радіоприймач «Балтика», магнітофон, програвач

грампластинок та пральну машину. Отож, з кожним днем життя покращувалося, ставало цікавішим і різноманітнішим, з'являлися нові можливості для розширення кругозору та розвитку інтелекту. Саме в тому незабутньому і неперевершеному 1961 році я вперше побачив світ у новому ракурсі, бо побував у мегаполісі і на морі, зробив масу відкриттів і випробував себе у незвичних обставинах. Таке не забувається.

Четвертий клас я закінчив на відмінно, тож батьки зробили подарунок у вигляді тривалої поїздки до Москви, де вже на той час мешкали Льоня і його дружина Ніна. Подорож до столиці була запланована на кінець червня, а поки що, канікули. Кінець травня видався доволі теплим і сухим, то ж погода сприяла активному відпочинку – спортивним іграм, походам в ліс і на річку. В свої одинадцять я вже був досвідченим вудкарем, адже батько брав мене з собою на риболовлю ще з шестирічного віку. Хоча у Вільхівці й був ставок, де водилися карасі, та більше мені подобалося вудити рибу на «глимбівській річці». Лише згодом я дізнався, що ця річка називається Калюс і є лівою притокою Дністра. Я дещо раніше мимохідь вже згадував про цю річку і село через яке вона протікає. Скажу більш розлого.

Калюс, в гирлі якого знаходилося село з однойменною назвою (тепер воно покоїться на дні Дністровського водосховища), схожий на десятки, а може й сотні подібних водойм, що пересікають Волино-Подільську височину і течуть на дні глибоких каньйонів. Десь за 5-7 кілометрів від гирла по обидва боки річки й розташоване село Глибівка, якраз навпроти Вільхівця, до якого десь кілометрів зо два чи три. Тому влітку і дорослі, і малі вільхівчани йшли в Глибівку (по-місцевому це звучить «Глимбівку» через літеру «м») «на природу»: рибалити, купатися і загоряти, розпалювати багаття і пекти картоплю чи варити рибну юшку, або просто «накрити поляну» і провести час у прохолодному верболозі на березі Калюса та послухати його веселе дзюрчання.

Глибівка істотно програвала Вільхівцю в інфраструктурному відношенні. Розташована на дні стрімкого каньйону глибиною 150-200 метрів з високими скелями і валунами, порізаного глибокими ярами, що поросли глodom, дереном, ліщиною, шипшиною, горобиною, тереном та іншими кущами, вона фактично не

мала під'їзних доріг, придатних для автотранспорту. Та й сільські дороги і вулиці скоріше нагадували широкі стежки, що весь час замулювалися після злив чи танення снігу. То ж глибівчани здебільшого обходилися без транспорту і ходили пішки навіть на великі відстані. Невеликі хатки-мазанки, переважно під солом'яними стріхами, були розкидані вздовж річки на чималій відстані одна від одної і будувалися в тих місцях, де дозволяв рельєф. Електрифікованими були лише декілька осель у центрі села. Городів, а тим більше садків, біля будівель майже не було. А ті клаптики землі, що оброблялися, мало того, що були кам'янистими, ще й дуже часто затоплювалися паводками. Важко сказати, що заставляло глибівчан жити в таких надскладних умовах. Проте вони мали одну перевагу над нами: у них була річка.

Я мало переймався тим, чому ці люди живуть саме так, в цьому селі мене цікавило лишень одне егоїстичне питання, а саме: буде сьогодні клювати риба чи ні? Вставав ранесенько, пересікав колгоспний садок, а слідом пшеничне чи бурякове поле і збігав стрімкою стежкою до води. Швиденько розкладав бамбукову вудочку, нанизував на гачок приманку і опускав поплавок на воду. Із завмиранням серця чекав на першу покльовку. І ось поплавок стрімко пірнає під воду і гарний карась вже тріпоче на березі. Затамувавши подих, закидаю снасті ще і ще. Знаючи чимало місць, де риба добре ловилася, майже завжди повертався додому з двома-трьома десятками ковбликів, окулців, пліток чи карасиків. Велика риба майже не попадалася на гачок. І яким же великим було моє здивування, коли одного разу я став очевидцем того, що у Калюсі є риба вагою півтора-два кілограми. Але це окрема історія, яку повідаю дещо згодом.

До річки я ходив із... чайником. Ні, не для того, щоб готувати на природі гарячий напій, а щоби кидати туди рибу, адже чайник мав кришку і вода по дорозі додому з нього не вихлюпувалася, як з відерця. В літню спеку в верболозах, що тулилися до річки, було дуже комфортно. Ні тобі порошоків, ні палючих сонячних променів. Благодать. Але в полудень, коли зазвичай риба переставала клювати, настрій погіршувався. Кортіло ще ловити пічкурів і зовсім не хотілося вирушати у зворотну дорогу. Особливо не було бажання йти додому, коли на небі не було жодної хмаринки. Я як міг, до

останнього, відкладав прийняття рішення про повернення, придумував різноманітні виверти, щоб відтермінувати цю мить. «І чому жодна з бабусиних сестер не живе у Глибівці, чому у нас немає тут навіть далеких родичів чи близьких знайомих, у яких можна було б зостатися хоч на пару днів? Прикро, дуже прикро...», – нарікав я.

Якщо шлях до річки долав менше, ніж за годину, то на зворотну дорогу іноді й двох було замало. Під ногами була не стежка, а розпечене каміння. В кількох місцях стежина так стрімко звивалася вгору, що легеням бракувало повітря. А тут ще й сонце дошкуляє нестерпно, ні тобі вітерцю, ні хмаринки, а лишень палючі промені. Ні, немає вже сил це терпіти. Хутчій би до плато, до тієї тераси, що ніби розділяє каньйон на дві половини – верхню і нижню, а далі до улюбленої галявини. Якщо і є на світі місце та час, де панує щастя, то воно було тут, на цій галяві, опівдні наприкінці весни і початку літа. Метрів зо двадцять від стежки, був простір густо вкритий розквітлими рослинами, така собі оаза посеред скель і каміння. На стику сезонів тут буяли десятки видів рослин, з поміж яких переважали медоноси й ефіроолійні. На цьому барвистому килимі в полудень діялось щось неймовірне. Джмелі, метелики, бджоли, бабки, сонечка та інші крилаті сутності цілувалися з квітами та пили чудодійний нектар. Килим мерехтів, гудів, рухався. Але це був лише один із компонентів природного дива.

Основним же було навколишнє повітря, насичене неймовірними квітковим ароматом. Густота запахів була такою великою, що повітряний простір, образно кажучи, можна було бачити, до нього можна було доторкнутися, а можна й різати чимось гострим, як ріжуть кисіль чи холодець. Я полишав вудку та йшов до центру поляни, лягав горілиць, заплющував очі і провалювався в океан запахів. Мільйони нюхових рецепторів вловлювали море найнеймовірніших відтінків, від яких тіло проймав озноб, як в лихоманці. Якби міг, то здавалося б, до безконечності так би й пив той п'яний настій, що дурманив. Сонце припікало, повітря густішало, а я все глибше потопав у пахошах. Та хіба словами можна передати цей стан. Це була ейфорія, блаженство та щастя, яке сприймало все моє єство.

5 лютого 2017 року, неділя, Чернівці, обід

Сьогодні у нашої куми, а віднедавна ще й вінчальної матері, Марійки Виклюк, день народження. Наша дружба із сімейством Виклюків триває майже півстоліття. Це велике щастя мати таких щирих, вірних і давніх друзів.

В дитинстві у мене також було багато друзів, з якими я часто грався, ходив на річку чи до лісу. Я раніше вже переповідав про наші мандрівки в Ріжок чи Дубину. Але в північно-східній частині села був ще один ліс, що знаходився поруч зі старим католицьким кладовищем. Цей куток села називався – «коло польського цвинтаря». Особливістю лісового масиву було те, що він – рукотворний. Десь років за тридцять чи сорок до описуваних подій на цьому місці висадили кільканадцять дубових алей довжиною з півкілометра. Деревя підросли, і тут в кінці п'ятдесятих появилися гриби. І не будь-які, а білі, бо ж навкруги одні дуби.

Цікаво, що на Галичині, де ми з дружиною віднедавна живемо у теплу пору року, білі називають правдивими грибами, ніби ненароком підкреслюючи, що всі інші – неправдиві, несправжні, меншовартісні.

Так-от, десь на початку другої декади червня, за теплої погоди і рясних дощів, в нашому краї з'являються перші «правдиві» гриби. Тут основне не прогавити момент і дізнатися про нашествя лісових прибульців якнайшвидше, щоб випередити конкурентів. Як добре, що у нас дома завжди людно. Якщо не в нашій, то в бабусиній оселі, хтось обов'язково проговориться, що сам бачив або чув від знайомих, що «на горі» (так по-іншому називалася ця місцевість) вже є гриби. Ні про який сон не могло бути й мови. Сонечко ще й не думало з'являтися на горизонті, а я вже був на ногах. Друзів не кликав, бо навіщо ж мені з кимось ділити першу здобич. Це вже згодом, коли новину про появу грибів знатимуть усі, я піду до лісу з компанією. Місцевість я знав добре, то ж заблукати там було складно. А тому старші відпускали мене на тихе полювання без перестороги. Я брав улюблений бабусин кошик, з яким вона ходила на базар, бо він був легким, містким і зручним, вмикав максимальну швидкість і за якоїсь півгодини вже був у лісі. Морок ще не відступив, ранкові сутінки малювали якісь

химерні образи від яких ставало трішечки моторошно. Спливала думка: «А може краще ще хвильку побути на узліссі, нехай краще розвидниться». А за мить: «Та ні, піду до лісу, а то зараз придуть грибники і знайдуть «моїх» улюбленців». То ж перші кроки у дубовому гаю робив дуже насторожено, реагував на кожне шарудіння, а по спині часом пробігали мурашки. Але це все тривало тільки до першого знайденого гриба. Страх, невпевненість, ранковий морок — все це раптом кудись зникало, а залишався лишень азарт. Мною оволодівала непереборна жага знайти ще і ще, багато-багато цих витончених, довершених, біло-коричневих див. Кошик наповнювався до країв і я щасливий, збуджений та радісний повертався додому. Бабуся і мама вже чекали на мене, а я навперебій розповідав їм про свої пригоди і успіхи, а також слухав їхню похвалу, яка приносила неабияке задоволення.

26 жовтня 2017 року, четвер, Шманьківчики, ранок

Наступив кінець червня. Напередодні нашого від'їзду до Москви, де мешкав брат зі своєю сім'єю і до якого ми їхали в гості, я не знаходив собі місця та був вкрай знервованим. Напруження було таким, що всю ніч перевертався з боку на бік, але так і не заснув до самого ранку. У бабусі, яка нас проводжала в дорогу, на очах бриніли сльози і вона ледь втамовувала хвилювання, бо їй дуже не хотілося так надовго залишатися одній. Прощання було недовгим, скоро під'їхала машина, ми завантажили валізи і залізли з батьком на кузов, посадивши маму в кабінку. З вітерцем за годину вже були в райцентрі Нова Ушиця. А звідти автобусом добралися до Проскурова. Саме так більшість жителів називала тоді обласний центр — місто Хмельницький.

Коли дивишся кадри кінохроніки, то й Київ тих часів виглядає дещо провінційно, а що вже казати про тодішній Проскурів. Його центр трішки прикрашали, наспіх зведені декілька адміністративних будинків, а трохи далі од нього стояли обдерті одно-двохповерхові сірі помешкання. Згадайте нобелівського лауреата Івана Буніна і вам все стане зрозумілим. Це вам не Чернівці чи Львів з їх архітектурною вишуканістю західних цивілізацій. Але серед літа й це місто виглядало більш-менш привабливим

завдяки квітам, декоративним кушам та плодовим деревам, що тулилися до невисоких будиночків не лишень на окраїнах, але й в центральній його частині.

До відходу московського поїзда було ще декілька годин і ми з мамою знайомилися з обласним центром. За гіда був батько, який часто бував тут у справах як педагог-новатор і один із фундаторів юннатівського руху в Україні. Надвечір, стомлені екскурсією, ми зупинилися в привокзальному скверику, щоб відпочити і перекусити. Батько накупив наїдків: напівкопченої ковбаси, голландського сиру (у нас тоді чомусь усі сорти твердого сиру називали голландським), хліба, печива, пива та солодкої води. Обід, а може, то вже була й вечеря, видався на славу. Мені особливо смакувала ковбаса, що була приправлена різноманітними спеціями.

На пероні було чимало від'їжджаючих і коли поїзд подали для посадки пасажирів, то натовп почав розлітатися у різні боки, розпочалася штовханина і гармидер. Щоб зекономити, ми придбали квитки у вагон найнижчого класу (загальний), де кількість подорожуючих зазвичай не регулювалася. Коли, з горем пополам, добралися до своїх місць, які знаходилися в самому кінці вагона, то побачили що вони зайняті. Пасажири все прибували і прибували. А перед самою відправкою людей набилося стільки, що важко вже було й поворухнутися. Провідника ніде не було. «Невже в такій тіснєві й стоячи прийдеться їхати до самої Москви?» – горював я. А тут ще хтось із натовпу мене боляче штовхнув і сльози самі полилися рікою. Такої реакції я не очікував, адже вважав себе вже дорослим хлопцем, а не сопляком. Очевидно, тут далось в знаки усе: напруження, безсонна ніч, агресія пасажирів і дитячий організм відреагував таким чином... За деякий час значна частина людей зійшла чи перебралася до інших вагонів і прохід став вільним. До Москви ми під'їжджали вже в цілком комфортних умовах.

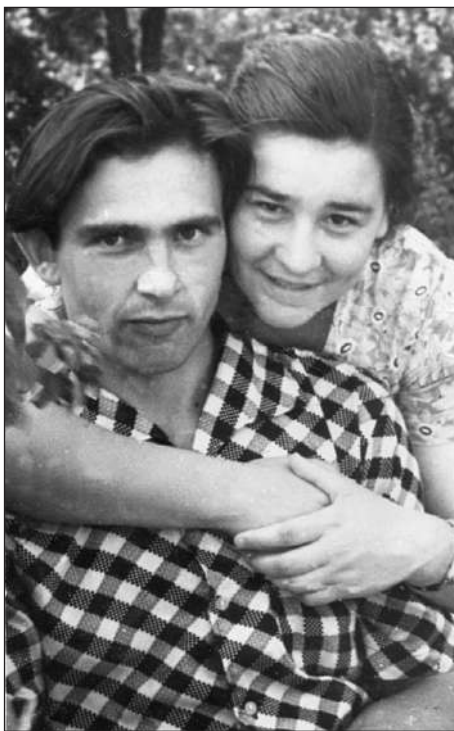
Столиця зустріла нас прохолодною дощовою погодою. Для батька, що часто їздив до Києва та інших великих міст, атмосфера мегаполісу, в якій ми опинилися, була більш-менш звичною, а от для нас із мамою все виглядало якраз навпаки. Гамір Київського вокзалу, переповнені тролейбуси і трамваї, ескалатори і швидкісні поїзди метрополітену, сотні автомобілів і тисячі

людей, що снують попри нас у всіх напрямках – було від чого розгубитися. Цей неймовірний різновекторний пресинг нас гнітив. Одне тішило – ми на місці. Скоро доберемося до Великої Вокзальної вулиці і нарешті розслабимось.

12 листопада 2017 року, неділя, Шманьківчики, ранок

Зустріч із братом, якого я не бачив уже кілька років, була дуже бурхливою і емоційною. Сподобались мені і наша невістка Ніна та її батьки, які одразу знайшли зі мною спільну мову. Перше побачення тривало недовго, бо після двох попередніх безсонних ночей та низки стресових ситуацій я ледь тримався на ногах і дуже хотів спати. Ранком прокинувся у чудовому настрої. Всі прикросі, як і погана погода, раптом кудись зникли.

Батько намітив попередню програму перебування в столиці, куди увійшли відвідини усіх найвизначніших місць. Оскільки ми жили поруч із Виставкою досягнень народного господарства (ВДНГ), то знайомство розпочали саме з цього відомого туристичного об'єкту. Мене одразу потягнуло до павільйонів, де експонувалася техніка, транспорт, об'єкти енергетики. Панорами велетенських ГЕС, що лишень будувалися, гігантські автомобілі і екскаватори, макети океанських кораблів і атомоходів, різноманітні авіаційні експонати вражали настільки, що це мимоволі викликало гордість за свою країну. Пізніше мені часто снилися морські і авіаційні лайнери, підводні човни і космічні кораблі.

Льоня і Ніна.

Наше подальше знайомство з Москвою нічим оригінальним не відзначалося. Як і всі гості столиці, ми традиційно відвідали Червону Площу, Кремль і Мавзолей, Могилу невідомого солдата в Олександрівському саду, панораму Бородинської битви на Кутузовському проспекті, всесвітньовідомі Третьяковську галерею і Оружейну палату. Але на відміну від мільйонів туристів, які переважно наспіх знайомляться зі столицею у складі туристичних груп, ми мали змогу робити це не спішно, більш детально та без метушні. Кілька разів були у Парку культури і відпочинку імені Максима Горького, каталися на комфортабельному катері по Москві-ріці, побували на могилах Миколи Гоголя, Андрія Булгакова, Володимира Маяковського, Леоніда Утьосова, Федора Шаляпіна, Володимира Вернадського та інших знаменитостей на Новодівочому кладовищі (тоді воно ще було відкритим для відвідин усіма охочими). В межах культурної програми дивилися «Стряпуху» в театрі Сатири і циркову виставу на Цвітному бульварі за участю Юрія Нікуліна, а також ходили з братом на футбол у «Лужники», де насолоджувалися грою моїх тодішніх кумирів – Едуарда Стрельцова з «Торпедо» та динамівця Льва Яшина.

З братом і мамою у столиці.

Пізніше я часто бував у Москві, але жодного разу не мав можливості так детально ознайомитися з містом, як тоді в 1961 році.

Пройшло стільки часу, але в пам'яті збереглися навіть дрібні деталі тих перших відвідин. І нині можу назвати номери автобусів, тролейбусів і трамваїв, назви вулиць

і станцій метро в районі, де ми жили. А ще я чудово пам'ятаю смак морозива та ціни на нього. «Чи є ще десь у світі морозиво смачніше за московське тих часів?» – запитую я себе. – «Ні, немає,» – чую свій внутрішній голос у відповідь. Ескімо, пломбір, крем-брюле – саме ці сорти я найбільше любив. Було дуже жаль, що на морозиво в день батьки мені виділяли лише кілька копійок. Знаючи мої вподобання, Льоня та Ніна іноді додавали ще

якусь суму, але цього однаково було замало. Наїстися морозива досхочу мені не вдавалося. Коли я вже дорослим неодноразово їздив до Москви у відрядження, то нерідко впродовж дня нічого так і не їв, крім морозива та чаю. Чай в Москві також був неперевершеним. До цього переліку додаю ще й смачні цукерки відомої кондитерської фабрики імені Бабаєва.

В моїй дитячій пам'яті на тривалий час закарбувалися не тільки улюблені смаки, але й неповторна атмосфера тодішньої повоєнної Москви в період «хрущовської відлиги». Життя в столиці було метушливим, але набагато легшим, ніж у провінції. Значно вищі зарплати, відносно наповнені полиці магазинів, а також необмежені можливості для всестороннього розвитку: спеціалізовані школи, вузи, бібліотеки, музеї, театри, спортивні споруди тощо. В Москві проходили фестивалі, конкурси, спартакіади. На очах поліпшувався благоустрій, тисячі городян отримували квартири (в тому числі і сім'я мого брата), купляли сучасні меблі, побутову техніку, килими. Уже тоді в столиці повсюдно було телебачення, хай примітивне, але було.

Минула «карибська криза», спала на деякий час ідеологічна напруга. Зміни на краще в соціальній сфері, культурі, духовності в столиці відчувалися краще і рельєфніше, ніж будь-де в країні. Апофеоз загального підйому і потепління не міг оминати людські взаємини. Зрештою, потепління відносин було закономірним явищем, своєрідною розрядкою на тлі підозрілості, боязні і перестороги, викликані війною та сталінськими репресіями. Звичайно, я тоді не міг так комплексно все це знати і розуміти, бо по суті був ще дитиною, але те, що люди тоді були добрішими і безкорисливішими, запам'яталося назавжди.

Загалом, ті кілька тижнів, проведені в гостях у брата, були справжньою благодаттю і суцільним святом. Кожен день був неповторним, бо знайомив із чимось новим та залишав незабутні враження.

24 листопада 2017 року, п'ятниця, Чернівці, ранок

Дуже скоро московська компанія у повному складі знову зустрілася, але цього разу у Вільхівці, куди жителі столиці приїхали

на відпочинок. Сюди ж прибули і Женя з Миколою, щоб останній міг ближче познайомити з новими родичами. Фотографія, яка зафіксувала мить, коли уся наша родина зібралася біля бабусиної оселі, дуже часто виникає в моїй уяві і асоціюється з поняттями родинного затишку і сімейного щастя. Я був несказанно радий гостям, які привнесли експресію у наш звичний розмірний темп життя. І знову поїздки, походи, зустрічі, ігри, пікніки, безкінечні розмови сестри і брата зі шкільними друзями. Знову все як було колись. Я весь час був у піднесеному настрої, старався усім допомагати і догоджати, виконував будь-які доручення, мріяв, щоби ця ідилія тривала якомога довше.

Женя і Коля.

Щаслива мить в сімейному колі.

Одного разу, коли Льоня і Микола, що виявився заповзятим мисливцем і рибалкою, поїхали до райцентру для придбання рибальських знарядь, між ними виникла суперечка про те, хто більше зуміє зловити риби. Березнюк запевняв, що зловити сотню карасів чи пліточок впродовж світлового дня, то для нього звична справа, на що брат лишень усміхався. За вечірньою трапезою у присутності всіх членів родини вони побилися об заклад про те, що скільки б риби не зловив Микола, Льоня зуміє його випередити.

Про те, як здорово може клювати риба у «глимбівській

річці» шурин знав із власного досвіду, бо ще до парі з братом, разом зі мною та сусідським хлопчиком Льонею Власовим був там два чи три рази і вже знав місця.

Наступного ранку уся чоловіча компанія, а також Женя з Ніною, незважаючи на те, що обидві були вагітними, вирушили на річку. Але перед самим виходом відбувалися якісь незрозумілі

мені речі. Льоня, який був за старшого у нашому загоні, пішов до сараю і взяв із собою у похід, окрім рибальських снастей ще й лопату, сокиру, пилку та мішок із цупкої тканини. Я подумав, що ці знаряддя, мабуть, знадобляться тоді, коли будемо розводити багаття і варити юшку. Здивувало мене й те,

Велике сімейне зібрання.

що до річки ми пішли не за знайомим маршрутом прямо через колгоспний садок, а повернули направо і попрямували в напрямку Дубини. «Можливо Льоня знає місця, де риба ловиться краще», – подумки прокоментував я дії брата. Спустившись крутою стежкою до річки, ми опинилися в якихось непролазних хашах, з яких доносилося дзюрчання води. Брат попросив нас зачекати, а сам пішов у розвідку. Скоро радісним голосом і викриком: «Знайшов!» – закликав йти до нього.

Пройшовши по бездоріжжю метрів п'ятдесят, ми вийшли на пологий берег і сіли перепочити. Посеред дерев, що підступали до самої води, Льоня відшукав місце, де в минулому річка змінила напрямок течії, а ті зарослі, звідки ми нещодавно прийшли, то старе її русло. Я й далі нічого не розумів і знизував плечима. Де ж ми все-таки ловитимемо рибу? Я вже не міг дочекатися моменту, коли закину вудку. Та брат мене розчарував, заявивши що рибу ми ловитимемо в інший спосіб... руками. І пояснив, якими будуть наші подальші дії. Ми мали збудувати на річці загату і пустити воду у старе русло. Ось для чого потрібні були інструменти. Робота закипіла... Одні забивали кілки і плели перепону з верболозу, інші носили каміння, старі пеньки, уламки стовбурів повалених дерев та кидали у воду. У міру того, як росла гребля, течія за нею все слабшала, а вода поступово розверталася, торуючи новий шлях. За кілька годин річка повністю текла вже іншим руслом, а на місці попереднього залишилося декілька великих баюр, куди зібралася риба. Ми приступили до ловлі. Крик, гамір, бризки в усі боки і гучні вигуки задоволення, коли рибина

опинялася в руках, заповнили простір. Згодився й мішок, в який ми кидали улов. З кожним переходом від однієї ями до іншої, лантух ставав усе важчим. В ньому вже тріпалося й декілька досить великих рибин вагою понад кілограм. Серед них: марена, підуст, клень, короп, карась, великі плітки і ще якісь невідомі мені види. Ого, нічого собі улов! Я ніколи й уявити собі не міг, що у цій невеликій річечці водиться риба таких розмірів і у такій кількості. Думав, що таке можливе лишень у Дністрі. Оце так відкриття! Я довго не міг прийти до тями від побаченого.

Увечері усі дружньо обговорювали перипетії дня, що минав, і лишень мама була безучасною. Вона, як відомо, не могла переносити запаху свіжої риби. Загалом у ці дні я з нею майже не спілкувався, бо навкруги було стільки нових облич. І лише пізніше, коли всі роз'їхалися, я зрозумів як їй було непереливки. Адже ми щойно завершили будівництво оселі, згодом була поїздка до Москви, отож ніяких продовольчих і грошових запасів у нас не було. Спершу виручало те, що привезли з собою гості, потім мати ходила до сусідів, щоб узяти яєць, сала чи олії в борг, а згодом, коли всі припаси закінчилося, для неї настала справжня скрута. Виручали лишень помідори, огірки та цибуля, які щедро уродили на городі того року. Мамі пригадалася ситуація довоєнних часів, коли чоловік був директором Березівської школи, і водив усіх «уповноважених» на обід. Водночас, гості, діти та й чоловік, який на цей час навіть перестав ходити до школи, щоб бути разом з усіма, не дуже переймалися її проблемами. Коли вона зверталася до нього, щоби якимось допоміг із продуктами, то у відповідь чула лишень жарти на кшталт: «Ти ж бо в мене розумна і сама знайдеш вихід». І порятунок таки знайшовся... в особі бабусі. Перед приїздом гостей вона все ще гнівалася, і майже не розмовляла з батьками через нашу нову хату, напевне, трохи заздрячи, що ми живемо в помешканні значно кращому, ніж у неї. Зустрівшись з онуками та новими родичами Олександра Тихонівна швидко забула про надумані образи і знову стала щирою й привітною. В той момент, коли мама чекала жахливого кінця, бабуся сама принесла до нас великий кошик яєць, пару горшечків ковбаси у смальці, борошно, масло, сир та сметану. Все це поставила у веранді та й пішла назад до своєї оселі. Побачивши щедрий дарунок, мати

заспокоїлася. А для мене з тих пір влітку немає кращого сніданку, як яечна глазунья, салат із помідорів і огірків зі сметаною та чай. Бо саме ці страви, зранку щоденно подавалися до столу, за яким вмішувалося дев'ять зголоднілих душ.

22 березня 2018 року, четвер, Чернівці, ранок

Поїздкою до Москви мої подорожі у тому неповторному і пам'ятному році не завершилися. Пройшло лише кілька тижнів після повернення із столиці, а я вже знову збирався в дорогу. На цей раз їхав до моря в республіканський піонерський табір «Молода гвардія», що знаходився в Одесі.

У нашому вагоні було напрочуд весело. Як вдалося доволі молодій дівчині, що нас супроводжувала у поїзді до табору, так швидко усіх перезнайти і здружити сказати важко, але жарти, загадки, головоломки, скоромовки та інші розваги були з нами до пізньої ночі. Коли ми ближче познайомилися, то виявилось, що я чи не єдиний у групі, хто родом із села. Проте ні в чому своїм новим міським товаришам не поступався, а в багатьох випадках був спритнішим і дотепнішим од них. То ж охочих дружити зі мною було багато, але особливо наполегливою була одна із дівчаток з Хмельницького. На жаль, імені моєї палкої шанувальниці я не запам'ятав. Як на мене, відпочинок у таборі був цікавим і корисним. Я набув навиків співжиття у колективі серед незнайомих людей, мав можливість проявити свої здібності і вміння, навчився долати невпевненість і тугу за рідними.

За зміну в «Молодій гвардії» відпочивало декілька сотень дітей, що об'єднувалися в загони на чолі з вожатими, як правило, студентами-практикантами з педагогічних вузів. Після підйому усі гуртом робили ранкову гімнастику, згодом – водні процедури і йшли на сніданок. Потім була година вільного часу, коли можна було написати листа чи прибрати у кімнаті. Десь близько десятої години усі йшли на море купатися та загоряти. Між сніданком і обідом був полуденок, коли нам давали морозиво, молочні продукти, печиво чи фрукти. Загалом страви у таборі було такими різноманітними і смачними, що кожен прийом їжі очікувався з нетерпінням.

На морі. Стою праворуч.

Хоча моє харчування вдома теж було непоганим, але такого різноманіття страв із риби та морепродуктів, млинців, млинчиків, запіканок, суфле та інших десертів раніше не тільки не коштував, але й не бачив і не підозрював про існування такої смакоти. Від тієї пори і до нині я обожаю

сирну запіканку з ваніллю та родзинками. Де б я не бував, а був я багато де, завжди шукаю її на роздачі. Але такої досконалої не знаходжу, бо та була неперевершеною. Смак дитинства... Так, знову погоджуюся, що він неповторний, як і воно саме.

Після обіду на нас чекали різноманітні екскурсії Одесою, походи в музеї та театри, підготовка до музичного конкурсу та спортивні змагання. В «Молодій гвардії» я навчився грати у крокет і дуже полюбив цю гру, такий собі різновид трав'яного хокею чи гольфу. Навчивши згодом правил цієї гри своїх однокласників Колю Олександрова і Вітю Пресліцького, ми часто ганяли дерев'яну кулю на Ярку до самої ночі. Дуже цікавими були морські прогулянки катером у відкрите море чи поїздки в Куяльник, Аркадію та Лонжерон. Закарбувався у пам'яті організований похід у знаменитий Одеський оперний театр, де «молодогвардійці» дивилися «Іоланту».

Їздили ми також у приміський радгосп, де допомагали селянам збирати урожай помідорів. В таборі усе було добре і дуже добре, чудово і пречудово, але смуток часом все-таки закрадався в душу, бо туга за домом і рідними була великою. В цьому неприємно зізнаватися, але правди ніде діти.

Однак меланхолія, яка так дошкуляла на початку, згодом десь зникла.

Якщо у рейтингу вражень від відпочинку на першому місці була сирна запіканка, то другу сходинку зайняли спогади про вечірні посиденьки біля багаття з неймовірно цікавими розповідями піонервожатої. Хмиз потихенько потріскував, ми всідалися якнайзручніше і, затамувавши подих, слухали захоплюючі історії

про Есмеральду, Квазімодо та Фльор де Ліса, Мерседес і графа Монте-Крісто, героїв Пармського монастиря чи «людину, яка сміється».

Очевидно, Світлана Олександрівна, так звали нашу улюбленицю-вожату, захоплювалася французькою літературою і переповідала кращі її зразки. Талановиті оповіді вожатої настільки вражали дитячу уяву, що ми довго не могли заснути, переживаючи за долю персонажів і з нетерпінням чекали продовження, адже розповідь завжди обривалася на найцікавішому, бо так вимагала класика жанру. Звичайно, я знав багато творів для дітей, а от про романи й повісті для дорослих здебільшого чув лише мимохідь, тому з таким захопленням слухав класику.

Третю сходинку в рейтингу того, що найбільше запам'яталося після моєї першої подорожі до Одеси, зайняла історія про гроші. Перед поїздкою в табір, не дивлячись на фінансову скруту, про яку я вже розповідав, мати дала мені в дорогу три карбованці. Спокуси потратити гроші, розпочалися ще у Хмельницькому. Батько не став проводити мене до поїзда, бо спішив на автобус, і я на кілька годин залишився наодинці з собою. Рука вже тягнулася до потаємного місця, де була захована «троячка», але з голови не йшли мамині слова про те, щоб гроші я потратив лише в разі крайньої нужди. Ні морозиво, ні солодощі такою необхідністю не були, то ж я втримався.

Згодом в Одесі, коли діти дружно обступали ятки з морозивом чи солодкою водою, я на відміну від усіх стояв осторонь...

Вже дома, повертаючи мамі гроші, я помітив, що вона мало не заплакала, оцінюючи мій мужній і зовсім вже не дитячий вчинок. Безтурботне щасливе дитинство минало...

Завжди, коли після тривалої розлуки з рідним краєм, я під'їжджаю до дорожнього знаку з написом «Вільховець», зі мною починає коїтися щось неймовірне: тіло пронизує ніжний трепет, серце огортає смуток і воно щемить, а то на очі накочуються сльози, і до горла підступає клубок. А вже за мить все раптово змінюється — душа наповнюється теплом і летить в далеке минуле, «бо їй на світі тепло тільки там».

Сиджу на березі свого дитинства і вдивляюся у швидкоплинні

хвилі Дністра. Шалено котить він свої води, піниться, грає, але не повертає їх назад. То радісними, то сумними спогадами повниться моя душа, а в уяві з'являються щасливі миті мого дитинства та юності. Подумки я зриваю жовтобокi груші у горoді Божакoвських, у снах часто тікаю від розгніваного сусіда, а коли приходить вечір – веду тиху розмову зі своїм батьком. Але тут одразу ж виникає таке миле, до болю знайоме і рідне обличчя, і я ніби чую ніжний материнський голос: «Як справи у тебе синку?». І котиться гаряча сльоза, торкаючи спомином мою душу. Повіяв легкий вітер і на своїх крилах приніс ніжний запах квітів, а вони такі різні і дуже гарні. З-під їхніх пелюсток я бачу свою стареньку бабусю Сяню, усміхнену і таку милу. А Дністер усе котить і котить свої хвилі, жене мої думки за думками. Як солодко, як тепло і затишно сидіти мені тут на березі мого дитинства...

P.S. Ця повість не для широкого кола читачів. Цими спогадами я захотів поділитися лише зі своїми нащадками, якщо серед них знайдуться ті, яким також буде небайдужа історія їхнього роду. На межі тисячоліть мені чомусь забажалося зазирнути в минуле й дізнатися з перших вуст, як жилося Парфентію Бацурі чи Тихону Понуркевичу та як склалася доля моїх більш далеких предків. З яким трепетом, здавалося мені, я б гортав по-жовклі сторінки їх мемуарів. Та манускриптів немає. То чим же я кращий од них? Чому позбавляю нагоди дізнатися про минувшину своїх онуків? Це власне й спонукало мене писати сімейну хроніку. Писав її неквапливо, під настрій. Писав про себе, родину, друзів, сусідів, однокласників колишню епоху і тодішній Вільховець, якими вони запам'яталися в дитинстві. До цього додав ще свої невеличкі і часом глузливі коментарі про минуле і сьогодення.

Нещодавно, нарешті, самотужки розпочав роботу над електронною версією щоденника. З'ясувалося, що написаний спонтанно текст, вимагає значного корегування і доопрацювання. В цій кропіткій роботі мені сприяли ті, хто мені дорогі: моя родина, друзі, сусіди й однокласники, яким я щиро вдячний за підтримку й допомогу.

Зміст

17 січня 1999 року, Чернівці, неділя, по обіді	3
7 лютого 1999 року, Чернівці, неділя, ранок	4
21 лютого 1999 року, Чернівці, неділя, по обіді	6
27 листопада 1999 року, Чернівці, субота, вечір	9
4 грудня 1999 року, субота, Чернівці, вечір	14
19 грудня 1999 року, неділя, Чернівці, вечір	20
12 березня 2000 року, неділя, Чернівці, перед обідом	23
22 лютого 2004 року, неділя, Чернівці, вечір	27
4 вересня 2010 року, субота, Чернівці, ранок	29
5 вересня 2010 року, неділя, Чернівці, полудень	31
8 вересня 2010 року, середа, Чернівці, обід	33
26 жовтня 2010 року, вівторок, Чернівці, о пів на шосту вечора	35
4 грудня 2010 року, субота, Чернівці, по обіді	36
26 січня 2011 року, середа, Чернівці, вечір	43
19 лютого 2011 року, субота, Чернівці, ранок	45
30 серпня 2011 року, вівторок, Чернівці, по обіді	48
13 листопада 2012 року, вівторок, перед обідом	50
25 грудня 2012 року, вівторок, Шманьківчики, ранок	53
22 травня 2013 року, середа, Шманьківчики, ранок	55
3 червня 2013 року, понеділок, Шманьківчики, ранок	59
9 червня 2013 року, неділя, Шманьківчики, обід	62
22 червня 2013 року, субота, Вільховець, після обіду	63
31 липня 2013 року, середа, Шманьківчики, обід	65
25 листопада 2013 року, неділя, Шманьківчики, перед обідом	70
26 листопада 2013 року, неділя, Шманьківчики, після обіду	72
5 грудня 2013 року, четвер, Шманьківчики, ранок	77
6 грудня 2013 року, Шманьківчики, п'ятниця, ранок	84
5 травня 2014 року, Шманьківчики, понеділок, ранок	88
6 травня 2014 року, вівторок, Шманьківчики, ранок	90
10 травня 2014 року, субота, Шманьківчики, після обіду	92
27 листопада 2015 року, п'ятниця, Чернівці, ранок	94
1 грудня 2015 року, вівторок, Чернівці, обід	97
18 грудня 2015 року, п'ятниця, Чернівці, обід	100
3 лютого 2016 року, середа, Чернівці, по обіді	102
14 грудня 2016 року, Чернівці, середа, ранок	105
15 грудня 2016 року, Чернівці, четвер, ранок	113
23 січня 2017 року, Чернівці, понеділок, ранок	115
2 лютого 2017 року, четвер, Чернівці, ранок	116
4 лютого 2017 року, субота, Чернівці, ранок	119
5 лютого 2017 року, неділя, Чернівці, обід	122
26 жовтня 2017 року, четвер, Шманьківчики, ранок	123
12 листопада 2017 року, неділя, Шманьківчики, ранок	125
24 листопада 2017 року, п'ятниця, Чернівці, ранок	128
22 березня 2018 року, четвер, Чернівці, ранок	131

Літературно-художнє видання

Бацура Олександр Федорович

НА БЕРЕГАХ МОГО ДИТИНСТВА

ХУДОЖНЯ АВТОБІОГРАФІЯ

Відповідальний за випуск
Технічний редактор
Коректор
Верстка

В.М. Кіндій
В.Й. Петрушко
Г.В. Понуркевич
В.Й. Петрушко

Підписано до друку 20.03.2019 року.
Формат 60x84/16. Гарнітура NewtonC.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 7,9. Обл.-вид. арк. 7,0.
Тираж 300.

Видавець та виготівник ВІЦ «Місто»
Україна, 58022 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел. (0372) 58 53 11, 58 53 12

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів та розповсюджувачів
книжкової продукції
серія ДК № 617 від 2.10.2001 року

Бацура Олександр Федорович

Народився в селі Вільховець Новоушицького району Хмельницької області. Закінчив Чернівецький державний університет. Займався науковою діяльністю в лабораторіях вітамінів Чернівецького держуніверситету та харчових рослинних білків Всесоюзного науково-дослідного інституту жирів. Кандидат біологічних наук. Працював на державній службі в Чернівецькій облдержадміністрації. Обирався керівником районної та обласної структур політичних партій та громадських організацій, депутатом районної ради в місті Чернівці. Автор наукових робіт в галузях вітамінології, харчових технологій та управління агропромисловим виробництвом, а також літературно-художніх видань. Упорядник і співавтор низки видань з історії становлення ветеранського руху. Волонтер.